

СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Списание за славянски езици, литератури и култури

Година XIV

книжка 19

*Издание
на Филологическия факултет
при Пловдивския университет
„Паисий Хилендарски“*

Пловдив, 2017

**УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“**

МЕЖДУНАРОДЕН РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Хана Гладкова – Карлов университет, Прага, Чехия

Раймон Детрез – Университет в Гент, Белгия

Богуслав Желински – Познански университет „Адам Мицкевич“, Полша

Иван Куцаров – Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

Борис Норман – Беларуски държавен университет, Минск, Беларус

Михайло Пантич – Белградски университет, Сърбия

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Жоржета Чолакова – главен редактор

Юлиана Чакърова – заместник главен редактор

Диана Иванова

Николай Нейчев

Красимира Чакърова

Борислав Борисов

Гергана Иванова

Технически сътрудник: Таня Нейчева

Коректори:

Гергана Иванова (бълг.), Веселина Койнакова (англ.), Таня Нейчева (рус.)

На корицата: Зджислав Бекшински (Zdzisław Beksiński), AA78, 1978

© СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Филологически факултет

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

© Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2017

© Колектив, 2017

ISSN 1312-5346

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

ИЗВОРИ

- Павел Йозеф Шафарик.** *Разцвет на славянската литература в България. 1. Светите първоучители*
2. Останалите Седмочисленици (с продължение)
Превод от чешки: Жоржета Чолакова 9

КУЛТУРНА ИСТОРИЯ

- Диана Иванова (Пловдив).** *Списание „Славянски глас“ и славянската идея в България* 33
- Владимир Кршиванек (Храдец Кралове).** *Карел Чапек и чешкият ПЕН клуб. I. Първи стъпки на идеята за създаване на чешки клон на ПЕН клуб* (с продължение)
Превод от чешки: Севдалина Велева 49

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

- Дияна Николова (Пловдив).** *Пасторалното в огледалата на руската култура (XVIII – XIX в.). I. Ранният етап на руския пасторализъм* (с продължение) 74
- Наталия Дм. Кочеткова (Санкт Петербург).** *„Меланхолия“ на Ж. Делил: подражанието на Н. М. Карамзин и преводът на П. Ю. Лвов*
Превод от руски: Таня Нейчева 99

НОВИ ПРЕВОДИ

- Гавриил Р. Державин.** *Утро*
Превод от руски: Таня Нейчева 111
- Николай М. Карамзин.** *Меланхолия*
Превод от руски: Таня Нейчева, Жоржета Чолакова 120
- Карел Хинек Маха.** *Меланхолия*
Превод от чешки: Жоржета Чолакова 126
- Карел Чапек.** *Меланхолия*
Превод от чешки: Жоржета Чолакова 130

ЕТАЖЕРКА

- Ivan Petrov.** *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)* (Диана Иванова) 134

František Čajka, Marcel Černý (edd.). <i>Slovník jazyka staroslověnského. Historie, osobnosti a perspektivy</i> (Никол Восмикова) Превод от чешки: Петя Клинкова	143
Иван Чолаков. <i>Зараждане и развитие на методиката на обучението по български език (от Освобождението до началото на XX век)</i> (Соня Райчева)	147
АВТОРИ, ПРЕВОДАЧИ, РЕДАКТОРИ	150
СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА СТАТИИТЕ	156

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОЧНИКИ

- Павел Йозеф Шафарик.** *Расцвет славянской литературы в Болгарии. 1. Святые первоучители*
2. Другие Седмочисленники (с продолжением)
Перевод с чешского Жоржеты Чолаковой..... 9

КУЛЬТУРНАЯ ИСТОРИЯ

- Диана Иванова (Пловдив).** *Журнал „Славянски глас“ и славянская идея в Болгарии* 33
- Владимир Кршиванек (Градец-Кралове).** *Карел Чапек и чешский ПЕН-клуб. I. Первые шаги идеи о создании чешского филиала ПЕН-клуба* (с продолжением)
Перевод с чешского Севдалины Велевой 49

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

- Дияна Николова (Пловдив).** *Пастораль в зеркалах русской культуры (XVIII – XIX вв.). I. Ранний этап русского пасторализма* (с продолжением)..... 74
- Наталья Дм. Кочеткова (Санкт-Петербург).** *«Меланхолия» Ж. Делиля: подражание Н. М. Карамзина и перевод П. Ю. Львова*
Перевод с русского Тани Нейчевой..... 99

НОВЫЕ ПЕРЕВОДЫ

- Гавриил Р. Державин.** *Утро*
Перевод с русского Тани Нейчевой..... 111
- Николай М. Карамзин.** *Меланхолия*
Перевод с русского Тани Нейчевой, Жоржеты Чолаковой..... 120
- Карел Гинек Маха.** *Меланхолия*
Перевод с чешского Жоржеты Чолаковой..... 126
- Карел Чапек.** *Меланхолия*
Перевод с чешского Жоржеты Чолаковой..... 130

КНИЖНАЯ ПОЛКА

- Ivan Petrov.** *Od inkunabuťov do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)* (Диана Иванова) 134
- František Čajka, Marcel Černý (edd.).** *Slovník jazyka staroslověnského. Historie, osobnosti a perspektivy* (Никол Восмикова)
Перевод с чешского Пети Клинковой 143

Иван Чолаков. <i>Зараждане и развитие на методиката на обучението по български език (от Освобождението до началото на XX век)</i> (Соня Райчева)	147
АВТОРЫ, ПЕРОВОДЧИКИ, РЕДАКТОРЫ	150
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ	156

CONTENTS

SOURCES

- Pavel Josef Šafárik.** *The Heyday of Slavic Literature in Bulgaria.*
1. *The Holy First Teachers* 2. *The Other Seven Apostles*
(to be continued)
Translation from Czech by Zhorzheta Cholakova..... 9

CULTURAL HISTORY

- Diana Ivanova (Plovdiv).** *The Magazine Slavyanski Glas and the Slavic Idea in Bulgaria*..... 33
- Vladimír Křivánek (Hradec Králové).** *Karel Čapek and the Czech PEN Club. I. First Steps of the Idea to Setting Up a Czech Branch of PEN Club* (to be continued)
Translation from Czech by Sevdalina Veleva 49

LITERARY STUDIES

- Diyana Nikolova (Plovdiv).** *The Pastoral in the Mirrors of the Russian Culture (18th – 19th c.). I. The Early Stage of Russian Pastoralism* (to be continued)..... 74
- Natalia Dm. Kochetkova (Saint Petersburg).** *“Melancholy” of Jacques Delille: the Imitation of N. M. Karamzin and the Translation by P. Yu. Lvov*
Translation from Russian by Tanya Neycheva 99

NEW TRANSLATIONS

- Gavriil R. Derzhavin.** *The Morning*
Translation from Russian by Tanya Neycheva 111
- Nikolay M. Karamzin.** *The Melancholy*
Translation from Russian by Tanya Neycheva, Zhorzheta Cholakova ... 120
- Karel Hynek Mácha.** *The Melancholy*
Translation from Czech by Zhorzheta Cholakova..... 126
- Karel Čapek.** *The Melancholy*
Translation from Czech by Zhorzheta Cholakova..... 130

BOOKSHELF

- Ivan Petrov.** *Od inkunabuťów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)* (Diana Ivanova) 134

František Čajka, Marcel Černý (edd.). <i>Slovník jazyka staroslověnského. Historie, osobnosti a perspektivy</i> (Nikol Vosmíková). Translation from Czech by Petya Klinkova	143
Иван Чолаков. <i>Зараждане и развитие на методиката на обучението по български език (от Освобождението до началото на XX век)</i> (Sonya Raycheva).....	147
AUTHORS, TRANSLATORS, EDITORS	150
MANUSCRIPT PREPARATION GUIDELINES	156

ПАВЕЛ ЙОЗЕФ ШАФАРИК/ШАФАРЖИК (Pavel/Pavol Josef Šafařík/Šafárik, 1795 – 1861) е може би най-известният възрожденски славист, чието име неотменно присъства вече две столетия в научното поле на различни клонове на филологическото знание, в които той има основополагащи проучвания: етнография, фолклористика, история на славянските езици и литератури, Кирило-Методиевия въпрос, сравнителна граматика на славянските езици и др. Именно поради това е крайно парадоксален фактът, че на фона на обилното му метатекстово присъствие у нас почти напълно липсва преводна рецепция на неговите трудове. Непознаването на първоизворите, а понякога и некоректното им ползване създават предпоставки не само за неточно формулирани тези, но и за тяхната репродукция от страна на цитиращите ги изследователи, които често се предоверяват на академични авторитети.

Една такава теза, която се нуждае от ревизиране, е идеята на Шафарик за Кирило-Методиевия език и за създадената на този език писменост. Разбира се, обективното осветляване на поставения въпрос изисква да се преосмислят всички трудове на чешкия славист, като се зачита авторовата концепция и не се привнасят вторични интерпретации. Малка, но важна крачка в тази посока правим с превода на една от ключовите студии на Шафарик на българистична тема – *Разцвет на славянската литература в България (Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku, 1848)*, посветена на делото на Кирил и Методий, на техните ученици и следовници. Тя е ценна не само защото е сред първите научни опити на тази тема, но и защото в редица моменти кореспондира с установени от съвременната славистика наблюдения, които обаче са вече базирани на по-обхвтен изворов материал в сравнение с този, с който е разполагал Шафарик.

Без да омаловажаваме значението на Шафарик за развитието на българистичния клон в европейската славистиката, както и неговата емпатия към българския език и култура, смятаме за уместно да насочим вниманието си към някои въпроси, които заслужават да бъдат осмислени единствено като епистемични факти. И тъй като към Шафарик ще се завръщаме и занапред, е редно на този етап да се въздържаеме от прибързани изводи. Нека припомним като за начало, че предложената студия е сред късните изследвания на Шафарик – отдавна е станал известен с основополагащите си за славистиката трудове, като *История на славянския език и литература по всички наречия (Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, 1826)*, *Славянски древности (Slovanské starožitnosti (1837, 2. изд. 1865))* и *Славянски народопис (Slovanský národopis, 1842)*, а след студията за „славянската литература в България“, която предлагаме по-долу, той фокусира изследователското си внимание предимно върху южните славяни и публикува своите проучвания върху ранната глаголическа и кирилска писменост.

Представяйки настоящата студия, която от редица български слависти се сочи като аргумент за това, че Шафарик определя езика на Кирил и Методий

като български, даваме възможност на българския читател да се запознае директно с изворовия материал. Струва ни се обаче необходимо да направим няколко предварителни уточнения. Както в по-ранните си текстове, така и в по-късните Шафарик последователно и системно употребява понятието „старославянски“ (а не старобългарски) език – такава всъщност е чешката филологическа традиция от епохата на Възраждането, която продължава да бъде поддържана и днес по отношение на това понятие. В името на научната коректност запазваме автентичната понятийна система, тъй като не е редно да вменяваме на изворовия материал вторична интерпретация. С това не подлагаме на съмнение българския генезис на Кирило-Методиевия език, а само твърдението, че това е теза на Шафарик, застъпена в тази студия. Както се вижда от самия текст, той дори не коментира въпроса за езиковия профил на първите славянски текстове, а понятието „български“ употребява, за да уточни произхода на някои книжовници, сред които Климент, Йоан Екзарх, Константин Преславски, както и принадлежността на Македония и на част от Албания към българската държава. В този смисъл понятието за родова и държавна идентичност за Шафарик (поне в тази студия) няма лингвистичен характер.

И тук стигаме до другото много съществено обстоятелство, което трябва да имаме предвид и без което не бихме могли да имаме адекватни ориентири. Когато четем Шафарик, трябва задължително да отчитаме основополагащата терминологична конвенция, присъща на чешката (а и не само) възрожденска славистика, отразяваща разбирането за **съществуването на един славянски народ и на един славянски език, който се разклонява в наречия**. Ако не се отчита тази принципна идея, която през първата половина на XIX век целестремено конструира съзнанието за етногенетичното *не само родство, но и единство* на всички славяни, то тогава ретроспективното тълкуване от страна на учени, формирани в контекста на вече националистични идеологии, крие риска да се превърне в херменевтична мистификация. Точно такива идеологически манипулации се осъществяват най-често чрез вторично привнасяне на елементи, чужди на автентичната авторова концепция.

Интерес представлява фактът, че настоящата студия е преведена на български през сръбски от дякон Хрисант Йоанович от Калофер само година след нейното оригинално издание¹. За авторитета и популярността на Шафарик

¹ *Цветообрание на старословенската книжнина в България*. Събрано и на чешки издадено от г. Павла Шафарика, 1847; на сръбски преведено от г. Янка Шафарика, 1848; от сръбски преведено и издадено от дякон Хрисанта Йоанович от Калофер. В Бялград, в Княжеско-сръбската книгопечатня, 1849. В библиографските данни е погрешно посочена 1847 г. като година на първото чешко издание. През тази година – при това на 25 ноември, както е посочено в първата му публикация през 1848 г., текстът е бил представен като доклад (сказка) в Кралското чешко общество на науките. През същата година се появява и на руски в превод на О. Бодянски: П. Й. Шафарик. Расцвет славянской письменности в Болгарии. // *Чтения в обществе истории и древностей российских*, 1848, No 7, 37 – 59. Същата година излиза в Москва като самостоятелно книжно изда-

включително и у нас свидетелства преводът на още една негова студия с отношение към същия този проблем – *За произхода и родината на глаголизма*, която е публикувана в „Български книжици“ (1858²) в годината на нейната поява на чешки език. Неин преводач е Иван Богоров.

След двата възрожденски превода, които при това са трудно четивни днес, по необясними причини българската преводна рецепция на Шафарик е преустановена. Вероятно причината е в образоваността на българските слависти, които ползват оригиналните издания на неговите трудове на чешки и немски. И тъй като Шафарик ще продължава да привлича вниманието на европейската, включително и на българската славистика, смятаме за наш дълг да направим някои от неговите фундаментални за славистиката изследвания (най-последно!) достъпни за българския читател.

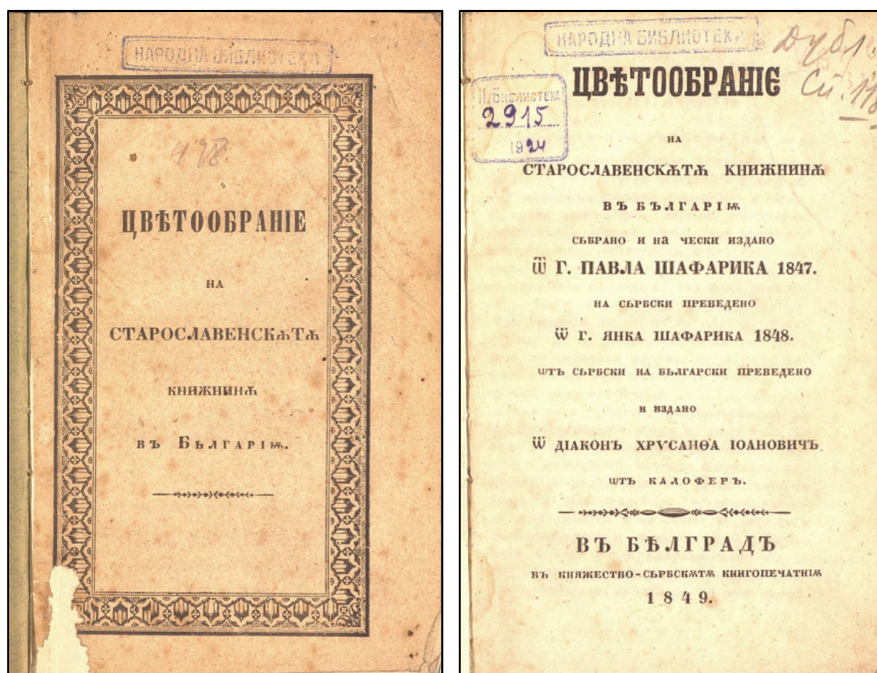
За превода на предложената по-долу студия на Шафарик е ползвана първата ѝ публикация в сп. „Часопис Ческехо музеум“ („Časopis Českého Museum“, 1848, R. XXII, díl 1., sv. 1, стр. 1 – 32) – едно от най-престижните научни периодични издания в епохата на Чешкото възраждане, което е създадено през 1827 г. от историка Франтишек Палацки и продължава да излиза до днес (с известни промени в заглавието, днес – „Časopis Národního muzea“). П. Й. Шафарик също е бил главен редактор на списанието – от 1837 г. до 1842 г. Интересно е да отбележим, че немската версия на същата студия излиза със заглавие *Aufblühen der altslawischen Literatur in Altbulgarien* през същата 1848 година в издаваните в Лайпциг „Годишници за славянска литература, изкуство и наука“ („Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft“, 1848, № 3, 29 – 35;

ние. В своята монография *Люлка на старата и новата българска писменост* (София: Народна просвета, 1980) Емил Георгиев погрешно посочва за година на сръбското издание 1849: „На сръбски работата е преведена от Янко Шафарик и напечатана в Гласник, 1849, кн. 2“ (1980: 283). Както вече посочихме, това е годината на българския превод, издаден в Белград, а не на сръбския, който Хрисант Йоанович е ползвал. Малко по-нататък в бел. 11 обаче Е. Георгиев посочва коректни библиографски данни. Авторът на сръбския превод – Янко Шафарик, е внук на П. Й. Шафарик и по онова време е бил директор на Белградския музей. – Б. пр.

² *Ради зачялото и местото на глаголическити слова*. Публикувана е в „Български книжици“ през 1858 г. с продължение. Текстът на Шафарик започва да излиза в ч. II, кн. 2, август, с. 340 – 347. В бележка под линия (с. 340) е посочено, че студията на Шафарик е преведена от немски, което води до предположението, че преводачът е познавал именно немската публикация. Интерес представлява фактът, че преди да се появи в български превод, книгата на Шафарик е представена с рецензия (ч. II, кн. 2, 75 – 77), подписана с инициалите М. П., в която заглавието е преведено по следния начин: *За извора и за отечеството на глаголическите слова*, като е посочено немското издание (*Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus*. Prag: T. Tempisky, 1858. 4. VIII, 52). Тук е допусната грешка в името на издателя: инициалът на личното му име е Ф., а не Т., а фамилията му е Темпски, а не Темски, както е изписан на български. В неговото издателство излиза на немски през 1876 г. и *История на българите* от Константин Иречек. – Б. пр.

№ 4, 40 – 47; № 5, 51 – 56; № 6, 61 – 65) под редакцията на Й. П. Йордан³. Публикацията на немското списание е придружена с бележка под линия, от която става ясно, че *студията на Шафарик* е публикувана най-напред на чешки. Поради факта, че немската версия е по-късна (макар и само с няколко месеца), в нея са включени пасажки с допълнителна емпирична информация.

Поради обема на Шафариковата студия ще я публикуваме с продължение.

Титулните страници на книжното издание на студията на Шафарик в превод на дякон Хрисант Йоанович

³ Всъщност редакторът на списанието се подписва като J. P. Jordan. Оказва се, че тези инициали съответстват както на немския вариант на неговото име – Johann Peter Jordan, така и на родното му лужишко име – Jan Pětr Jordan (1818 – 1891). По време на студентските си години в Прага се среща с видни чешки филолози, сред които е Вацлав Ханка, които импулсират желанието му да изучава родния си език, и през 1841 г. той издава на немски език *Граматика на вендско-сербския език в Горна Лужица (Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in der Oberlausitz)*. По политически причини напуска Прага и се заселва в Лайпциг, където през 1843 г. основава първото немско славистично списание – „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft“. На титулната страница на списанието се представя като „преподавател по славянски език и литература в Лайпцигския университет“. – Б. пр.

РАЗЦВЕТ НА СЛАВЯНСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ

(Сказка, четена в Кралското чешко общество на науките⁴
на 25 ноем. 1847 г.)

Tabida consumit ferrum lapidemque vetustas,
nullaque res maius tempore robur habet:
Scripta ferunt annos.

Ovid⁵

Почти винаги се мисли, че единствено посредством оригиналните текстове – поетически и прозаически, езикът действително се облагодорява и обогатява и че *преводите* обичайно повече вредят, нежели да помагат. Това мнение обаче е неоснователно и погрешно. Съществуват наложителни и полезни преводи, в които има голяма благодат. Възвишеното слово на Светото писание преминава във всички езици. Неведнъж съм разсъждавал върху това, а и мнозина други са стигали до тази мисъл, че чудотворната сила на християнството се проявява включая това и че тепърва благодарение на него и под негово влияние и въздействие става възможно съпоставянето на всичките езици на земята. Как би изглеждала историята на нашия славянски език, как би изглеждало нашето езиковедие без старославянския превод на Светото писание и без основните богослужбени книги на Кирил и Методий, без преводите на Светите Отци, направени от други учени мъже, от техните ученици и преки следовници? Езикът е огледало, в което духът на всеки народ се отразява, проявява и обективира най-вярно и най-зримо; но както самият дух вечно се саморазвива и е във вечно движение, така и това огледало вечно се променя. Щом *писмеността*⁶ оказва помощ на

⁴ Кралското чешко общество на науките (Královská česká společnost nauk) е създадено през 1784 г. на основата на Научно общество (Společnost učená) от 1769 г., което представлява първото сдружение на чешки учени. Първоначално обаче членовете публикуват само на немски език в ежеседмичника „Научни вестни“ (Gelehrte Nachrichten). Организацията продължава да съществува и след откриването през 1890 г. на Чешката академия на науките и изкуствата, но е принудително закрыта през 1952 г., когато се взема решение за централизиране на този тип дейности в Чехословашката академия на науките. – Б. пр.

⁵ Цитатът на Овидий е от *Писма от Понта* (*Ex ponto* IV: 8, ст. 49 – 50). Бълг. превод: „Всичко – стомана и камък, разяжда рушащата старост, / времето по-силно е от всемогъщия свят. / Трае писмото години“ (Публий Овидий Назон. *Елегии*. Прев. от лат.: Георги Батаклиев. София: Народна култура, 1994: 498). – Б. пр.

⁶ Всички курсиви в текста са на автора – П. Й. Ш. Единствените добавени курсиви са на заглавията на съчиненията, посочени от Шафарик. – Б. пр.

езика, чрез която той преодолява властта на времето и придобива обективна природа, която в настоящата си форма възплъщава неговата дълговечност, то тогава отразяваната в него природа на духа със сигурност не може да остане затворена в себе си. Знаем прочее, че наред със старославянските преводи на Светото писание и на богослужебните книги от втората половина на IX век от онова време са се запазили паметници, писани на някои славянски наречия, по-конкретно на чешкото и на корутанското⁷. Но тези скъпоценни останки от прежно богатство при все това по отношение на съдържанието и на обхвата на представения в тях език са в сравнение със старославянските кирилски паметници само капки в океана, или казано нагледно, те са част от картината, от която, то се знае, е възможно с точност да се съди за цялото произведение и да се долови неговата идея, но не може реално да се допълни и да се направи достъпно за сетивата, без да се допуснат грешки и заблуди.

Поради тази причина още от самото начало, когато започнах да се занимавам с историята на славянския език и със славянското езикознание, изпитах особено голямо желание да опозная отблизо свише осенените славянски първоучители Кирил и Методий и тяхното велико дело – превода на Светото писание, на богослужебни книги и въобще цялото творчество на тия Свети отци, както и на помощниците им и на преките им следовници, бидейки убеден, че изобилието от старославянски ръкописи и книги, които още през XI и особено през XII век срещаме сред южните славяни – у българи и сърби, особено у русите⁸, трябва да бъде разбирано като непосредствено и постъпателно продължение на наченатото от солунските благовестители⁹. Ако с края на живота на тези двамина мъже преводаческото и писателското дело на славянски език бяха прекъснали,

⁷ За корутанското наречие Шафарик пише и в *Slovanský narodopis* (1842: 67 – 74), отнасяйки го към югоизточния славянски езиков клон, който според него включва още руски, малоруски, беларуски, български (в него разпознава две наречия: църковно, или кирилско, и новобългарско), илирийски (с подгрупи – сръбски, хърватски, корутанско-словашко). Корутан е словенската дума за областта Каринтия, която днес е на територията на Австрия, но е била населена със словенци. Шафарик обаче въобще не споменава за наличието на словенски, а употребява думата за словашки (*slowenský*). – Б. пр.

⁸ Е. Георгиев отбелязва, че в *Славянски народопис* Шафарик поставя българския език в югоизточната славянска езикова група заедно с руския и илирийския език (*Люлка на старата и новата българска писменост*. София: Народна просвета, 1980: 281). – Б. пр.

⁹ В немския текст е използвана думата „*ewangeliumspredigern*“ („евангелски проповедници“), а в българския възрожденски превод – „първоучители“. В чешкия оригинал думата е „*zvěstovatel*“ със значение на „предвестник“. Предпочитаме да я преведем като „благовестител“, тъй като с думата *zvěstování* се означава християнският празник Благовещение. – Б. пр.

цялата онази църковна литература щеше да остане откъслечна и бедна, ограничена само до няколко писмени паметника, както се случва с готската след Улфил¹⁰; и ако едва по-късно, например през XI или XII столетие, някой нов Кирил или Методий ги беше възкресил и им беше вдъхнал втори живот, това име със сигурност нямаше да остане неспоменато в историята и този спомен в духовната летопис на човечеството не би останал нечут, напразен и да изчезне, както е с всеки първоучител и истински просветител на народа, особено ако е толкова близък по време. Но дълго, предълго по този въпрос цареше всепоглъщащ непрогледен мрак и ако се появяваше някаква слаба светлинка, като *Йоан Екзарх Български* на Калайдович¹¹ (1824), то тя биваше толкова бледа, че определени клонове на науката я посрещаха скептично, възприемаха я като съмнителна и я задушаваша. Едва през последните години ни споходи щастие с откриването на някои досега неизвестни или просто забравени старославянски паметници и вече можем да проникнем през мрака в онова време, да го осветлим и да видим взаимовръзките на нещата. Това дело е в своето начало и далеч не е завършено; ден след ден се появяват нови знания и се внасят нови поправки; затова няма да е излишно да вземем предвид и да осмислим това, което с по-малка или по-голяма увереност е открито и което е достигнало до мен.

В следващото изложение ще се спра само на *кирилските* паметници на старославянския език и няма да разглеждам *глаголическите* не защото не проявявам подobaващо отношение към последните и не разбирам тяхната древност и значимост, а само защото поради недостатъчна осведоменост относно нови писмени паметници от този род и поради цялата неяснота, дължаща се на празнотите във времето, не мога нищо съществено и нищо ново да кажа, а и не ми се занимава сега само с догадки и предположения. С радост приемам, че съществува стара глаголическа писменост, каквато някога само допускахме, че има, съобразявайки се с преценката и с написаното от Добровски, но от друга страна, не мога да се съглася, че тя е толкова стара, колкото я изкарват някои изследователи, без да разполагат с обективни, нагледно убедителни доказателства, без да бъде отбелязана датировката на ръкописите и без да има потвърждение от страна на тогавашни или на близки по време

¹⁰ Улфил или Вулфил – готски епископ, чието име се свързва със създаването на готската азбука. – Б. пр.

¹¹ Константин Ф. Калайдович (1792 – 1832) – руски филолог и археолог, който публикува първите си статии във „Вестник Европы“. Шафарик има предвид неговото съчинение *Иоанн, экзарх Болгарский* (М., 1824). – Б. пр.

надеждни свидетели. Целият този предмет изисква според мен той да бъде повторно и основно проучен, при което в името на напредъка на науката да бъдат най-строго ограничени всякакви субективни възжелания, предположения и догадки и да се прилагат само обективни доводи при вземане на окончателни решения¹².

1. Светите първоучители

Въпроса за живота и благотелното дело на Кирил и Методий мога да засега само най-общо и повърхностно, доколкото е необходимо за последващото ми изложение. Днес, след като излязоха наяве някои или съвсем неизвестни, или забравени и слабо познати животоописания, този изключително важен въпрос придоби знаменателна всеизвестност, а в някои случаи – и нов облик¹³; при това някои дати са свързани с техния личен живот, а други – с живота им на духовници.

Св. КОНСТАНТИН, по-късно в манастир наречен Кирил, от род славен, най-младият от седмина братя, е роден през 827 г. в Солун; на седемгодишна възраст се отдава на науките; на четиринадесет години губи баща си (841); около 841 г. е поканен в Константинопол от логотета Теоктист (навярно негов роднина); живее в двора на императора; около 843 г. и след това, когато е все още твърде млад, влиза в спор с патриарх Йоан¹⁴; отхвърляйки намеренията на Теоктист да го ожени, приема свещенически сан; когато е бил на 24 години – през 851 г., е изпратен заедно с посланик Георгий при царя на сарацините – Амерман (вероятно в Мелитена¹⁵); после, около 857 – 858 (861)¹⁶ – от император Михаил с мисия при хазарите¹⁷, най-сетне от същия император Михаил

¹² Бях дал този текст за печат, когато получих информация, че архимандрит Порфирий Успенски видял през 1846 г. в един атонски манастир *гръцки* лист с *глаголическа* датировка за 982 г. Следователно това би била не само нова, но и най-стара засега известна датировка. – Б. а.

¹³ Последните солидни писания за Кирил и Методий са *Аноним*, *Москвитянин*, 1843, ч. VI, с. 406 и сл. (чеш. – „Часопис Ческехо музеум“, 1845, св. II), Макарий – *История християнства в России*, 1846, 8, с. 188 и сл., Филарет – *Кирил и Мефодий*. М., 1846, ч. IV, с. 1 – 28, и ч. V, с. 29 – 30, Шевырев – *История русской словесности*. М., 1846, Т. I, с. 133 и сл. – Б. а.

¹⁴ Става въпрос за Йоан VII Граматик, който е константинополски патриарх от 837 до 843 г. След него за патриарх е избран Методий. – Б. пр.

¹⁵ Мелитена – древен град в областта Малка Армения, днес – Малатия, град в Турция. – Б. пр.

¹⁶ Тази дата не е сигурна и е посочена по-късно – в славянската легенда за намиране на мощите на св. Климент Римски, в ръкописен миней в библейската духовна академия в Москва. – Б. а.

¹⁷ Шафарик употребява по-малко разпространеното название на хазарите – козари. – Б. пр.

и от Цезар Варда¹⁸ е проведен в началото на 862 година заедно с брат си Методий като духовен учител в Моравия по молба на княз Ростислав (според епископ Филарет в края на годината или най-късно през 864 г.)¹⁹; през 867 г. е извикан от папата в Рим, а по време на пътуването прекарва известно време заедно с брат си Методий у панонския княз Коцел в крепостта Салавар (на унг. Szalavár); като пристига в Рим през 868 г., се разболява тежко и към края на годината – на 24 или 25 декември, встъпва в монашески орден; умира на 14 февруари 869 г. на 42-годишна възраст.

Св. МЕТОДИЙ – по-големият брат на Константин, е бил известно време и управител на славянска област, по всяка вероятност на Струмската област, която е подвластна на гърците; по-късно става монах на Олимп и в Цариград²⁰; през 861 или 862 г. е в двора на българския цар Борис, който по онова време е бил вече склонен да приеме християнството; придружава брат си по пътя до Моравия, до крепостта Салавар и до Рим; през 869 г., докато е в Рим, е повикан от Коцел и върнат обратно, за да бъде провъзгласен за епископ на Панония ок. 870 г.; осъден от архиепископа на Залцбург и от съвета на свещениците, е хвърлен в немски затвор за две години и половина – от 872 до 874 година; по искане на моравците папата го освобождава и през 874 г. го провъзгласява за архиепископ на Моравия; свален е от поста през 878 г. и затова е призван през 879 г. (на 14 юни) в Рим, но е помилван и закрилян от папата; по искане на император Василий пътува до Константинопол между 880 и 884 г.; осветява храма в Бърно през 884 г. (на 2 юни); умира на 6 април 885 г.

Основите на старославянската писменост са положени от Кирил в *Цариград* вероятно към края на 861 г. или в началото на 862 г. със създаването на азбуката и с превода на текстове от Св. Евангелие: по този въпрос най-старата легенда за Кирил, писана от Климент, и най-старата

¹⁸ Цезар Варда или Барда (Caesar Varda, ум. 866) – на български е известен като Варда Мамиконян. Византийски благородник, брат на императрица Теодора, който има силно влияние върху нейния син – императора Михаил III, удостоил Варда с титлата „цезар“. През 855 г. Варда участва в изпращането на Кирил и Методий във Великоморавия. – Б. пр.

¹⁹ Трудно може да се установи годината, в която Кирил и Методий тръгват от Цариград, тъй като относно техния престой в Моравия легендите използват различна мяра за време. Приема се посоченото в легендата на италианския епископ Гаудерик, а именно, че изминават четири години и половина от тръгването им от Константинопол до пътуването им до Рим. Не е известно колко дълго са останали при Борис в България, преди да тръгнат за Моравия – Б. а.

²⁰ Цариград – древнооруско название на Константинопол. – Б. пр.

латинска легенда от Гаудерик, са на едно и също мнение²¹. Делото е довършено в Моравия, където в продължение на четири години са преведени основните за онова време богослужбни и литургически книги, каквито са *четивата от Евангелието и Посланията на Апостолите, Псалтирът, Паримейникът, Часословът, Служебникът, Требникът, Октоихът* на Дамаскин. В тази работа без съмнение имат немалко участие и най-първите и най-видни ученици на Кирил и Методий, особено Климент, Наум, Ангеларий, Сава, Горазд: първият – родом българин, последният – моравец. Няма да е неуместно да припомним поне най-старите известни ръкописи на споменатите книги – велико дело не толкова със съдържанието, колкото с обхвата си, книги, които премного се различават от по-късните, носещи същото название, и които са съвсем прости, кратки, малки. Най-старото и образцово *Евангелие* с нарочно посочена датировка е *Остромировото* в Петроград (1056 – 1057), след него е Мстиславовото в Москва (между 1125 – 1132); за ръкописите без своевременно посочена година не казвам нищо. Най-старият *Апостол* от 1195 г. в Москва е у Погодин; от същия XII век има още два или три други – единия в Москва в Синодалната библиотека, другите – в южни и западни страни. Най-старият *Псалтир* от XI век с коментар, при това нелитургичен, някога у митрополит Евгений, сега е в Москва у Погодин, но не целият; други ръкописи от XI или от началото на XII век в Москва са у същия учен и в Петроград в Императорската библиотека – обикновени богослужбни псалтири от XIII век в Русия и другаде. *Паримейник*, или четива от Стария завет от 1271 г., се намира в Петроград в Императорската библиотека, друг – от 1370 г., пак там в Румянцевския музей²². *Часослов*, или *horologium*, също както и бревиарият²³ е подвързан в едно тяло с псалтира и се намира сред ръкописите от XIII век. *Служебник* или *литургиар* – най-старият ръкопис е на св. Антоний (ум. 1147) и е в Синодалната библиотека в Москва; от същия век има два други – един в Софийския катедрален храм в Москва²⁴, втори – в Рим в библиотеката на Ватикана. *Требник*, при руснаците – *Потребник*, иначе *Чиновник, Чинове*, т. е. *Ритуал*, първоначално е в едно тяло със

²¹ *Legenda slow.* kap. XIV. – Acta SS. M. Mart. 20. § 7. – Б. а.

²² Румянцевският музей е основан в Петербург през 1824 г. и притежава богата колекция от ръкописи, монети и разнообразни етнографски и исторически експонати. – Б. пр.

²³ Бревиарий (лат. *breviarium*) – молитвеник. – Б. пр.

²⁴ Вероятно Шафарик има предвид „Храм Софии Премудрости Божией в Средних Садовниках“, който е известен още като „Софийская набережная“, тъй като се намира на крайбрежния булевард на река Москва. – Б. пр.

Служебника или *Литургиара*, а едва по-късно вследствие на разпространението на единия и на другия е отделен, поради което не се намира в стари ръкописи; най-старият, който ми е известен, е от XIV век. *Октоих* – книга с църковни песни, по онова време (862 г.) съдържа ограничен брой песни; най-старият, който навярно е римски палимпсест от XI или XII век, е в Барберинската библиотека в Рим²⁵, друг – от XIII век, е в Румянцевския музей в Петроград. Също така се срещат отделни откъси от недатирани ръкописи на всички тези книги и на още по-стари. Голяма част от тези богослужбни книги са несъмнено преведени от гръцки още по времето на Кирил в периода 862 – 869 г. с помощта на брат му Методий и на споменатите му сподвижници. Останалата част е довършвана и допълвана след неговата смърт – между 869 и 885 г.

Трудно е да се каже какво друго освен тези преводи и на какъв език е писал Кирил – на гръцки или на славянски, но несъмнено е писал. Сред старите ръкописи е и *легендата за откриване на мощите на св. Климент Римски в Таврия* на 30 януари 861 г., написана от очевидец²⁶. Както знаем, неин откривател е Кирил и е възможно тази легенда той да е написал на гръцки език, а не както на мен ми се струва, че е дело на епископ Климент Велички²⁷. В житието си за Кирил същият епископ Климент казва, че той – Кирил, написал своя *диспут с мохамеданите и евреите в Хазария*, а Методий го превел на славянски език, като го разделил на осем речи²⁸. Този текст е бил известен и на Диоклейския све-

²⁵ Става въпрос за Архива на Барберини, който се намира във Ватиканската апостолическата библиотека (Biblioteca Apostolica Vaticana). Барберини е известна фамилия във Флоренция, от която е и папа Урбан VIII. – Б. пр.

²⁶ В ръкопис на миней за месец януари в библиотеката на Московската духовна академия. – Б. а.

²⁷ Величката епископия е съществувала в периода IX – X век като епархия на Българската патриаршия. Велички епископ по времето, за което пише Шафарик, е Климент Охридски. По този въпрос вж. Йордан Табов. За Величката епископия и някои български земи по времето на царете Борис и Самуил. // *История*, 2011, № 5, 5 – 28. – Б. пр.

²⁸ Неясен спомен за научните спорове на нашия Константин с евреите в Таврия и с хазарите се е запазил и в писмото на тогавашния хазарски цар Йосиф до евреина Раби Хисдай в книгата *Sefer Khozri*, което тук неведнъж ще бъде припомняно. – Б. а. От други източници установяваме, че Йосиф е бил цар на хазарите от 940 до 965 г., и от това време датира кореспонденцията му с Хасдай ибн Шапрут, еврейски везир на Абд ал-Рахман III, халиф на Кордоба. Името на Йосиф се изписва Hasdai (Abu Yusuf ben Yitzhak ben Ezra) ibn Sharut, което обяснява разликата в транскрипцията му. Що се отнася до книгата, спомената от Шафарик, то първата дума (*sefer*) означава „книга“ на иврит, а втората е същинското заглавие – *Кузари*, чийто автор е забележителният еврейски философ от XII в. Йехуда Халеви. Книгата представлява религиозен диспут между хазарския цар и еврейския мъдрец. Начинът, по който Шафарик е изписал заглавието, буди недоумение,

щеник²⁹ (ум. 1161) и още през XII в. се е разпространявал сред славяните под надслов *Кирил Славянски*, но от него са се запазили само отделни откъси – в често споменаваното му житие, в руски хронографи и в други ръкописи. Цялото съчинение до този момент не е изплувало на светло. *Символ на вярата, молитва* и други някои текстове, приписвани на Кирил, както ще стане ясно по-нататък, са дело на неговия ученик Константин II – български епископ³⁰.

Както вече отбелязахме, свидетелства за Методий има в легендата на епископ Климент, в която се казва, че е превел на славянски осем полемични речи на своя брат, също в Панонската легенда, която, предполагам, е създал Горазд и която разказва, че след смъртта на брат си Кирил [Методий] е превел на славянски език всички *канонични книги на Светото писание*, сиреч без апокрифните, *Номоканона*, или книгата с църковни закони, *Патерика* – книгите на Отците на църквата, [съдържащи] кратки сказания за живота и общението с Бога на най-видните и известни аскети. Смята се, че [е превел] всички канонични книги, които до онова време не са били преведени, а именно – всичко освен евангелските четива, Посланията и Стария закон, Псалтира, останалата част от Светото писание без апокрифите, което ще рече около две трети от цялата Библия. Макар да не са се запазили стари ръкописи на цялата Библия отпреди XV век, безпристрастната преценка не може да съди за вярата по това дали има убедителни древни свидетелства³¹. Стари ръкописи на отделни книги от Стария и Новия завет все още са пред очите ни, например *Четвероевангелието* от 1143 г. (според Кьопен³², а дру-

тъй като чешкият вариант е *Kuzari*. Възможно е или да е печатна грешка, или по този начин книгата да е била популярна по времето на Шафарик. – Б. пр.

²⁹ *Диоклея* (Дукля) е средновековен център на сръбската архиепископия, в който е пребивавал и авторът на най-старото сръбско историографско съчинение, останал скрит зад псевдоним – *Летопис на поп Дуклянин* от XII в. Последните исторически събития, описани в летописа, са от 1161 г. – Б. пр.

³⁰ В руски описи на старославянски ръкописи често се приписват на св. Кирил съчинения, за които не съм получил друга по-убедителна информация, например *Молитва за скитското покаяние на Кирил философ* в Йосифо-Волоколамския манастир, *Наука св. Кирилла философа* в библиотеката на Императорското общество по история и древност (Императорское общество истории и древностей) в Москва и др. – Б. а.

³¹ Този въпрос в последно време е задълбочено разискван: Новицки – *О первоначальном переводе священного писания на славянский язык* (Киев, 1837), Макарий – *История христианства в России* (СПб, 1846, 8, с. 225 и сл.), Филарет – *Чтения* (М., 1846, ч. IV, св. 23 и сл.). – Б. а.

³² Не е ясно дали Шафарик има предвид Фридрих Кьопен (Friedrich Körppen, 1775 – 1858) – немски теолог и философ, или Даниел Кьопен (Daniel Körppen, 1736 – 1807) – немски свещеник, който също има съчинения върху Библията. – Б. пр.

ги неточно сочат 1144 г.) в Синодалната библиотека в Москва, *Посланията на св. Павел* от 1220 г. (намира се пак там), *Откровението на св. Йоан* от XIII век в Румянцевския музей, [старозаветните] книги *Иисус Навин*, *Съдии* и *Рут* от 1193 г. в библиотеката на Сергиевата лавра в Русия, *Песента на Соломон*³³ с коментар от XIV век в библиотеката на Императорското общество по история и древност в Москва, целият *Нов завет* от XIV век в Чудовския манастир в Москва и т. н. За други има несъмнени свидетелства, че някога са съществували: *пророчески книги*, преписани през XV век по ръкопис от 1047 г., създаден в Новоград³⁴, *петте Моисееви книги* от същото XV столетие, преписани по ръкопис от 1136 г., който е създаден на същото място; в датския град Сорьо у Стефан се е намирал през 1645 г. *Нов завет* от XIII век; Соларич вижда у Перичиноти във Венеция цялата *библия* от 1429 г., писана сред немците в манастир в Молдава, а според някои сведения – продадена по-късно в Англия и т. н. Книгите на Стария завет, по-точно петте Моисееви книги, запазени в ръкописи от XV век, носят знаците на много стар език, а също и кълновете на словесно изкуство сред славяните. Що се отнася до *Номоканона*, от само себе си се разбира, че става въпрос за първия и най-стар сборник с църковни закони, т. е. с апостолски канони и с тези на църковните синоди, който е съставен от Йоан Схоластик³⁵ (ум. 578), а не за Номоканона на Фотий, който е едва от 883 г., или за появилия се не след чак толкова много време твърде прекалено пространен Номоканон, съдържащ вставки и допълнения, дори и светски закони, чиито най-стари ръкописи са сръбският от 1262 г. у г-н Миханович в Смирна и три руски: първият – от 1276 г. или 1280 г. в Московската синодална [библиотека], вторият – от 1283 г. в Императорската библиотека в Петроград и третият, който е от края на същия този XIII век, е в Румянцевския музей в Петроград. Монахът Зиновий – ученик на Максим Грек³⁶ през XVI век, свидетелства, че е видял Номоканон, писан по времето на Ярослав и епископ Йоахим, сиреч преди 1030 г. За *Патерика* не би могло да се съди – има много стари ръкописи от този вид, между които *Животът на св. Кондрат*, откъс от който е у Погодин в Москва; съдейки само палеографски, [виждаме, че] той е много по-стар от всички познати до този момент кирилски ръкописи и откъси от ръкописи. Според Копитар във Виена има ръкопис на сръбска

³³ *Песента на Соломон*, известна преди всичко като *Песен на песните*, е приписвана на цар Соломон. – Б. пр.

³⁴ Новоград – град в Украйна. – Б. пр.

³⁵ Йоан Схоластик (503 – 577 или 578) – константинополски патриарх, автор на най-ранния известен Номоканон. – Б. пр.

³⁶ Шафарик изписва името на Максим Грек като Грък (Řek) – Б. пр.

редакция от XII век (според мен неоснователно приписван на самия св. Сава), а в Париж се пази също сръбска редакция от XIII век.

Според описа или регистъра на съдържанието на *Жития на светците* от руския митрополит Макарий (ок. 1526 – 1564), събрани ведно и наречени Велики Чети-минеи, се споменава за [*Житие на*] *Методий, моравския епископ*, 1) *За нещата и самовластието (О вещи и самовластве)*, 2) *за книгата на Методий, моравския епископ*, но това изисква по-сетнешно проучване.

Със смъртта на Методий (885) противниците на славяните под ръководството на епископ Вихинг – най-големия враг на славянските първоучители³⁷, а по-късно и с нашествието на маджарите върху славянските свещеници връхлитат ужасни и невиджани ветрове и бури и зародишът на старославянската литература в Моравия и Панония е обречен на гибел. За по-нататъшното ѝ развитие в България, Сърбия, Русия и другаде дълго време можехме само да предполагаме, съдейки по оцелелите паметници от XI и XII век, без да знаем нито имената на следовниците, нито факти от техния житейски път и дейност. Едва преди двадесет и три години – през 1824 г., с публикуването на знаменателната книга на К. Калайдович *Йоан Екзарх Български* започна в тази пустош да проблясва светлина и чак през последните две-три години бавно, но все по-ярко да се развиделява откъм тази страна на научния хоризонт.

2. Останалите Седмочисленици

Според анонимния житиеписец на св. Климент – Велички епископ в Македония, следовник на образования пастир и негов важен свидетел, след смъртта на св. Методий сподвижниците на този върховен пастир разбрали, че неотложно трябва да напуснат Моравия и Панония и да отидат при българите (885). Това са били Климент, Наум, Ангеларий, Сава и Горазд – както вече беше казано, първият е родом българин, а последният – моравец и е определен от Методий за наследник на архиепископията³⁸; произходът на другите е неизвестен. За радушното им посрещане от българите, които по онова време вече са били покръстени (от 862 г.), свидетелства споменатият житиеписец – за тяхното добро-

³⁷ Вихинг (Wiching или Wiking) означава „воин“ („bellator“), откъдето идва и лошата слава на викингите като морски скитници и разбойници в северните земи. За него Миклошич пише (следва цитат на латински и на немски, който съкращаваме – б. пр.). – Б. а.

³⁸ До смъртта си Методий е архиепископ на Моравия. – Б. пр.

творно дело на Божието лозе и благословените и за съвременните потомци техни паметници, за особения принос на някои запазени и до днес съчинения за обучението по старославянски език и литература. Българската църква освети паметта за всички тези славянски първоучители със служби, назовавайки ги почтително „Свети Седмочисленици“ (*οἱ ἅγιοι ἐπτάρθμοι*): български храмове и манастири носят имената на някои от тях, като св. Климент, св. Наум, св. Горазд и т.н., защото или са създадени и благоустроени от тях, или са наречени така в знак на почит и възпоменание за тях. Многоуважаемият Виктор Григорович – казански професор, който през 1844 – 1845 година пропътува тези земи, разказва, че тръгвайки от Солун на северозапад и стигайки до острова, наречен на името на св. Климент – ученика на св. Методий, е забелязал, че за местните жители това име е било познато. В храма на Битоля той открил два параклиса със стари изображения на светите Климент и Наум; в Слепченския манастир, който се намира на пътя между Янковец и Прилеп, и в [село] Калища на Охридското езеро имало изображение на св. Кирил, а в манастира „Св. Наум“ – стенопис с всичките Седмочисленици; в храмовете в градовете Ресен и Струга – църковни служби за св. Климент; в Охрид бил жив и повсеместен сред българското население споменът за светите Климент, Наум и Горазд, а според местните разкази мощите на последния почиват в манастира близо до Арнаут-Берат³⁹, сиреч до арбанаския Белград. В една от осемте църкви на Охрид, изградена през XIV век, и до днес се пазят мощите на св. Климент, прастари изображения на св. Климент и св. Наум (навярно от X или XI век), надгробният камък на Климент с кирилски надпис и древна дървена статуя на същия светец. Там сред ръкописите има двуделно житие на св. Климент, писано на гръцки от негов ученик и пообновено и обработено от архиепископ Теофилакт⁴⁰ – хартиен ръкопис от началото на XV век, а по-новият е на гръцки пергаментов миней от XIII век. В манастирите в Атина освен църковната служба за св. Кирил (на какъв език?⁴¹) на него не му се удава да открие нищо повече за светите

³⁹ Берат – албански град, митрополитски център на Албанската православна църква. Основан е като Белград или Велеград. „Арнаут“ е турско название на албанците. Определението „арбанаски“ означава „албански“. – Б. пр.

⁴⁰ Житието на Климент, написано от Теофилакт, е известно като *Пространно житие на Климент Охридски*. – Б. пр.

⁴¹ Поставеният в скобите въпрос показва, че Шафарик не е имал непосредствен поглед върху ръкописите, за които пише. Неговият дългогодишен престой на Балканите, точно в Нови Сад, където от 1819 до 1833 г. е бил директор на гимназията, е изпълнен с усърдно проучване на старите южнославянски литератури, но вероятно в редица случаи

Седмочисленици. В Рилския манастир е видял Житието на св. Кирил с похвала от Климент Велички в ръкопис от XV век⁴². Нека представим всеки един от тях поотделно.

Стенопис на Светите Седмочисленици в манастира „Св. Наум“, Охрид

Свети КЛИМЕНТ, родом българин, както четем в най-ранното негово житие, е бил млад, когато заедно с Наум, Ангеларий, Сава и Горазд Моравеца придружава славянските първоучители – братята Кирил и Методий, и става участник във всичките им боголюбиви дела, свързани с просвещението на славянския народ и с въвеждането на богослужения на славянски език в Моравия и Панония и през цялото време на тяхната апостолска дейност, сиреч от 862 до 885 г. Когато след смъртта на Методий през 885 г. под ръководството на отявления про-

опосредствано. Ето защо е основателно да допуснем, че е ползвал източници, които обаче не посочва. Както съдържателният план на неговата студия, така и отделни текстови детайли ѝ придават компилативен характер. Несъмнена е обаче заслугата на автора в конструиране на концептуален синтез, който благодарение не само на чешките, но особено на немскоезичните варианти на неговите текстове привлича вниманието на европейската хуманитаристика към славянския свят, включително и към най-ранната старобългарска литература. – Б. пр.

⁴² Вж. „Часопис Ческехо музеум“, 1847, св. V, с. 510 – 511 и сл. – Б. а.

тивник на славяните – епископ Вихинг, по тези земи се развихрят жестоки преследвания на славянските свещеници, Климент заедно с Наум и Ангеларий се оттеглят през Белград за България (другите – Горазд, Сава и Лаврентий, поемат по друг път) и след като са любезно приети от владетеля Боритакан⁴³ (т. е. хан Борита), са отпратени към цар Борис, който поръчва на своя велможа Чеслав⁴⁴ да се погрижи за Ангеларий, а Климент и Наум настанява в дома на Ехацес⁴⁵ (Echaces), като самият той напредва в изучаването на християнските науки. След няколко години цар Борис, покръстен като Михаил, отделя от своята държава югозападната област, наречена Кутмичевица, която днес е в Албания и Македония – от Вардар и Скопие до Валона⁴⁶, планината Акротири⁴⁷, Костур и Воден, и назначава за неин управител Добета⁴⁸, изпраща с него и Климент като областен учител и духовник, на когото отрежда в Девол, Охрид и Главиница подходящи и удобни места за пребиваване. За кратко време учениците на Климент са наброявали 3500, сред които е имало църковни четци, поддякони, дякони и свещеници, предназначени да служат в областта. По време на своя престой в Охрид Климент създава манастир с храм (в чест на св. Пантелеймон) и още един храм, който по-късно става седалище на архиепископията, така че по негово време е имало три храма в Охрид – катедрален или епископски (ecclesia

⁴³ Възможно е името Боритакан да е контаминация с „боритаркан“ – прабългарска титла на приближен до кана (хана) висш военен сановник. Шафарик обаче приема думата за лично име, изписвайки го така, както е в *Пространното житие на Климент Охридски* – Боритакан, а пасажът там е следният: „И като пристигнаха в Белград, който е забележителен сред крайдунавските градове, се явиха пред Боритакан и му разказаха всичко за себе си. Той разбра, че това са велики хора и приближени на Бога. И разбра, че трябва да изпрати тия странници на българския княз Борис, чийто ипострагет беше сам той, защото знаеше, че Борис жадува за такива мъже“. По повод на същия исторически момент Надежда Драгова тълкува думата „боритаркан“ именно като титла, а не по начина, по който я тълкува Шафарик: „На граничната крепост в Белград бежанците биват посрещнати от българския боритакан, военния наместник на княз Борис“ (Н. Драгова. *Климент Охридски. Разказ за него и за враговете му*. София: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1966: 68). – Б. пр.

⁴⁴ Шафарик изписва името му като Часлав, но ние се придържаме към осъвременената българска адаптация на *Пространното житие на Климент Охридски*. – Б. пр.

⁴⁵ В превода на Хрисант Йоанович е дадено името Ехацес (с. 19), другаде – Есхач. – Б. пр.

⁴⁶ Валона или Вльора – голям пристанищен град в Албания. – Б. пр.

⁴⁷ В чешкия текст планината е наречена Akroceraunské hory, а в немския – akroceraunischen Gebirgen. Не открихме название на такава планина, но определено то идва от гр. дума *ἀκροτήριον* – „връх, било на планина“. – Б. пр.

⁴⁸ Добета или Домета – български болярин, назначен от Борис за управител на Кутмичевица. – Б. пр.

catholica seu cathedralis) и два по-малки, построени от Климент. След цар Борис за кратко време страната управлява неговият първороден син Владимир, а след него – по-малкият му син Симеон. Могъщ и образован владетел, той е особено благоразположен към Климент и го повишава в сан Велички епископ – в предна⁴⁹ Македония, в региона на драговичите, там, където днес река Велица тече от връх Велица край едноименното село до Струмица, на мястото на старата тивериополска⁵⁰ епископия. Според житиеписеца на св. Климент – архиепископ Теофилакт⁵¹, веднага след като се покръства, Борис създава седем български епископии⁵², чиито названия, за съжаление, не намираме да са отбелязани някъде, а и от по-късни записи също не можем [да ги възстановим] поради настъпилите през XI век големи промени и поради нарасналия брой на епископствата през XII – XIII век. С този сан Климент живял до смъртта си на 27 юни⁵³ 916 г. и бил погребан в храма на своя манастир в град Охрид, където и днес са неговите мощи и надгробният камък с надпис на славянски език, които могат да бъдат видени и в другата, по-късно построена църква. В синаксария на най-старото глаголическо евангелие от XI век [което се намира] в Рим, за деня 27 юни четем: „На светия просветител отец наш Климент, епископ Велички“, в негова чест е направена служба на гръцки език, която е издадена в Москопол в Албания: *Ακολοθία τοῦ ἁγίου Κλήμεντος* (1741, 4⁵⁴), а след това – през 1741 и 1746 г. също в 4^о, и друга – в чест на светите Седмочисленици заедно с кратко житие на св. Климент. Животописецът го нарича „първи епископ на славянския род и език“, но този израз не е много точен: може да се каже, че е един от първите, тъй като първите български епископи са били гърци, познаващи славянския език. По време на своето пребиваване в Охрид Климент, който според легендата бил най-красноречив (ἄνῆρ λογιώτατος) и много усърдно и старателно писал за българите

⁴⁹ Шафарик употребява непопулярното понятие „přední Macedonie“, с което очевидно визира географската разположеност на тези земи спрямо Централна Европа. Включените в описанието географски реалии дават основание за отъждествяване на тази област с югоизточната част на Македония, която граничи с днешната територия на българската държава. – Б. пр.

⁵⁰ Тивериопол или Тибериопол е старото име на Струмица. – Б. пр.

⁵¹ Охридският архиепископ Теофилакт (1055 – 1107?) е автор на редица гръцки текстове, между които и *Пространното житие на Климент*. – Б. пр.

⁵² *Vita S. Clementis*, ed. Miklosich, Vind. 1847, 8, p. XX et 28, cap. XXIII (следва цитатът на латински, който съкращаваме – б. пр.). – Б. а.

⁵³ В превода на Хрисант Йоанович е дадена грешна дата – в първия случай 27 септември, а във втория (вж. по-долу в текста) – 27 юли (с. 21). – Б. пр.

⁵⁴ Стандартен размер за съгване и рязане на хартия при отпечатване на книги. – Б. пр.

книги на славянски език, дори по-късно, бидейки вече епископ, не изоставя това свое начинание чак до смъртта си. Неговият житиеписец изрично посочва като негово дело и преводите му: а) *похвални слова* (*πανήγυρις, λόγος πανηγυρικός*) за празници през цялата година, в частност такива в чест на Христос Спасител и на пресветата Дева Мария, на св. Йоан Кръстител, на светите пророци, апостоли, мъченици и други отци; б) жития и общения на духовно извисените Отци, в) завършената преди смъртта му, но засега все още липсваща част от *Триода*, която се пее от Новата неделя до Петдесетница и която се нарича *Пентикостар*⁵⁵. Постният триод е бил още по времето на Климент написан на гръцки и преведен на славянски език незнайно от кого, но е известно, че преводът на Цветния триод е негов. Дълго време писанията на Климент са се изплъзвали от вниманието на по-новите славянски библиографи. Едва Калайдович и Строев, описвайки ръкописите на граф Толстой⁵⁶, внесоха яснота и отбелязаха някои речи, подписани „*Епископ Климент*“⁵⁷. Вписвайки ги в регистъра на папа Климент, те въведоха и себе си, и други в заблуждение; преди няколко години ми се удаде сгоден случай да тръгна по следите на истината и така да откроя и да прочуа други [текстове] с подобен произход. Досега са намерени: а) няколко похвални слова, посветени на различни светци, като част от ръкописите са много стари (XII и XIII в.) и имат надпис *На Климент, славянския епископ*; б) похвално слово на римския папа св. Климент, чиито мощи Кирил открива в Таврия и отнася в Рим (в подкрепа на това е отбелязаното по-горе сведение за намиране на мощите на св. Климент от очевидец – от нашия Климент, който без съмнение е придружавал Константин при пътуването му до хазарите и е избрал монашеското си име или пък е бил удостоен с него като израз на изключителна почит към св. Климент Римски; в) похвално слово на св. св. Константин и

⁵⁵ *Пентикостар*, известен още като *Цветен триод*. *Постният триод* включва песнопения и служби от подготовителните седмици за Великия пост и Възкресение Христово. – Б. пр.

⁵⁶ Калайдович, К. Ф., П. Строев. *Обстоятелно описание славяно-росийских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке графа Ф. А. Толстова. С палеографическими таблицами почерков с XI по XVIII в.* Москва, 1825. Правилната фамилия на графа е Толстой (Фьодор Андреевич), но в книгата на Калайдович и Строев е използвана формата „Толстова“ вм. „Толстого“. – Б. пр.

⁵⁷ Силвестър Медведев – бащата на славянската библиография, направи през последната четвърт на XVII в. от Климент две личности: епископ и друг светец. Объркването с римския папа Климент започва много по-рано, още в някои стари ръкописи. – Б. а. Силвестър Медведев (Силвестр Медведев, 1641 – 1691) е първият руски библиограф, библиотекар в Московския печатен двор, който е първата типография в Русия, основана от Иван Грозни през 1553 г. С. Медведев освен това е религиозен писател, историограф и философ. – Б. пр.

Методий в различни ръкописи в Москва, в Рилския манастир и у г-н Миханович в Смирна (имам основание да смятам, че също пространното и най-старо житие на св. Константин, писано от Климент, съществува, но това, както ми се струва, е останало засега в тайна за руските изследователи)⁵⁸. С издаването на тези ценни паметници се е заел В. М. Ундошки⁵⁹ в Москва, който е удостоен с тази чест от Императорското общество по история и древност.

Живота, дейността и книжовните трудове на епископ Климент очертах в основни линии според достъпната до този момент най-стара легенда, написана от негов ученик и издадена най-напред в Москопол⁶⁰ (1741, 4^о), за втори път – от Памперий⁶¹ във Виена (1802), и за трети път – от г. Миклошич пак там (1847). Преди да приключа, трябва да припомня, че г-н Григорович преди това остава заедно със службите на светите Седмочисленици в Москопол, Албания (1746), по-кратка и по-късна гръцка легенда, писана в Охрид на пергаментов гръцки ръкопис от XIII в., а после я публикува в руски превод в списанието на Министерството на просвещението в Петербург (в чешки превод в нашето „Музейно списание“, 1847, № 5, с. 516⁶²) – в нея се потвърждава с кратки и най-общи думи литературната дейност на епископ Климент, но наред с това се казва, че „той е съчинил и други означения на буквите, по-достъпни от тези, които св. Кирил беше изнамерил“⁶³. Тези думи по най-естествен начин засягат въпроса за глаголическата азбука, тъй като няма трета оригинална славянска азбука, ако не се броят писмените

⁵⁸ Това житие през XI век е било вече познато и допълнено – за него има хвалебствена бележка в *Сборника* от 1076 г., който е в библиотеката на Ермитажа в Петроград. – Б. а. Сборникът, за който споменава Шафарик, е известен като *Изборник от 1076 г.*, или още – *Втори Симеонов сборник*. Съдържа поучителни четива в духа на християнската етика. – Б. пр.

⁵⁹ Вукол Михайлович Ундошки (Ундольский, 1815 – 1864) – руски палеограф и библиограф; колекцията му от стари ръкописи се съхранява в Румянцевския музей. Автор е на редица студии, сред които *Климент епископ словенский* (Москва: Университетская типография, 1895). – Б. пр.

⁶⁰ Сборникът, издаден в Москопол през 1741 г. от монасите Григорий и Михаил, съдържа служби както за Седмочислениците, така и за други славянски светци. – Б. пр.

⁶¹ Амвросий Памперий (Ambrosius Pampereus) – йеромонах във Виена. – Б. пр.

⁶² Статията на професора от Казанския университет Виктор Григорович *Свидетелства за славянските апостоли в Охрид (Svědectví o slovanských apoštolích v Ochridě)* е публикувана на чешки, без да е посочен преводачът. Единственото разяснение е след заглавието, където се казва, че текстът е публично представен на сбирка на филологическата секция към Кралското чешко общество на науките на 26 ноември 1846 г. (*Časopis Českého muzeum*, 1847, год. 21, № 5, 508 – 521). – Б. пр.

⁶³ Освен на чешки е даден и гръцкият текст, който тук съкращаваме. – Б. пр.

свидетелства на далматинското духовенство от началото на XIII в. за изнамиране на глаголическа азбука, което се приписва на св. Йероним⁶⁴, съвременника на *Охридската легенда*⁶⁵, или на по-старото свидетелство, дадено от Николай – духовник от Раб⁶⁶ (1222), потвърждаващ наличието на глаголически ръкопис и на псалтир от времето на Теодор, солинския⁶⁷ архиепископ (ок. 640 г. според изложението на Асеманий – сплитски архиепископ между 880 и 890 г.) – тези свидетелства предизвикват отпор, но за това до каква степен са правдиви или не, засега не мога да съдя, без да разполагам с други доказателства. Само ще отбележа, че незначителните откъси от глаголически ръкописи в някои манастири в Македония⁶⁸ не са достатъчно доказателство за широко разпространение и ежедневно ползване на глаголическото писмо, докато кирилски ръкописи откриваме в палестински и египетски манастири и дори във Франция и Англия, където никога не се е развивала славянска писменост.

Св. НАУМ, за чийто произход и род не откривам никакви сведения, пристига през 885 г. заедно с Климент и Ангеларий в България, където е радушно приет от цар Борис. Известно време живее заедно с Климент в дома на високопоставения сановник Ехацес; когато Климент заминава за Западна България, по-точно за Кутмичевица, той тръгва заедно с него и прекарва остатъка от живота си, отдаден на духовни дейности. Според легендата за него той пребивава най-дълго на място, наречено на гръцки Διάβυα⁶⁹, което се намира на източния бряг на Охридското

⁶⁴ Очевидно не става въпрос за св. Йероним (347 – 420) – един от отците на Църквата, изключителен ерудит, който превежда Библията на латински. Но тъй като той е родом от Далмация, култът към него се използва от местната католическа църква с цел да неутрализира култа към Кирил и Методий. Поради това се създава псевдонаучна теза, според която през XIII век по тези земи живее светец със същото име, който е създал азбука за местното славянско население. – Б. пр.

⁶⁵ *Охридската легенда* е популярно название на *Краткото житие на Климент Охридски*. Съществува в две езикови версии – гръцка и славянска. – Б. пр.

⁶⁶ Раб – град в Хърватия. – Б. пр.

⁶⁷ Солин – град в Хърватия близо до Сплит. – Б. пр.

⁶⁸ Като доказателство за това, че Шафарик не придава на географските реалии национална характеристика, е фактът, че в чешкия текст буквалният превод е „манастири в Македония“, а в немския – чийто автор е той самият, е „македонски манастири“. – Б. пр.

⁶⁹ Отбелязвайки, че Διάβυα се среща в гръцкото житие на св. Наум Охридски (XVI в.), Иван Дуйчев уточнява, че „в новооткритото гръцко житие на св. Наум напълно ясно е посочено на това място името Девол: ἐν τῇ ἀντιπέρα τῆς λίμνης Διαβόλει“ (И. Дуйчев. *Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България*. София: Наука и изкуство, 1970: 245). – Б. пр.

езеро между Охрид и Девол, които са на разстояние около три мили един от друг. Там се намира стар манастир, посветен на него (според Буе⁷⁰ построен още от Юстиниан!), наречен иначе „Диават“ (срв. Диабля)⁷¹, в който се пазят неговите тленни останки и писмен паметник с обредни служби, които се правят в негова чест на 20 юни. (Службите са отпечатани на гръцки в Москопол през 1741 г. и във Виена през 1824 г., 4°.)⁷² За Наум като писател няма изрични свидетелства: както ще видим по-нататък, епископ Константин казва, че по настоятелна молба на благочестивия старец Наум той се отдал на тежък преводачески труд, свързан с тълкуванията на евангелските четива⁷³; не без основание можем да предпологаеме, че този, който така пламенно е подбуждал други към писане на книги, няма как самият той да не е бил на това поле безучастен. Примери за това ни дават Йоан Екзарх, сръбският архиепископ св. Сава (ум. 1237) и хилендарският монах Дометиан (1263 – 1264): всички те подтикват други да пишат и да преписват книги и същевременно всички те са били ревностни и неуморни писатели.

Св. АНГЕЛАРИЙ, след като е принуден да напусне Моравия и Панония (885), търси заедно с Климент и Наум убежище при управителя Борита в Белград, който ги отправя при цар Борис. Гостоприемно посрещнат от велможата Чеслав, той не задълго се радва на неговата доброта и както казва житиеписецът на св. Климент, „блажено отдаде душата си в ръцете на ангелите“. Годината и денят на неговата кончина не са известни, както не са ни известни обредни служби в негова чест освен онези, които са за всички свети Седмочисленици. Поради това неговият труд на полето на църковната старославянска литература се отнася към периода в Моравия и Панония.

⁷⁰ Ами Буе (Ami Boué, 1794 – 1881) – френски учен, приел австрийско поданство, етнограф и картограф. През периода 1836 – 1839 г. предприема експедиция на Балканите, която му дава материал за редица проучвания, синтезиран в неговия труд *Европейска Турция; наблюдения върху географията, геологията, естествената история (La Turquie d'Europe; observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle*, Париж, 1840). Създава много точна етнографска карта на Османската империя от 1847 г. – Б. пр.

⁷¹ В пътеписа на Буе се казва, че това са два различни манастира (вж. *Френски пътеписи за Балканите, XIX в.* Съст. и ред. Бистра Цветкова. София: Наука и изкуство, 1981, с. 420). – Б. пр.

⁷² Срв. Буе. *Европейска Турция* (Boué. *La Turquie d'Europe*. Paris, 1840, 8, т. III, р. 444, 448, 461). – Б. а.

⁷³ Срв.: „Поради това аз, смиреният Константин, бидейки покровителстван за това чрез твоите молби, брате Науме, и от гореказаните тези заповеди, склоних на [желанието на] твое смирение“ (предисловието към *Учително Евангелие* от Константин Преславски от X век). – Б. пр.

Св. САВА след разразилата се буря тръгнал заедно с Горазд по друг път за България, различен от този на Климент, Наум и Ангеларий, но нямаме никакви други сведения за неговия живот и дейност. Не откривам някъде да са отбелязани годината и денят на неговата смърт; в многократно споменаваното Москополско издание (1741, 4^о) [е включен] в общи обредни служби заедно с другите шестима.

Св. ГОРАЗД, родом моравец, бил забележителен мъж, изключително сведущ по латински и гръцки език⁷⁴, определен от Методий за наследник на архиепископския сан, и както изглежда, е бил посветен в епископски сан. Когато по указания на злостния Вихинг славянските свещеници биват преследвани, той от самото начало заедно с Климент безстрашно защитавал техните права (от което може да се съди, че Горазд и Климент са били най-челните ученици и сподвижници на Методий). След предприетите гонения и затвора и бидейки насилствено пратен в изгнание, той потърсил и намерил сред българите убежище. Не са известни нито по-нататъшният му жизнен път, нито годината и денят на неговата смърт: църковните служби [за него] са общи заедно с останалите [Седмочисленици]. Фактът, че е живял и починал сред българите, се доказва от два стари паметника: първо, от гръцко описание или каталог на българските архиепископи, съставен около 1156 г., където в редицата на българските архиепископи е отбелязан между Методий и Климент (посоченият сан, разбира се, е погрешен); второ, според сведения, които г-н Григорович е събрал от местни жители, има храм и манастир на негово име близо до Берат в Албания, където почиват неговите мощи. Не е за яврване, че този учен мъж, който е следвал примера на своите учители Кирил и Методий и който е бил сподвижник на Климент и на епископ Константин (за него вж. по-долу⁷⁵), не ги е последвал и не е написал нищо, но на този етап не можем да посочим негови съчинения. Що се отнася до мен, имам известни основания да смятам,

⁷⁴ „Utriusque linguae slovenicae et graecae pertissimus“ (*Vita S. Clement*, p. XV, coll. p. 17). „Добре образован в латинските книги“ (*Житие на св. Методий*). Опелото и празничните обреди в чест на Методий според същата легенда са били на латински, гръцки и славянски. – Б. а. Курсивите са на автора – П. Й. Ш. Българският цитат от *Пространното житие на архиепископ Методий* е следният: „Учениците му го поставиха в ковчег, отдадоха му подобаващи почести, като отслужиха погребална служба на латински, гръцки и славянски, и го положиха в съборната църква“. – Б. пр.

⁷⁵ Последната част от студията на Шафарик, която включва представяне на Константин Преславски, ще излезе в следващия брой на сп. „Славянски диалози“ – Б. ред.

че най-старата славянска легенда за Методий, наречена „панонска“, е негово дело, макар в нея той да говори за себе си в трето лице.⁷⁶

Наред с тези свети Седмочисленици в житието на св. Климент се споменава и за *Лаврентий* като спътник на Горазд, Климент, Наум и Ангеларий в изпитанията и в тъмницата през 885 г. Тъй като за него никъде другаде не се споменава, а освен това точно на това място [в житието] липсва името на Сава, не знам дали не е станала някаква грешка по невнимание или объркване.

Толкова засега за нашите Седмочисленици.

(Следва)

Превод от чешки: **Жоржета Чолакова**

⁷⁶ Тази легенда е била позната на летописеца Нестор и той включва ок. 1070 – 1100 г. части от нея в своята творба. Впрочем според мен тя не е самостоятелна, а само откъс (epitome) от по-голямо цялостно съчинение. – Б. а.

СПИСАНИЕ „СЛАВЯНСКИ ГЛАС“ И СЛАВЯНСКАТА ИДЕЯ В БЪЛГАРИЯ

Диана Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Диана Иванова. Журнал «Славянски глас» и славянская идея в Болгарии

В статье анализируются редакционная политика и тематическое содержание журнала «Славянски глас» (рус. «Славянский голос»), издания Славянского благотворительного общества в Софии, в период 1902 – 1940 гг. Идея славянской солидарности рассматривается в историческом аспекте и в контексте болгарского национального возрождения, а также ее развития и проявления в период после Освобождения. Обширный обзор позволяет оценить роль журнала для популяризации культуры славянских народов, для реализации плодотворных контактов между интеллектуальными элитами, для обмена информацией, идеями и полезными моделями, которые объединяли славянство в первой половине двадцатого века.

Ключевые слова: славянская идея, славянские культурные общества после освобождения Болгарии от османского владычества, журнал «Славянски глас»

Diana Ivanova. The Magazine Slavyanski Glas and the Slavic Idea in Bulgaria

The article analyses the editorial policy and the thematic content of the magazine Slavyanski Glas (Slavic Voice), edition of the Slavonic Charity Society in Sofia, in the period 1902 – 1940. The idea of the Slavic solidarity is discussed in the context of the Bulgarian Revival and its development and events in the post-liberation period. The extensive review allows us to assess the role of Slavic Voice magazine for the popularization of the culture of Slavic peoples, for the realization of fruitful contacts between the intellectual elites, for exchange of information, ideas and useful models, which unite the Slavs in the first half of the twentieth century.

Key words: Slavic idea, Slavic cultural friendships after the liberation of Bulgaria from Ottoman domination, the magazine “Slavyanski Glas”

**Славянската идея – кратък преглед на зараждането
и развитието ѝ в България (XIX – началото на XX век)**

В епохата на ранното Българско възраждане идеята за славянско единство се издига от отделни личности, но с много по-голяма сила се проявява тя след 40-те години на XIX в., когато в книги и в периодичния печат започват да излизат публикации за общото славянско минало

и за историческите връзки между славяните. Преките контакти на българи, които учат в училища и университети (в Русия и в пределите на Австро-Унгария), допринасят също за опознаването на славянските народи отблизо. Интересът към тяхната история, литература и език, към творците им – писатели, поети и учени, ускорява славянския културен диалог.

В средата на XIX в. постепенно идеята за славянско братство започва да променя романтичния си характер и в общественото съзнание тя придобива по-прагматични измерения, които се свързват с конкретни прояви в училищната среда, в просветния и културния живот на българите, като се има предвид славянският опит.

Опознаването на културата на славянския свят намира важно място и в българската национална програма през Възраждането, като влиянието и вдъхновението идват от две посоки – от постиженията на източното и на западното славянство, като се започне от трудовете на Ю. Венелин и на Одеския книжовен кръг около В. Априлов, от една страна, и на чешките будители, от друга. Горещ пропагандатор на славянската идея сред българите е Ив. Богоров, който добре познава и руската, и чешката култура. Неслучайно той е и първият български представител на Славянския конгрес, проведен в Прага през 1848 г., и на конгреса в Москва (1867).

Друг пламенен радетел на идеята за славянско братство – Ив. Добровски, дава израз на възхищението си от възхода на западните славяни в Австро-Унгария (чехи, словаци, словенци, хървати) в издаваното от него сп. „Мирозрение“ във Виена (1850 – 1851 г.), в което се чувства славянофилското влияние на чешката преса.

Славянската идея придобива особена сила през третата четвърт на XIX в., за което допринася набраната енергия на националното движение за освобождение. В емигрантските среди в Румъния излизат редица периодични издания със славянска насоченост – българо-румънският вестник „Отечество“/„Patria“ на Пандели Кисимов (1867 – 1868), в. „Дунавска зора“ на Добри Войников (1869), в. „Стара планина“ на Стефан Бобчев (1876 – 1877), в. „Възраждане“ (1876) с редактори Светослав Миларов, Годор Пеев и Иван Драсов, списание „Славянско братство“ на Рашко Ил. Блъсков (1878) и др.

В поместените в пресата материали се коментират постиженията на славянските народи в образованието и културата, което въздейства положително и мотивиращо върху българската интелигенция. Идеята за славянска взаимност се издига в контекста на процесите на Българското възраждане и в тясна връзка с пробуждането на националното съзнание у българите, на които „е нужно общение с другите Словени и духовно

сближение“; прокарва се убеждението, че с общите обединени сили славянството може да постигне завидни успехи в материалния и духовния живот:

Славените, които са се поучили и още се поучават от Европейските народи, ще съдействуват от ниня нататък в будущия неограничен успех на човеческите искусства и знания [...] ¹.

Същевременно се декларира и идеята за славянска солидарност и за необходимост от културно сътрудничество ².

Забележителните постижения на чехите в областта на образованието и духовната култура и техният прагматичен усет са високо оценени от българската интелигенция и са сочени като образец, от който могат да се учат:

Яви се народе така достоен, така величествен, както ся явява днес брат ти пред цял свят, и бъди уверен, че у приятелите си ще спечелиш повече любов и наклонност, а у неприятелите си почит и уважение ³.

В такъв план се изтъква и ролята на просветните организации „Матица“ и ученическите дружества, създадени сред славянските народи. Образоването на ученически и читалищни дружества в някои български градове по инициатива на чешки, сръбски и руски възпитаници говори за следването на славянския пример в тази насока. Но дейностите на културните и на просветните организации е осмислена с оглед на българските условия и според нуждите на българското общество (Кирова 1961: 311, Жечев 2014: 35). Най-яркият пример за това е създаденото Българско книжовно дружество в Браила (1869) по инициатива на чешкия възпитаник Васил Д. Стоянов (в сътрудничество с Марин Дринов) и на ученическото дружество „Здравец“ (1871) към Главното мъжко училище в Ст. Загора от Мирчо Атанасов (учил в Табор, Чехия) (Койчева 1966: 56), а и на много други места – в Болград, Кишинев, Цариград, на о. Андрос и др.

Освен ученолюбие в тези дружества се проповядва патриотизъм ⁴. В спомените си за ученическите си години в Болградската гимназия вид-

¹ И. Добровски. За азбуката или за произносението вообщо. // *Мирозрение*, № 1, 1850, с. 6.

² Кр. Мирски. Ганка, чехский книжевник. // *Читалище*, г. III (1873), № 10, с. 965.

³ Н. Нейчов. Славност Юнгманова в Прага. // в. „*Право*“, № 19 от 20.VI.1873 г.

⁴ Като студент по медицина в Атина Ив. Селимински в съдружие с Ив. Добровски възобновява организираното на остров Андрос Славяно-българско ученолюбиво дружество от 25 български младежи, чиято цел е да се борят за народност, просвета и независима българска църква.

ният езиковед Ал. Т.-Балан отбелязва ролята на Васил Ст. Димитров като вдъхновител за основаването на първото ученическо дружество в Болград – „Събуждание“:

При Василя Стоянова от четвърти клас нагоре аз усещах, как расте моето съзнание на българин... За това съзнание работеше и въздействие от дружество с юноши, каквито до стотина са идвали в гимназията направо из България или през Сърбия. Между нас затече една нова струя, тя се насочваше към самообразование и българщина. Под покровителството на Стоянова нашата ревност биде оформена в нещо ново за училищния живот – в първо ученишко в Болград дружество „Събуждание“.

(Балан 1988: 50)

Славянският пример играе положителна роля при формирането и реализирането на българската културна и образователна програма през Възраждането и подготвя пътя за приобщаването на българското общество към европейските културни ценности през XIX век. Силният акцент върху идеята за славянско сътрудничество се отнася най-вече за културната сфера, чрез което се поощрява обмяната на информация и връзките с дейци на литературата и изкуството от славянските земи. Междулитературната комуникация се проявява в разнообразни форми, включително и в художествените преводи. Преводните произведения през Възраждането не само способстват за запознаване на българите с идейно-естетическите ценности на славянските народи, но се превръщат и в значим фактор за развитие и обогатяване на националната литература. В това отношение интересът към преводните версии на творби от славянски автори е голям поради близостта на идеите и на езичите.

Тази линия е възприета и от следващата генерация български обществени и културни дейци след Освобождението, която продължава и разширява създамата се вече традиция за славянско сътрудничество в областта на културата, литературата и науката в условията на модернизация на българското общество.

Славянски културни дружества в България след Освобождението

След Освобождението⁵ се създават няколко културно-просветни дружества в България, които се стремят да привличат интелектуалци от различ-

⁵ Преди това още по време на Руско-турската война на 17 август 1877 г. в Търново е основано Славянско благотворително дружество, но то не е изпълнявало просветителски и културни функции, а само благотворителни – да подпомага пострадалите от войната (ранени войници, сираци, бежанци, бездомни хора и др.).

ни области и с различни професии. В това отношение можем да споменем дейността на първото създадено след Освобождението Славянско благотворително дружество (1880) в София. Избрано е настоятелство с председател Константин Б. Бонев и членски състав около 200 души (Тодоракова, М. <http://daritelite.bg/slavyansko-druzhestvo-v-balgariya/>). Освен от Княжеството в него членуват и представители от Източна Румелия, Бесарабия и Македония, което показва, че националната идея за обединение, изразявана и чрез славизма, е все още жива. Приет е устав, който предвижда благотворителна дейност: събиране на средства за възпитание и образование на ученици в славянските (главно руски) учебни заведения; подпомагане на бежанци; поддържане на връзки със славянските научни и благотворителни организации. Наред с това се предвиждат и културни дейности: разпространяване на популярни и полезни славянски издания, както и създаване на собствен орган – вестник или списание. Последното намерение – да издава собствен печатен орган, не е осъществено до края на XIX век.

Същата година (11 май 1880 г.) е основано и друго дружество от славянски дейци (чехи, поляци, руснаци, хървати и др.), привлечени на работа в България. Те изготвят първия устав на дружеството, което е наречено „Славянска беседа“. През 1881 г. дружеството се разширява с нови членове – българи, завършили образованието си в чешки и руски учебни заведения. В историята на съществуването му негови председатели са били видни общественици и политически дейци – Димитър Греков, д-р Йордан Брадел, Иван Евст. Гешов, д-р Стоян Данев, Михаил К. Сарафов, Станимир Станимиров, Александър Малинов, Андрей Ляпчев и др. Сред изтъкнатите членове на дружеството са интелектуалци като Константин Иречек, Антон Безеншек, Ян Мърквичка, Алеко Константинов, Иван Шишманов, Константин Величков, Александър Балабанов и др. (вж. Портал Европа – <https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/BG-00000021357/type/fa/id/25559>). През 30-те години на XX век дружеството организира отпечатването на сп. „Славянска беседа“.

През 1899 г. – след близо две десетилетия, дейността на Славянското благотворително дружество се активизира, като се привличат авторитетни личности, привърженици на идеята за славянско единение и сътрудничество. Сред членовете му са имената на едни от най-видните представители на българската интелигенция от началото на века, като Иван Вазов, Константин Величков, братята Бобчеви (Стефан, Никола и Илия), Климент Спространов, Стефан Л. Костов, Кирил Христов, Беньо Цонев, Юрдан Наумов и др. Към дружеството се откриват различни клонове: певчески (по-късно музикален), филхармоничен и театрален.

По това време се създава също читалище „Славянска беседа“, а към него и библиотека⁶, където се изнасят сказки, театрални представления, концерти.

Наред с останалите дейности ръководството успява да подготви издаването на свой печатен орган – сп. „Славянски глас“. Това намерение се осъществява в началото на XX век (1902 г.), когато общественият авторитет на дружеството нараства благодарение на новото попълнение от известни творци, научни и културни дейци, а за председател е избран Иван Вазов. На следващата година председателството поема Стефан С. Бобчев, който го ръководи до края на живота си. Това е и най-плодотворният период от живота на дружеството, когато издателската продукция на дружеството многократно нараства.

Славянското благотворително дружество в България (1899) и неговият печатен орган „Славянски глас“

В периода от 1902 г. до 1936 г. с малки прекъсвания по време на войните дружеството издава по шест книжки годишно⁷. Негово продължение е месечното сп. „Славянски преглед“ с главен редактор Никола Ст. Бобчев. От 1936 до 1941 г. излиза от печат и в. „Славянски вестни“. Подготвени и реализирани са няколко юбилейни сборника, 32 алманаха „Славянски календар“ (1908 – 1940) и поредицата „Славянска библиотека“ (от 1920 г. до началото на Втората световна война) с книги, посветени на славянското движение и на неговите дейци (Тодорова <http://daritelite.bg/slavyansko-druzhestvo-v-balgariya/>). Освен тези издания в София излиза поредицата „Библиотека на дружеството „Славянска беседа“ (1906), в. „Славянски орел“ (1918), в. „Славянски мир“ (1912).

Тук може да се посочи и издателската дейност на извънстоличните славянски дружества, които публикуват книги и периодични издания с основна тематика събития и културни прояви в славянския свят. Сред тях са издания като „Славянин“, вестник за наука и новини (с издател Тодор Хаджистанчев, излизал в Русе с прекъсвания от 1879 г. до 1931 г.). В самото начало на XX в. (от 1900 г.) във Виена започва да се издава сп. „Славянски век“, чийто редактор е д-р Дмитрий Н. Вергун, руски славянофил и поддръжник на славянската идея.⁸

⁶ Дружеството продължава дейността си и след 1944 г.

⁷ Последните шест книжки са събрани в едно книжно тяло (1937 – 1940).

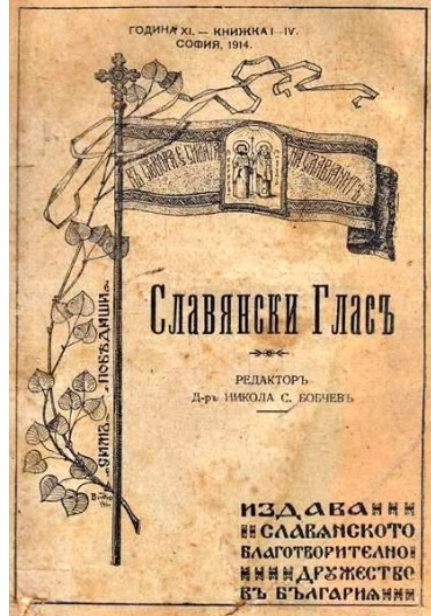
⁸ Списанието се издава на руски език и има за цел да отразява културния живот на цялото славянство; да разисква актуални въпроси, свързани с обществено-политическия и културния живот на славяните, да помества паралелни текстове на всички славянски езици, като за редактори са канени известни учени от Ру-

Българските списания отразяват вести от културния живот на всички славяни, като техни източници са славистичните издания предимно в Русия и Сърбия (в Австро-Унгария е имало забрана за подобни издания).

В настоящата статия ще се спрем върху политиката на най-дълго излизалото славистично списание – „Славянски глас“ (1902 – 1940). Още с появата на изданието през 1902 г. редакцията се обръща към читателите си, за да разясни програмата му, която си поставя „чисто културни задачи“, а именно: да създаде по-тесни връзки със славянските дружества в други страни, да организира беседи по исторически, литературни и политически въпроси; да запознае българите с историята и културата на славянските народи и т.н. Редовни сътрудници на списанието са авторитетни поети, писатели, учени и общественици.

В първия брой е публикуван уставът на дружеството (приет на 22.04.1901 г.), състоящ се от седем глави, като се посочват целта, съставът и ръководството на дружеството, управителният орган (общо събрание), правата и задълженията на настоятелството, финансирането и поддържането на сп. „Славянски глас“ (1902, № 1, 59 – 64). Отбелязани са приоритетите на изданието, което си поставя предимно културни задачи: 1. „да завърже по-тесни сношения със славянски дружества и в други държави; 2. на общи събрания да се четат сказки и реферати по история, литература, политически живот на др. славянски народи; да създаде печатен орган на дружеството, което да запознава българите със славянството и да проповядва идеята за славянска взаимност“.

Списанието поддържа следните постоянни рубрики: „Художествени произведения“, където се поместват творби на видни автори – български и чуждестранни, „Вести от славянския свят“, „Славянска библиография“, „По дружествения живот“, „Разни вести“. В отделните рубрики се дава подробна информация за значими културни и научни прояви, свързани

сия, Полша, Чехия, Сърбия и България. Доста често в сп. „Славянски глас“ се препечатват материали от виенското списание, издавано от 1900 до 1905 г.

със славянската тема, с излезлите от печат славистични научни изследвания, обогатяващи познанията на специалисти и на обикновените читатели. Наблюденията над първите десетина годишнини показват жанрово и тематично разнообразие, но с постоянно поддържани рубрики.

От публикуваните материали още в първия брой проличава политиката на списанието да отразява обществената, научната и културната живот в славянския свят. С такъв характер е статията на Стефан Бобчев *Славянската идея* (1902, № 1, 5 – 9), в която авторът прави исторически обзор на идеята за славянска взаимност в началото на XIX век и посочва примери за сътрудничество между славянските народи през този период. С политически акцент е и статията с реторичното заглавие *Славяните познават ли се помежду си* (с подпис Ив.), като анонимният автор (възможно той да е и тогавашният главен редактор Ив. Вазов) взема отношение по въпроса за създаване на по-задълбочени връзки между славянските народи, взаимното им опознаване в областта на културата в миналото и съвременното, за инициране на съвместни образователни проекти и дори предлага общи реформи във всички славянски училища.

Други две публикации в същата книжка са филологически, като едната е превод от руски език на поместената във виенското издание „Славянски век“ статия „Руският език и руската литература в България“ (I, 1902, № 1, 37 – 39) в превод на Илия Бобчев, в която се споделя идеята в училищата да се изучават руски автори, както и преводни художествени произведения от други славянски езици с цел да се повиши литературната култура на учениците. В същия брой Б. Цонев помества статията си *Руско-български лексикални паралели* (I, 1902, № 1, 20 – 29), посветена на близостта на двата славянски народа и на общите черти между двата езика⁹, като са приведени многобройни примери на лексикални успоредици.

Съдържанието на книжката очертава бъдещата структура и на следващите броеве. Освен научни статии в списанието се публикуват литературни творби (оригинални и преводни), както и информативни материали, които засягат въпроси от организационния живот на Славянското благотворително дружество, събития от културния живот в столицата и др. Открити са и постоянните рубрики „Вести от славянския свят“ и „Библиография на новоизлезлите книги в България и в славянските

⁹ Статията по-късно е разширена от автора и се превръща във фундаментално езиковедско изследване, актуално и днес, което влиза като отделна част в *История на българския език*.

страни“⁴. Във всяка книжка е отделено значително място за публикуване на преводни литературни творби на известни славянски автори. В разширен анонс е представен и излезлият през 1903 г. роман на Ив. Вазов *Казаларската царица*.

В списанието се отбелязват прояви, свързани с **национални празници**, напр. тържественото честване на връх Свети Никола на 25-годишнината от Освобождението, и по този повод първите две книжки на списанието са посветени на това събитие. В тях са поместени патриотичните стихотворения на Ив. Вазов *На връх Св. Никола* (1902, № 1, 18 – 19) и *Опълченците на Шипка*, както и стиховете на Кирил Христов – *Славянско слънце* (№ 1, с. 48) и *Орисия* [елегия] (№ 2, 90 – 91). Отпечатани са изпратената от Берлин идилия на Петко Ю. Тодоров *Сокол* и стихове на Юрдан Наумов.

Във втората книжка продължава отразяването на шипченските тържества, които са описани подробно от Велчо Т. Велчев, речите на официалния обяд в Шейново, гостуването на граф Игнатиев и на представители на Московското славянско дружество в българската столица (1902, № 2, 67 – 72). Отбелязано е освещаването на величествения шипченски храм-паметник, възпроизвеждането на сраженията на Шипка в присъствието на ветерани и др. Поместени са стихотворенията *Добре дошле* на К. Величков и *Там!* на Ив. Вазов, посветени на освободителите и на българските опълченци.

В списанието широко място е отделено и на честванията на **годишнини на важни исторически събития и личности**. По такъв повод – 500-годишнината от смъртта на последния средновековен български патриарх – Евтимий Търновски¹⁰, е публикуван очерк, в който се изтъква дейността му като високо образован книжовник, автор на религиозни съчинения, последовател на реформаторското течение за текстова и правописна редакция на религиозните книги, глава на Българската църква и паството си. Изтъкната е и славянската връзка в неговата активна патриаршеска дейност и приносите му в православната богословска литература, чиито творби стават образци за руската и сръбската книжнина.

Списанието отделя място за **биографиите** на видни исторически личности, учени, общественици и културни деятели. Ст. Бобчев публикува биографичен очерк, посветен на чешкия реформатор Ян Хус¹¹ (по случай полагаането на основите на грандиозен паметник на Ян Хус в цен-

¹⁰ Анонимен автор (с подпис К.). Последният Търновски Трапезицки Патриарх Евтимий. Подпис: К. [очерк] // *Славянски глас*, I, 1903, № 4, 173 – 181.

¹¹ Паметникът Хусу в Прага и значението му за Чехия и Славянството. // *Славянски глас*, I, 1903, № 4, 163 – 172.

търа на Прага). В своето пламенно изложение авторът се спира последователно на етапите в житейския път на Хус: като свещеник, професор в Карловия университет и негов ректор, доктор по богословие, яростен отрицател на недостойното поведение на голяма част от католическото духовенство. Ст. Бобчев прави обстоен анализ на проповедите му (*De Ecclesia*), в които Ян Хус излага вижданията си за единна вселенска църква. Подчертава, че въпреки преследванията и наказанията, на които е подложен от католическата църква, и гонението на неговите последователи, учението му намира широк отзвук не само сред чехите, но и в цяла Европа. Ст. Бобчев оценява високо делото на идеолога и водача на Чешката реформация, чиято мъченическа смърт не слага край на идеите му – те дават началото на огромни обществени промени в Европа. Откриването на паметника на Ян Хус пет века по-късно авторът приема като знак, че учението му е живо и обединява цялото славянство с идеите за социална справедливост, грижа за бедните и слабите.

В рубриката „Вести из славянския свят“ са отразени важни културни събития, като например честванията на 50-годишнината от смъртта на писателите Николай Василиевич Гогол и на Василий Андреевич Жуковски в Русия (1902, № 1, 49 – 54), както и на 50-годишнината от смъртта на Ян Колар във Виена и в Чехия.

Славянската солидарност е изразена и в политически план, като се публикуват съобщения за цензурата и забраните в пределите на Австро-Унгария за използване на славянските езици и на кирилицата в училищата, коментират се опитите за асимилация на поляците от страна на Прусия. В тази насока е препечатано откритото писмо на видния полски писател Хенрик Сенкевич до сънародниците му, както и изпратеното възвание от Комитета на полския народен музей в Ратерсвин (Швейцария), призоваващо всички учени в света да надигнат глас в знак на протест против пруските издевателства. Редовно се препечатват новини от популярните сред научния свят руски издания като „Известия Санкт Петербургского славянского благотворительного общества“, „Ученые записки Императорского Казанского Университета“, „Известия Историко-Филологического Института князя Безбородко в Нежин“ и др., които съдържат интересни материали по славянския въпрос и славистичната наука. Същевременно се следят и новините, свързани с отпечатването на значими научни трудове в областта на славистиката, сред които е отбелязана книгата на руския учен В. А. Францев *Очерки по истории Чешского возрождения. Русско-чешския учения связи конца XVIII и первой половины XIX столетия* (Варшава, 1902).

В рубриката „Българската книжнина в славянските езици“ се проследяват новоизлезли художествени и научни издания от български

автори. Така например в списанието се съобщава за отпечатания нов том *Пътър свят* с разказите на Ив. Вазов, отразяващи живота в преобразената след Освобождението България. Издадените в София *Етнографски карти за македонските вилаети* (останали извън Княжество България) са придружени (неслучайно) с коментар на данните от статистиката относно различните етноси, населяващи тези територии, от които се вижда численото превъзходство на българите.

В рубриката „**Библиография**“ с кратка анотация се представят новоотпечатани научни трудове, сред които е и книгата на Луи Леже *La Mythologie Slave* (Paris, 1901. XIX+246 p. Prix 3 frs.), съдържаща ценни изследвания върху славянската митология. В същата рубрика е представен и трудът на Л. Милетич *Източнобългарските говори (Das Ostbulgarische. Mit einer Karte. Wien, 1904, p. 302)*, високо оценен от световната научна общност в контекста на южнославянските диалектоложки изследвания, възложени за проучване от създадената Балканска научна комисия към Виенската академия на науките¹², а по-късно отпечатани във Виена. Ценна е информацията, че по инициатива на Българското книжовно дружество в София е публикуван и друг значим труд на проф. Милетич – *Старото българско население в Североизточна България* (1902), който е първата книга от новосъздадената поредица „Българска библиотека“ със средства на специалния фонд „Напредък“ (I, 1903, № 4, 217 – 221). Отбелязан е и интересът към книгата на Радко Димитриев *Военно-тактическите операции при отбраната на Шипка* (1902), преведена и издадена в чужбина на няколко езика, което показва, че дори след три десетилетия не е отшумял отзвукът от героичните сражения на това стратегическо място в Балкана.

Списанието отделя широко място за популяризирането на **биографиите** и на **трудовете** на видни учени, общественици и културни дейци. Сред тях е един от представителите на второто поколение чешки будители – Франтишек Л. Ригер, ученик на Йозеф Юнгман, радетел за развитието на националната култура, създавана на чешки език, и за образование

¹² В края на XIX век Виенската академия на науките създава Балканската научна комисия, която да проучи диалектите на балканските народи, като българската част се възлага на проф. Л. Милетич (Виденев 2013). Неговите научни приноси са забелязани и от видния славист Ватрослав Ягич, професор във Виенския университет, у когото възниква идеята да издаде енциклопедия по славянска филология. За целта той кани за участници в огромния колективен проект цента на световната славистична мисъл. Сред поканените са българските учени М. Дринов, Б. Цонев и Л. Милетич, Ив. Шишманов (Мурдаров 2005: 255). По-късно В. Ягич осъществява своя замисъл, като съставя и издава труда *История на славянската филология (История славянской филологии, Санкт-Петербург, 1910)*.

на роден език. Авторът на очерка *Франтишек Ладислав Ригер* (1903, № 3, 134 – 142) – Никола Хлътов, студент в Прага, изтъква родолюбивите начинания на видния деец на Чешкото възрождане – създател на първото чешко читалище „Народна беседа“, основател на в. „Народни листи“ и на Дружеството за подпомагане на чешки писатели и художници „Сватобор“, автор на единадесеттомния *Научен словарь (Slovník naučný)*, 1860 – 1874), който представлява първата чешка енциклопедия, и др.

В рубриката „Славянски вести“ списанието редовно съобщава за провеждане на тържества по случай годишнини на видни учени, писатели, хора на изкуството, както и културни събития. Още през първата година е отбелязана 100-годишнината от рождението на Юрий Венелин. Отбелязват се и организираният тържества в памет на хърватския поет Петър Прерадович, на Патриарх Евтимий и др. С гордост се съобщава и за новите преводи на Вазови творби в чужбина, този път на немски език в списание „Immergrun“, където са публикувани разказът *В градината на музите* и стихотворенията *Клепалото* и *Върхът* (1903, № 3, с. 148).

В същата рубрика е отбелязано, че в Англия се подготвя пълно издание на съчиненията на Лев Н. Толстой (1902, № 2, с. 106). Съобщава се и за поставяне на пиесата *Еснафи* от М. Горки на виенска сцена (1902, № 2, с. 106). В обзорната част „Сръбската книжнина у нас“ е даден анонс, че в „Български търговски вестник“ са отпечатани разказите от Бранислав Нушич *Избор* и *Максим* в български превод (1902, № 2, с. 112).

В политиката на списанието е включено представянето на художествена литература от славянски автори, като се обръща специално внимание на **преводната рецепция**. Още в първата книжка е поместен преведеният от Ив. Д. Иванов разказ на А. П. Чехов *Сбъркали пътя* (1902, № 1, 31 – 34). В следващия брой на изданието се съобщава за празнична вечеринка в памет на големия хърватски поет и белетрист Петър Прерадович, представител на илирийското движение и радетел на идеята за южнославянско сътрудничество (с български мотиви в творчеството му) (1902, № 2, с. 108), а по-късно с подобаващо уважение към паметта на поета сп. „Славянски глас“ представя цялостното му творчество и публикува в превод негови творби, сред които и първото му стихотворение *Зора пуква, ден настава* (1910, № 4 – 5).

Третата книжка за 1903 г. е посветена на чешката тема, като наред със статиите с информативен характер е публикуван и преведеният от Ст. Л. Костов разказ *Пеперудка* на Сватоплек Чех (1903, № 3, 123 – 127).

В знак на съпричастност списанието изнася факти за репресиите от страна на властите на Австро-Унгария и Прусия спрямо видни славянски интелектуалци, борци за граждански права. Отбелязват се с възму-

щение преследванията на известния хърватски публицист Степан А. Радич, който брани своето право да говори на родния си език.

За официалната употреба на кирилицата се застъпва и загребският вестник „Србобран“. Позовавайки се на закон от 1887 г., който признава равнопоставеността на кирилицата и на латиницата, призовава сърбите да се възползват от правата си и да си служат с кирилицата (с. 149).

Подобен е и призивът в разпратената от българските учители *Резолюция на учителското тяло в България* (13 май 1903 г.) до всички техни колеги в Европа и Америка, в която изразяват своя протест срещу масовото арестуване на учители и ученици и закриването на училищата в Македония и Одринско от турските власти (непосредствено след Илинденско-Преображенското въстание, 1903 г.). Отправен е и *Апел към учителите на цял свят* за морална подкрепа на хилядите учители, попаднали в затворите (1903, № 3, 152 – 154).

Интерес представлява и съобщението за организирания конгрес на руските слависти, проведен в Санкт Петербург (9 – 15 април 1903 г.), на който се подготвя проектопрограмата за участието им в редовния славистичен конгрес, предвиден за 1904 г. Обсъдени са въпроси, актуални за времето си, които да залегнат в полезрението на руските учени, а именно: изследване на малко познати черковнославянски паметници, изготвяне на речници на славянските езици (съвременни и исторически), съставяне на славянска научна библиография и др. В Санктпетербургския проспект са предвидени и задачи, отнасящи се за по-широко изследване на южнославянските езици.

Трайна тема в изданието е **славянската идея като консолидиращ фактор** в славянския свят. Отношение по нея най-често вземат Ст. Бобчев и Б. Цонев. Идеята за възраждане на славянската солидарност се разглежда в широк исторически, общественно-политически и културен контекст от Ст. Бобчев, като авторът предрича светло бъдеще на обединеното славянство (вж. статията *Славянската идея*, 1902, № 1, 5 – 9). В същия тон е и преводната статия на Н. Семьонов *Напредък на славянската идея* (1902, № 2, 82 – 90).

В научната литература бегло се отбелязва славянският ракурс в творческата и преводаческата дейност на проф. Б. Цонев (Кочева 1983, Милева 1983: 503, Жерев 1989: 101 – 111), допринесла за популяризиране на отделни автори и произведения в България. По различни поводи той излиза в периодичния печат с материали, посветени на видни славянски литературни и културни дейци, отбелязва светли годишнини от исторически събития, културни прояви. Така напр. отбелязва 50-годишнината на просветното дружество „Матица хърватска“, пражките славянски тържества през 1912 г., представя творчеството на големия полски поет А. Мицкевич и на

чешкия историк Фр. Палацки. Проявява се и като преводач на художествени произведения от славянски и неславянски езици¹³. Превежда разкази на А. П. Чехов (от руски), произведения на П. Прерадович и А. Тресич-Павичич (от хърватски). Автор е на обзори за политическата ситуация в славянските страни, както и за дейността на славянските дружества в България и в чужбина¹⁴. Малко коментирани са и онези моменти в биографията на Б. Цонев, като участието му в организираното славянско движение в България в края на XIX и началото на XX век¹⁵. Славянският акцент в творчеството на университетския преподавател би следвало да се разгледа в по-широк контекст, на фона на активизираните институционални отношения на младата ни държава с останалия славянски свят.

Проф. Б. Цонев изнася лекции пред най-различни институции и аудитории, вкл. и в славянските дружества, където е канен, и подпомага съответните печатни издания с изготвяне на библиография, рецензии, обзори, публикува статии на славянска тематика. Тук се спираме на една негова статия (вж. Цонев 1905), посветена на идеята за общ славянски книжовен език (ОСКЕ), която носи заглавието *Общославянски език* и в която проличава отношението на автора към магичната по времето на Възраждането утопия. Б. Цонев познава историята на възникването и разпространението на идеята за славянската взаимност, разглежда различните опити за сътворяване на общ за всички славяни

¹³ Научното дело на проф. Б. Цонев не се нуждае от специално представяне – то е описано и анализирано в редица публикации, оценени са високо неговите приноси в българското езикознание. Българската общественост го познава предимно като виден български учен, професор и академик, посветил усилията за създаването на университетските и научни дисциплини „История на българския език“ и „Историческа диалектология“, като палеограф, изследовател и издател на редица среднобългарски паметници и сборници с Дамаскинови слова, съставител на описите на славянските ръкописи в народните библиотеки на София и Пловдив, в библиотеката на БАН, на ръкописната сбирка в Рилския манастир, както и описи на славянски паметници в книгохранилищата на Загреб, Белград и т.н. Класическото му образование (завършва класическата гимназия в Загреб) и обучението му в едни от най-авторитетните университети (Виенския и Лайпцигския) при учени като В. Ягич и Август Лескин, както и фактът, че е защитил докторати по славистика, романистика и философия, разкриват пред него широко поле за изява в различни научни области. По-малко познат е Б. Цонев като редактор и сътрудник на редица периодични издания, вкл. и разглежданото тук списание.

¹⁴ Освен посочените вж. статиите му в „Славянски глас“: *Славянското положение за 1913 г.*, *Славянска беседа за 1906 г.* и др.

¹⁵ На темата за славянското движение в България е посветена обширна литература, но най-пълно то е представено в едноименната книга на *Славянското движение в България* (Лазарова 1997).

книжовен език още в зората на Славянското възраждане, започвайки от Джура Крижанич, проследява историческия развой на идеята, нейния утопичен характер и дава своето мнение по въпроса в дискусиата за ОСКЕ – мит или реалност е той в началото на ХХ век. От позициите на познавач на градивните книжовноезикови процеси проф. Б. Цонев изтъква основната причина за несполуката на Крижаничевата концепция: „език се не създава изкуствено“ (Цонев 1905: 97). Същевременно в статията си обръща внимание на много по-важния въпрос – за бъдещето на малките славянски езици със собствена история и съвременно развитие, което им отрежда място на самостоятелни и еманципирани езици, носещи уникалност и специфични черти.

От съдържанието и коментарите на сътрудниците на сп. „Славянски глас“ е видно, че българските учени поддържат активно сътрудничество с видни представители на европейската славистика и се ползват с авторитет в международните научни среди. Тези контакти показват признанието и оценката за високите им постижения, допринесли за развитието на българската филологическа мисъл, интегрална част и на славянската филология.

Обстойният преглед на рубриките и публикациите позволява да се оцени високо ролята на списанието и на неговите редактори и сътрудници за популяризирането на културата на славянските народи, за осъществяване на плодотворни контакти между интелектуалните елити в славянския свят, за обмяна на информация, идеи и полезни модели, които сплотяват славянството през първата половина на ХХ век.

ЛИТЕРАТУРА

- Балан 1988:** Балан, Ал. Теодоров. *Книга за мене си*. [Balan, Al. Teodorov. Kniga za mene si.] София: Отечествен фронт, 1988.
- Виденов 2013:** Виденов, М. Акад. Любомир Милетич и българската диалектология. (По случай 150-годишнината от рождението на учения). [Videnov, M. Akad. Lyubomir Miletich i balgarskata dialektologiya. (Po sluchay 150-godishninata ot rozhdenieto na ucheniya).] // *Исторически преглед*, 2013, № 3 – 4, 17 – 22.
- Жерев 1989:** Жерев, Ст. *Очерк за Беньо Цонев*. [Zherev, St. Ocherk za Benyo Tsonev.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1989.
- Жечев 2014:** Жечев, Н. „От нас иска и чака помощ отечеството“. *Българските ученически дружества през Възраждането*. [Zhechev, N. „Ot nas iska i chaka pomoshht otechestvoto“. Balgarskite uchenicheski druzhestva prez Vazrazhdaneto.] София: Д. Убенова, 2014.
- Иванова 2001:** Иванова, Д. Концепции и модели за общ славянски книжовен език в културната история на славянските народи в пери-

- ода на националното им възраждане (XVII – XIX в.). [Ivanova, D. Kontseptsii i modeli za obsht slavyanski knizhoven ezik v kulturnata istoriya na slavyanskite narodi v perioda na natsionalnoto im vazrazhdane (XVII – XIX v.).] // *VIII Kolokwium Slawistyczne Polsko-Bulgarskie*, t. I. Red. naukowa M. Walczak-Mikolajczakowa. Gniezno: Gnieźnieńska Firma Wydawnicza, 2001, 89 – 107.
- Иванова 2007:** Иванова, Д. Един закъснял опит за създаване на общ славянски книжовен език в края на XIX век – ехо от Българското възраждане. [Ivanova, D. Edin zakasnyal opit za sazdavane na obsht slavyanski knizhoven ezik v kraya na XIX vek – eho ot Balgarskoto vazrazhdane.] // *Българска реч*, 2007, № 2, 10 – 17.
- Кирова 1961:** Кирова, Ел. Ученическите дружества и техните библиотеки в епохата на Възраждането. [Kirova, El. Uchenicheskite druzhestva i tehните biblioteki v epohata na Vazrazhdaneto.] // *Годишник на Софийския университет. Философско-исторически факултет*, т. LIV. София, 1961, 301 – 320.
- Койчева 1966:** Койчева, В. Борба за национално самосъзнание. [Koycheva, V. Borba za natsionalno samosaznanie.] // *История на Стара Загора*. София: Наука и изкуство, 1966, 56 – 65.
- Кочева 1983:** Кочева, Е. Беньо Цонев и българската историческа диалектология. [Kocheva, E. Benyo Tsonev i balgarskata istoricheska dialektologiya.] // *Български език*, 1983, № 6, 493 – 496.
- Лазарова 1997:** Лазарова, Е. *Славянското движение в България*. [Lazarova, E. Slavyanskoto dvizhenie v Bulgariya.] София: Пеликан Алфа, 1997.
- Милева 1983:** Милева, В. Беньо Цонев за мястото на словашкия език сред останалите славянски езици и отношението му към българския език. [Mileva, V. Benyo Tsonev za myastoto na slovashkiya ezik sred останалите slavyanski ezitsi i otnoshenieto mu kam balgarskiya ezik.] // *Български език*, 1983, № 6, 498 – 501.
- Мурдаров 2005:** Мурдаров, Вл. Иван Шишманов и Ватрослав Ягич. [Murdarov, Vl. Ivan Shishmanov i Vatroslav Jagić.] // *Иван Д. Шишманов – форумът. Шишманови четения*. Книга 1. Съст. Р. Дамянова. БАН – Институт за литература. София: Карина – Мариана Тодорова, 2005, 247 – 256.
- Тодоракова, б. д.:** Тодоракова, М. Славянско дружество в България. [Todorakova, M. Slavyansko druzhestvo v Bulgariya.] // *Енциклопедия Дарителството*, <http://daritelite.bg/slavyansko-druzhestvo-v-bulgariya/>.
- Цонев 1905:** Цонев, Б. Общославянски език. [Tsonev, B. Obshtoslavyanski ezik.] // *Юбилеен сборник на Славянска беседа, 1880 – 1905*. София, 1905, 93 – 102.

КАРЕЛ ЧАПЕК И ЧЕШКИЯТ ПЕН КЛУБ

I. Първи стъпки на идеята за създаване на чешки клон на ПЕН клуб

Владимир Кршиванек
Университетът в Храдец Кралове

Владимир Кршиванек. Карел Чапек и чешкият ПЕН-клуб. I. Первые шаги идеи о создании чешского филиала ПЕН-клуба

В статье прослеживаются общественно-политический и литературный контекст создания международного ПЕН-клуба в Лондоне, а также предпосылки учреждения его чешского филиала в 1925 г. в Праге. Рассмотрены основные факторы, благоприятствовавшие осуществлению инициативы общества писателей в Лондоне, и подчеркнута ключевая роль Отакара Вочадло, бывшего в это время лектором чешского языка и литературы в Лондонском университете. Специальное внимание уделено посещению Карела Чапека, который побывал в лондонском клубе в качестве почетного гостя, вследствие чего преодолел свои колебания и стал горячим заступником идеи о создании чешского ПЕН-клуба. Акцентируется также роль государственных учреждений, осознавших значимость этого события для поднятия престижа Чехословакии и утверждения ее равноправной роли в новейшей истории мировой литературы.

Ключевые слова: ПЕН-клуб, Отакар Вочадло, Карел Чапек, Т. Г. Масарик, чешско-британские литературные отношения

Vladimír Křivánek. Karel Čapek and the Czech PEN Club. I. First Steps of the Idea to Setting up a Czech Branch of PEN Club

The article attempts to trace the socio-political and literary context in which the International PEN Club was set up in London and the conditions for the establishment of its Czech branch in 1925 in Prague. The main factors that favored the implementation of the initiative of the Writers' Association in London are considered and the key role of Otakar Vočadlo, who at the same time was a lecturer in Czech language and literature at the University of London, is highlighted. Special attention is paid to the visit of Karel Čapek as an honorary guest of the London club as a result of which the Czech writer overcame his initial hesitations and became a passionate supporter of the idea of setting up a Czech PEN club. The role of state institutions, which understood of the importance of this event for raising the prestige of Czechoslovakia as an equal participant in the recent history of world culture, is emphasized.

Key words: PEN Club, Otakar Vočadlo, Karel Čapek, T. G. Masaryk, Czech-British literary relations

Първата световна война опустошава Европа морално, социално и икономически. Редица европейски интелектуалци тогава са убедени, че трябва да се противопоставят ненасилствено на опасната вълна от несвобода, национализъм, шовинизъм, ксенофобия и нетолерантност посредством целенасочено сближаване на хората и народите, посредством свободно разпространение на хуманистичните идеи и взаимно опознаване. Под силното влияние на президента на САЩ Удроу Уилсън в началото на 1920 година е основано и започва да действа Обществото на народите, чиято цел е запазването на мира; всеки конфликт се обсъжда от цялата организация в търсене на неговото разрешаване по ненасилствен път чрез преговори, в които участва цялата общност. На аналогична идейна територия възниква и първоначалният английски ПЕН клуб. В основата на неговото сформирание стои Катрин Ейми Доусън Скот – поетеса, авторка на драми и романи на селска тематика, строителен предприемач, неординарна личност, харизматична и дейна, алтруистка, меценатка и покровителка на младите английски литератори, които тя кани в своето селско имение в Корнуол още по време на войната и на които предоставя в своя салон „То-мороу клуб“ (To-Morrow Club¹) възможности за контакти с известни британски писатели. Там през лятото на 1921 година се ражда идеята за „клубни вечери“ („dinner club“), където на редовно провеждани празнични вечери да се срещат писатели – в началото английски, по-късно от САЩ, Европа, а впоследствие и от останалите страни. Нейното желание е постепенно да изгради световна мрежа от такива клубове, в които местните литератори да приемат чуждестранни членове, да разговарят с тях, да се запознават с техните творби и възгледи, при което всеки член на който и да е национален център автоматично да става член на останалите клубове. Тази нейна идея е подкрепена от забележителния прозаик и драматург Джон Голзуърди – автора на световноизвестната *Сага за Форсайтови*, чието пълно издание излиза именно през 1921 година. Голзуърди възплащава не само най-добрите традиции на реалистическото изкуство на викторианската епоха, но и представата за съвършения английски джентълмен, който притежава отлично образование, интелектуална извисеност, принципност и почтеност, скромност и толерантност, но също така и влиятелни международни контакти. Той става първият председател на сформирания ПЕН клуб и изпълнява тази длъжност до смъртта си през 1933 година.

¹ Изписването на To-Morrow с дефис подчертава значението на клуба за бъдещото развитие на световната литература. Думата *tomorrow* означава „следващ ден“. – Б. ред.

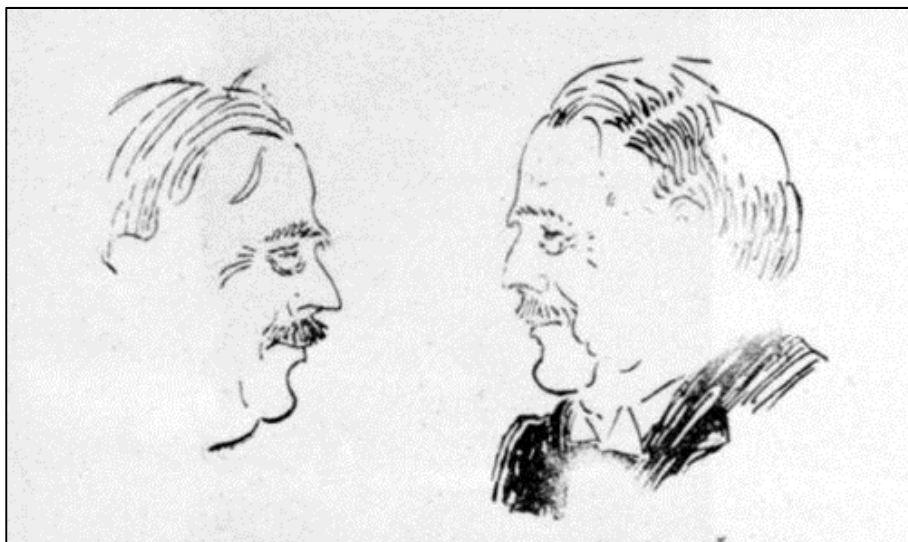
На 5 октомври 1921 година в салона на лондонското заведение „Флоренция“ се събират четиридесет и един английски писатели, за да обсъдят формата и целите на новия клуб. Основно условие за членството в него е високият професионализъм в сферата на словесното творчество – умението да си служиш с перото: от една страна, английската дума *pen* означава „перо“ – традиционния инструмент на писателя, а от друга – представлява абривиатурата на английски за отделните професии на хората, владеещи перото: **P** (Playwrights – драматурзи, Poets – поети, Prosaists – прозаисти); **E** (Essayists – есеисти, Editors – издатели, съставители, редактори); **N** (Novelists – романисти, писатели).

Основна цел на ПЕН клуба е развитието на интелектуалното сътрудничество и разбирателството между писателите без оглед на тяхната националност, раса, цвят на кожата, политически или религиозни убеждения. Идеята е да се изгради световна общност на творците на словото, които да подчертават основната роля на литературата за развоя на световната култура и да бранят литературата от нетолерантност, несвобода и други заплахи. Важен документ е Хартата на ПЕН клуба, която трябва да подпише и да спазва всеки член на този клуб. В

нея се заявява, че независимо от националния характер на своя произход литературата не познава граници и трябва да стане обща обменна единица между отделните народи, противодействайки на вътрешнополитическите или международните превратности. При никакви обстоятелства, особено във време на война, художествените произведения и библиотеките, въобще цялото културно наследство на човечеството не бива да бъде застрашавано заради политически или национален хаос. Членовете на ПЕН клуба винаги трябва да използват своето влияние в подкрепа на разбирателството и взаимното уважение между народите. Те се ангажират да помагат за премахване на расовата, класовата и националистическата ненавист и да защитават идеала на човешкото общество да живее в мирен свят. ПЕН клубът отстоява принципа на неограниченото разпространяване на възгледи в рамките на отделната нация и между различните нации, а неговите членове се задължават както в своята родина, така и навсякъде по света да защитават свободата на словото от всякакви форми на потисничество. Свободата на печата и на публичната критика срещу правителства, учреждения и институции е необходимо условие за закономерното развитие на света в посока към

по-съвършен политически и икономически строй. Свободата също така е и доброволна нравствена самодисциплина, затова членовете на ПЕН клуба се ангажират да се противопоставят на лъжливи публикации, на злоупотреби с фактите и на техните демагогски интерпретации, преследващи политически цели или лично облагодетелстване.

Х. Дж. Уелс, скица на Карел Чапек, публикувана в *Писма от Англия*

Наред с Голзуърди членове на новоформирания лондонски писателски клуб стават световноизвестни британски автори: известният прозаик и един от първосъздателите на жанра научна фантастика Хърбърт Джордж Уелс, английският романист от полски произход Джоузеф Конрад, Гилбърт Кийт Честъртън – поет, прозаик, есеист и страстен участник в полемиките в защита на католицизма, Джером К. Джером – хуморист, журналист и драматург, Бъртранд Ръсел – математик, философ и прозаик, Арнолд Бенет – прозаик и драматург, английският романист от руско-еврейски произход Луис Голдинг, Ребека Уест – актриса, писателка и публицистка, уелският англоезичен писател на разкази и романи Карадок Евънс, английският поет, драматург и критик от американски произход Томас Стърнс Елиът и редица други. Въпреки първоначалните си резерви към ПЕН клуба негов член става и провокативният и саркастичен ирландец, световноизвестният драматург Джордж Бърнард Шоу. В изпълнителния комитет на лондонския център на ПЕН клуба са избрани Елизабет Крейг, Хорас Шип, Луис Голдинг, Ч. С. Евънс, Ребека Уест и

Остин Харисън. Последният от тях е бил редактор на списанието „Ди инглиш ривю“ (The English Review), така че комитетът е можел редовно да се среща в редакцията на това литературно списание на Бедфорд скуеър. Комитетът на ПЕН клуба, който се състои от четирима постоянни членове – основателката, председателя, секретаря и касиера – и дванадесет членове на изборен принцип, изготвя устава на клуба. Според него е възможно да се избират за почетни членове чуждестранни литератори, издатели и преводачи по време на тяхното пребиваване в Англия. Комитетът е в правото си да кани онези личности от чужбина, които желае да направи почетни членове. Такива почетни гости на английския ПЕН клуб още преди възникването на националния чешки център на ПЕН клуба са англицистът Отакар Вочадло, писателят Алоис Ирасек, Т. Г. Масарик – социолог, философ и държавник, а също и Карел Чапек – писател, журналист, драматург, поет и преводач.

Идеята за ПЕН клуба се възприема много бързо и още през 1922 година възникват осем нови центъра: френски, белгийски, румънски, норвежки, шведски, италиански, каталунски и американски. Скоро обаче става ясно, че основаването на такива писателски сдружения според държавната им принадлежност не е съвсем редно, защото е възможно на територията на една държава паралелно да съществуват различни национални литератури. В широкомащабните центрове, покриващи целокупната територия на дадена държава, се оказва необходимо да се съблюдают специфичните потребности на отделните региони и културни области. При възникването на следващите центрове започват вече да се отчитат държавните, езиковите и териториалните норми, а лондонската централа следи да се спазва политика на ненамеса в организационните въпроси на отделните центрове, ръководейки се от принципа на толерантността. Така в САЩ възникват три самостоятелни центъра (Ню Йорк, Сан Франциско, Чикаго), в Югославия дейност развиват също три центъра (Белград, Загреб и Любляна), в Испания – два центъра (освен в Мадрид има и център на каталунските писатели в Барселона), в Канада – също два клуба (Торонто и Монреал), в Белгия също паралелно съществуват два центъра – за френскоезични и за фламандски писатели, два центъра възникват и в Италия (Рим, Милано), и в Южноафриканската република (Йоханесбург, Кейптаун), четири – в Германия (Берлин, Мюнхен, Хамбург и Кьолн), в Полша освен варшавския център за писатели, пишещи на полски, възниква във Вилнюс и център за автори на идиш литература. И в самата Британия успоредно с лондонския център се създава шотландският ПЕН клуб със седалища в Единбург, Глазгоу и Абърдийн, а в Ирландия самостоятелни клубове възникват в Дъблин и Белфаст.

Постепенно се появяват и други центрове на международната федерация на ПЕН клубовете: към деветте първи центъра (Лондон, Париж, Барселона, Брюксел, Букурещ, Ню Йорк, Рим, Осло и Стокхолм) през 1923 година се присъединяват центровете в Берлин, Копенхаген, Мадрид, Мексико сити, Сан Франциско, Варшава и Виена, през 1924 година – в Хага и Монреал, през 1925 – 1926 г. – в Белград, Будапеща, Хамбург, литовския Каунас, Любляна, Милано, Прага, Сантяго де Чили, Торонто, Загреб и Женева. През 1927 г. възниква център в Буенос Айрес, през 1928 г. – в Единбург, Глазгоу, Хелзинки, Йоханесбург, Кейптаун, Кьолн, Мюнхен, Лисабон, естонския Тарту, Рига, София, Вилнюс (по това време в пределите на Полша), през 1929 г. – в Дъблин. В края на 20-те години в цяла Европа (с изключение на Гърция и Съветския съюз) е създадена мрежа от ПЕН клубове – тридесет и четири центъра в тридесет страни. Още тогава британският ПЕН клуб има около четиристотин членове.

Най-значителната платформа за срещи на писателите от различните страни стават годишните конгреси на ПЕН клуба, които в междувоенните години се отличават с голямата щедрост на домакините и с впечатляващата си помпозност. Първият международен конгрес се провежда под формата на галавечеря в лондонския хотел „Сесил“ на 1 май 1923 година и със своята организация, гостоприемство и щедрост задава тона и на следващите конгреси. На този първи конгрес присъстват делегати от Белгия, Дания, Франция, Италия, Норвегия, Румъния, Швеция, Мадрид, каталунската Барселона и САЩ. Културното събитие, председателствано от Джон Голзуърди, получава широк обществен отзвук и е увенчано с успех, тъй като успява да сближи членовете на отделните клубове и да вдъхнови другите присъстващи да основат собствени центрове. Английските домакини организират прием в галерия „Съфолк“ и излет до Стратфорд – родното място на Шекспир. Следващите конгреси са организирани по подобен начин: редовните работни срещи се съчетават с кратки екскурзии до недалечни забележителности, посещения на известни галерии и интересни музеи, празнични обеди в кметствата с местната управа и политици, вечерни банкети и оперни представления. Конгресите са благодатна възможност за рекламиране на литературата и културата на страната домакин. Благодарение на тях по-малките европейски страни и новоприетите членки от своя страна имат възможност да запознаят западните общества както със своята култура, древна история и най-нови постижения, така и с напредъка на съвременния обществен живот. От тази възможност да популяризират своята литература, култура, нивото на обществения живот и държавната си политика, се възползват финландците, поляците, чехите, словаци-

те, югославяните, латвийците, литовците и естонците. След конгреса в Ню Йорк (1924) се провежда много успешна среща на международните ПЕН клубове в Париж през 1925 година, а година по-късно – конгрес в Берлин, който е последван от ежегодно организирани конгреси.

Възникването на чешкия център на ПЕН клуба е предхождано от сравнително сложна прелюдия – били са необходими няколко години, преди да настъпи подходящият момент за неговото реално учредяване. Инициатор за създаването му е чешкият англицист, литературен историк, преводач и публицист Отакар Вочадло, който след Бохдан Худоба² работи като преподавател по чешки език и литература в Училището по славянски и източноевропейски науки³ на Лондонския университет и едновременно с това подготвя своя хабилитационен труд. Този феноменален лингвист и познавач на съвременната английска, американска и чешка литература е посредник между лондонския център на ПЕН клуба и чешката литературна среда и без неговата роля вероятно чешкият център би възникнал много по-късно и с по-големи проблеми.⁴

² Бохдан Худоба (Bohdan Chudoba, 1909 – 1982) – чешки историк и журналист, който след 1948 г. живее в емиграция. Следва история в университетите в Бърно, Оксфорд, Рим, Виена и Мадрид, защитава докторат в Испания и в продължение на дълги години е професор в различни американски университети. – Б. ред.

³ Училището по славянски и източноевропейски науки (School of Slavonic and East European Studies) често фигурира в различни преводни варианти и като институт, за да се подчертае неговата академична структура (вж. авторската бел. 3). Създадено е през 1915 г. като департамент към лондонския университет „Кингс Колидж“. То е тържествено открито от бъдещия първи президент на Чехословакия Томаш Гариг Масарик. – Б. ред.

⁴ През 1921 г. Отакар Вочадло (Otakar Vočadlo, 1895 – 1974) със съдействието на Матезиус заминава за Англия на следдипломна специализация в Лондонския университет и през 1922 г. заема мястото на Бохдан Худоб в лондонския Институт за славянски и източноевропейски науки, където работи като лектор по чешки език и литература. Той представлява Чехословакия на първия конгрес на ПЕН клуба в Лондон през 1923 г. Подготвя пътуването на Чапек в Англия, Шотландия, Уелс и Корнуол и през цялото време го съпровожда като негов „ангел пазител“ и „ерудирани приятели“, както пише за него Чапек в *Писма от Англия (Anglické listy)*. Заедно с Чапек участва в срещите с Дж. Б. Шоу, Х. Дж. Уелс, Дж. Голзуърди и с други британски литератори. Сам или със съпругата си Людмила превежда на чешки новоизлезли произведения на английската литература, а заедно със своите студенти превежда на английски *Мъчителни разкази (Travné povídky)* на Чапек. След завръщането си в Чехия е редактор на „Англо-американска библиотека“ и публикува книгата *Във вавилонски плен (V zajetí babylonském, 1924)*, в която критикува едностранното влияние на немската култура и подчертава широкия спектър на всички културни импулси, включително и на тези, които се възприемат от англосаксонския свят. През 1928/1929 г. чете лекции в 17 американски и канадски университети. Когато Хитлер идва на власт, той публикува саркастично есе, озаглавено *Арийци ли са немците? (Jsou Němci Árijci?, 1933)*, в което, прилагайки аргументи за комплицираната лингвистична и етническа история на Европа, опровергава нацисткия мит за чистотата на северната раса. След завръщането си от северноамери-

Вочадло избира прозаика, журналиста и драматурга Карел Чапек като подходящ кандидат за председател на сформирания се чешки клуб: Чапек владее двата работни езика на ПЕН клуба (английски и френски), като журналист и публична личност познава много хора, има влиятелни връзки във всички сфери на обществения живот (редовно е организиран приятелски срещи, т.нар. петъчници, на които освен литератори и други творци присъстват и политици, както и хора с различни професии⁵),

канското си лекционно турне е избран за доцент, а след това за професор в университета „Коменски“ в Братислава (1933 – 1938) и поставя основите на словашката англицистика и американистика. В Прага публикува две монографии с пионерско значение – *Английската литература на XX век (Anglická literatura XX. století, 1932)* и *Съвременната литература в САЩ (Současná literatura Spojených států, 1934)*. В края на 1938 г. не приема колаборационистката политика на словашкото правителство, завръща се в Прага и остава на работа във Философския факултет на Карловия университет до затварянето на чешките университети. По време на протектората е арестуван и пратен в концлагер в Терезин, Освиенцим и Бухенвалд. След февруари 1948 г., когато в Чехословакия се установява комунистическият режим, проф. Вочадло е уволнен от университета. В края на 50-те години започва да излиза подготвеното от него и подробно коментирано издание на цялостното Шекспирово творчество (1959 – 1964) в превод на чешките поети Йозеф Вацлав Сладек, Ярослав Врхлицки и Антонин Клащерски. Реабилитиран е през 1968 г. и отново започва да води лекции във Философския факултет на Карловия университет, но „нормализацията“ на режима го принуждава отново да напусне факултета. Тогава създава своята трета монография – *„Писма от Англия“ на Карел Чапек (Anglické listy Karla Čapka, изд. посмъртно през 1975 г.)*, в която включва писма на К. Чапек до него, писани преди и след пътуването му до Англия, както и кореспонденцията на Чапек с британски писатели. Вочадло подробно коментира всичко това. Монографията съдържа отделни глави за семейния и за приятелския кръг на писателя, за неговия прочит на английска литература (по статията на Зденек Стржибърни, посветена на юбилея на Вочадло: Стржибърни 1995: 11). – Б. а.

⁵ От края на 1923 г. Чапек организира редовно – в началото в четвъртък, а после в петък – интелектуален мъжки кръг, в който се дебатираха различни въпроси. Ето какво пише за това самият той: *„Петъците у Литератора възникнаха като сбирки, на които всеки четвъртък следобед идваха няколко писатели; в началото това бяха Франци (Франтишек – б. пр.) Лангер и Франя Шрамак, по-късно се присъединиха Пероутка, Ванчура и други, които идваха с тях. Вероятно заради това, че на чаша кафе се разговаряше приятно и свободно, имаше сред тях постоянни гости; това бяха журналисти, художници, университетски преподаватели, лекари – пълно общество, което се обединяваше единствено от това, че никой не принадлежеше към никаква литературна задруга или политическа фракция и всеки обичаше откритата, понякога дори доста полемична размяна на мнения. Накратко, това беше нещо като дебатен мъжки клуб за интелектуалци приблизително на възраст между тридесет и четиридесет години, но за това нямаше правило; в общи линии това беше непреднамерено събиране на хора, пълни с енергия, които се интересоваха от различни неща: от литературата като политика, от философията като последно покушение, от всякакви науки и въобще от човешкия живот...“*. В кръга на „петъчниците“ са например Едуард Бас, Едвард Бенеш, Отокар Фишер, Алфред Фукс, Юлиус Фюрт, Ян Хербен, Адолф Хофмайстер, Йозеф Копта, Франтишек Кубка, Франтишек Лангер, Арне Лаурин, Ян Масарик, Т. Г. Масарик, Вилем Матезиус, Ян

но преди всичко вече е постигнал световно признание като драматург. От кореспонденцията между Вочадло и Чапек е видно, че именно с посредничеството на Вочадло писателят няколко пъти е бил канен от лондонския комитет на ПЕН клуба, но заради сложните работни, здравословни и любовни проблеми (отношенията му с Вера Хрузова и Олга Шайнпфлугова) отлагал обещаното посещение в Британия. От Лондон Вочадло информира в своите писма Чапек като тогавашен драматург на „Театъра на Винохради“ за театралните новости на лондонските сцени, предлага взаимно сътрудничество с „Лидове новини“ и проявява загриженост относно неговите авторски права. Между другото пише, че авторът на пиесата *P. U. P. (R. U. R.)*, която е поставена на лондонска сцена (едновременно там се играе и пиесата на братя Чапек *Из живота на насекомите/Ze života hmyzu*), е почетен член на британския ПЕН клуб и се обръща към него с молба да му съдейства за основаването на такъв и в Чехия. Тогава Чапек му отговаря с писмо от 13 април 1923 г.:

Скъпи господин докторе, на първо място не мога да отговоря на уважаемия ПЕН клуб за почетното членство, тъй като не съм получил никакво официално уведомление; моля Ви, запитайте дали са ми пращали подобно писмо. По-нататък относно същия ПЕН клуб няма никакво недоразумение; трябва у нас тепърва да се организира и вероятно това трябва да направи инженер Фр. Кхол, мой приятел и доверено лице (Прага VII, „Над Рудолфову щолоу“ 6), в чисто клубна и обществена форма. Но тъй като засега налице все още нищо няма, Синдикатът моли Вас и господин Дохалски като несъмнени бъдещи членове на бъдещия чешки ПЕН клуб да представявате този бъдещ клуб на предстоящото майско празненство. Опитайте се да направите с господин Кхол връзка между страните на това клубче, за да побърза той с неговото учредяване; аз не мога да предприема нищо, защото в близките часове заминавам за Италия. Затова и не мога да намина към Лондон нито за едната, нито на другата чешка премиера.⁶

(Чапек 1993б: 335 – 336)

След време в книгата си „*Писма от Англия*“ на Карел Чапек Вочадло коментира тази сложна ситуация, която първоначално е изпълнена с недоразумения:

На срещите на международния комитет на ПЕН клуба Голзуърди многократно се обръщаше към мен с искане да действам по-настойтелно за осно-

Мукаржовски, Йозеф Паливец, Фердинанд Пероутка, Карел Полачек, Вацлав Рабас, Властимил Рада, Йозеф Шуста, Владислав Ванчура, Отакар Вочадло, Франя Шрабек, Витезслав Незвал, Ярослав Дурих и други (вж. Чапек 1993а: 427 – 428.) – Б. а.

⁶ Писмото на Чапек до Вочадло е от 13 април 1923 г. – Б. а.

ваването на пражкия филиал. Имах усещането, че Чапек не осъзнаваше напълно значението на това международно сдружение на писателите (видно е и от израза „клубче“), и затова надълго и нашироко отново трябваше да му обяснявам. Лондонският център избра от всяка страна по един почетен член (или по двама – както в случая с Австрия и Русия). На въпроса кой от нашите писатели да се има предвид, предложих като доайен Алоис Ирасек, а от по-младото поколение – Карел Чапек. В Англия това бяха все още непознати имена. Секретарката писа и на двамата. Карел Чапек не реагира на това писмо, а като стана ясно, че е едва на 33 години, секретарката прецени, че за такова престижно отличие е още много млад; почетните членове бяха преди всичко писатели на достопочтена възраст и със забележително творчество, какъвто беше Томас Харди за Англия, Джеймс Матю Бари за Шотландия, Морис Метерлинк за Белгия, Ромен Ролан за Франция. Избран беше Алоис Ирасек. Той прие тази чест и ми отговори с писмо от 26 януари 1923 г. [...] Голзуърди хареса много писмото, написано на френски, което Ирасек изпрати на секретариата на ПЕН клуба. Вероятно за стилистиката на Ирасек му беше помогнал неговият зет Хануш Йелинек. ПЕН клубът всеки месец освен през август и септември организираше вечеря под председателството на някой местен писател, на която официален гост беше известен чуждестранен автор. Писах на Чапек, че съм го предложил за почетен член и го подтиквах да дойде на премиерите на своите пиеси. За *P.U.P.* тя беше насрочена за 24 април, а за пиесата *Из живота на насекомите* – за 5 май. Това щеше да бъде много добър повод. Същевременно между двете премиери той можеше да ни представлява на първия международен конгрес на ПЕН клубовете на първи май в Лондон.

(Вочадло 1975: 63 – 64)

В крайна сметка на този конгрес чехословашките писатели са представявани от англициста Отакар Вочадло и от тогавашния дипломат, прозаик и представител на стар чешки аристократичен род Франтишек Боржек Дохалски.

По препоръка на лекарите Чапек решава да пътува вместо до влажния и студен Лондон до слънчева Италия, макар да го привличала по-скоро Испания. Пътуването си той осъществява от 17 април до 8 юни – посещава редица известни и живописни градове и места, като Венеция, Падуа, Ферара, Равена, Римини, Сан Марино, Болоня, Флоренция, Фиезоле, Сиена, Орвието, Рим, Неапол, Помпей, Капри, Палермо, Генуа, Милано. Чапек има идея да напише книга за раннохристиянското изкуство, а от богатото на преживявания и на впечатления пътуване се раждат пътеписни скици *Писма от Италия (Italské listy, 1923)*. Неуморно отдаден на каузата, Вочадло обаче не се отказва от намерението си да ангажира Чапек за основаването на ПЕН клуба и да го убеди да посети Британия. Ето какво пише по този повод:

Докладвах на Чапек след връщането му от Италия за сензационния успех на *P.U.P.* и за отзивите за пиесата *Из живота на насекомите* от изтъкнати критици и писатели и му изпратих съответните изрезки от най-важните списания. Информирах го също така как е протекъл първият международен конгрес на ПЕН клуба на 1 май. На основание на пълномощно писмо от Синдиката заедно с д-р Дохалски го включихме като делегат на чешкия филиал, който съществуваше до този момент само на хартия. От настойчивия тон на основателката на клуба стана ясно, че нашето участие е много важно. Банкетът беше организиран много помпозно в известния хотел „Сесил“ на улица „Странд“. Всяка национална група беше на отделна маса. И за нас беше предназначена една. Имената на страните бяха изработени от цветя. Членовете на комитета, които се бяха постарали за тази украса, се шегуваха, че за дългото име Чехословакия използвали страшно много цветя: защо по-добре не си оставим старославното, познато, поромантично и преди всичко наполовина по-кратко име Бохемия? Над дневния ред имаше надпис:

*P. E. N. Club
Dinner to Our Foreign Friends
May-Day 1923*

Наред с домакина Голзуърди бяха изписани имената на 160 гости. На дългата председателска маса бяха седнали известните английски писатели Джон⁷ Голзуърди, Хърбърт Джордж Уелс, Ребека Уест, Клемънс Дейн, Мей Синклер, Шейла Кей-Смит, сър Джон Колингс Скуайър, сър Джеймс Бари, Израел Зангвил, Джон Дринкуотър, критиците Ст. Джон Ървин и Джон Мидълтън Мъри, американците Едуин Арлингтън Робинсън и Синклер Луис, Херман Хейерманс от Холандия, Ромен Ролан от Франция, Юхан Бойер от Норвегия, Роман Диболски от Полша, Николае Йорга от Румъния и редица други. На нашата маса до мен седеше симпатичната Мери Уеб, известна у нас [в Чехословакия – б. пр.] с романа *Скъпоценна отрова* (*Precious Vane*), с която се сприятелихме, а галантният дипломат Дохалски забавляваше с шеги своята френска съседка. По желание на комитета направих кратко изказване за нашите писатели. На другия ден посетихме Шекспировия Стратфорд и взехме участие в празничното представление *Сън в лятна нощ*, където към нас се присъедини Джордж Бърнард Шоу. Накрая на 3 май беше приемът в комплекса от галерии „Съфолк“ на ул. „Пел Мел“, на който присъства целият литературен и артистичен Лондон. „Виждате ли – писах на Чапек – какво изпуснахте.“

(Вочадло 1975: 67 – 68)

⁷ За по-голяма прегледност изписваме пълните имена на посочените участници в първия конгрес на ПЕН клуба, независимо че в оригиналния текст са дадени с инициали на личните имена. Добавили сме в скоби и оригиналното заглавие на романа на Мери Уеб. – Б. пр.

Ясно е, че в онзи момент Чапек не желае да играе основополагаща и водеща роля на организатор на чехословашкия ПЕН клуб и затова поверява задачата за създаване на новия литературен клуб на своя приятел Франтишек Кхол – писател неокласицист, либретист, преводач и драматург в Народния театър след напускането на Квапил⁸. Към професионалния Синдикат на чешките писатели, основан през 1915 г. като профсъюзна организация, чиято цел е да защитава интересите и правата на писателската гилдия, той привлича личности, които са знаели как да посрещат на нужното ниво важни чуждестранни гости. Председател на този приятелски кръг, който осигурява на мнозина от тях също така членство в литературната секция на „Умнелецка беседа“⁹, става Хануш Йелинек – поет, критик, преводач от френски и пропагандатор на чешко-френските културни връзки. За секретар е избран Франтишек Кхол, а за касиер – преводачът и популяризаторът на северноевропейските култури Хуго Костерка. В управителния съвет влизат Карел Чапек, Виктор Дик – поет, прозаик и драматург, Щепан Йеж – изкуствовед и литературен критик, преводач от немски и издател, Петър Кржичка – поет и преводач, Рудолф Медек – поет, прозаик, драматург и legioner, поетът Ян Ополски, Карел Сезима – прозаик и литературен критик, също прозаикът Франтишек Скацелик и Отакар Вочадло. Този клуб е по-скоро само утешителен опит, отколкото реален факт, както е видно от кореспонденцията между Вочадло и Кхол. Едва след завръщането си от Британия Карел Чапек поема грижата за действителното основаване на чешкия ПЕН клуб. Иржина Тумова¹⁰, която участва в основаването на чешкия ПЕН клуб и въпреки всевъзможните политически перипетии остава негова секретарка чак до края на шестдесетте години, свидетелс-

⁸ Ярослав Квапил (Jaroslav Kvapil, 1868 – 1950) – чешки поет, преводач, драматург и театрален режисьор. В периода 1900 – 1918 г. е главен драматург и театрален режисьор на Националния театър (Národní divadlo). Най-известната му пиеса е *Принцеса Глухарче* (*Princezna Pampeliška*, 1897), а като режисьор поставя пиеси най-вече на чешки писатели, включително и на братя Чапек. – Б. ред.

⁹ „Умнелецка беседа“ (Umělecká beseda, бълг. „Артистична беседа“) – първото чешко творческо сдружение, създадено през 1863 г. В него се обособяват три секции, съответно за писатели, художници и музиканти. Тази общност е имала голям обществен авторитет и изключително силно влияние, което не допада на комунистическия режим. Сградите, с които е разполагало сдружението, са конфискувани. След 1990 г. сдружението е реабилитирано, но неговите имоти не са върнати – днес в тези сгради има кино-театър, ресторант и административни канцеларии. – Б. ред.

¹⁰ Иржина Тумова (родена Шубергова) първоначално е актриса, по-късно секретарка на Националния театър на Ярослав Квапил, след това служителка в театралната агенция „Центрум“ на Кхол; от основаването на чехословашкия център на ПЕН клуба чак до края на шестдесетте години е негова неуморна, незаменима и отдадена на каузата секретарка. – Б. а.

тва за това, че Франтишек Кхол получава писмо от издателя на Голзуърди – Къртис Браун, с питане дали е възможно в ЧСР¹¹ да се учреди клон на ПЕН клуба и дали Кхол не би се заел с това. Това доказва, че от британска страна очевидно е имало голям интерес за основаването на чешки ПЕН клуб. По онова време обаче чешките и словашките литератори не са добре запознати с функционирането и ролята на тази международна писателска организация, за което свидетелстват множеството обяснителни писма на Вочадло до Чапек, Кхол и др.

В крайна сметка Чапек се оставя да бъде убеден и между 27 май и 27 юни 1924 г. предприема пътуване до Британия, като външният подтик за това е поканата за участие в лондонското заседание на ПЕН клуба и посещението на изложбата, посветена на Британската империя – „British Empire Exhibition“. Той пътува до Лондон през Фолкстоун с влак и участва в богатата и изпълнена с различни срещи програма: на 2 юни е организирана вечеря в негова чест в старинния клуб „Атенеум“ под председателството на Дж. Голзуърди, на която присъства и Дж. Б. Шоу; на 3 юни е на празничен обяд на ПЕН клуба, председателстван от Голзуърди, на който присъстват известни британски писатели (Г. К. Честъртън, Дж. Дринкуотър¹² и Р. Уест¹³), а Чапек произнася на добър английски любезна благодарствена реч; на 7 юни обядва у Шоу; на 9 юни у Р. У. Сийтън-Уотсън¹⁴ е на обяд, а на вечеря – у Н. Плейфеър¹⁵, след което посещава „Лирик Тиътър“; на 10 юни вечеря у Р. Уест, където присъства и Х. Дж. Уелс; на 12 юни е на гости на Дж. Боун (жур-

¹¹ ЧСР – Чехословашка република. – Б. пр.

¹² Джон Дринкуотър (John Drinkwater, 1882 – 1937) – английски драматург и поет, директор на театър „Бирмингам Репертъри Компани“ (Birmingham Repertory Company). Автор е на популярни исторически пиеси за Линкълн, Кромуел и Мария Стюарт и на успешната комедия *Птица в ръката* (*Bird in Hand*, 1927). – Б. а.

¹³ Ребека Уест (Rebecca West, 1892 – 1983) – английска прозаичка и публицистка, първоначално актриса, дългогодишна приятелка на Х. Дж. Уелс. Била е войнстваща феминистка; авторка е на романа *Завръщането на войника* (*The Return of the Soldier*, 1918). – Б. а.

¹⁴ Робърт Уилям Сийтън-Уотсън (Robert William Seton-Watson, 1879 – 1951) – историк и публицист, най-големият британски познавач на етническите проблеми в Хабсбургската монархия, който още по времето на Първата световна война прокарва идеята за създаването на самостоятелна държава на чехи и словаци и със своето влияние и редица публикации оказва значително съдействие за възникването на самостоятелна Чехословакия. – Б. а.

¹⁵ Сър Найджъл Плейфеър (Sir Nigel Playfair, 1874 – 1934) – известен английски театрален предприемач, режисьор и актьор, директор на театъра „Лирик Тиътър“ (Lyric Theatre). Печели овации със своите постановки на *Просеика опера* (*The Beggar's Opera*, 1728) на Джон Гей и комедията на Уилям Конгрийв *Така е по света* (*The Way of the World*, 1700); негова заслуга е поставянето през пролетта на 1923 година на чешките пиеси *Р.У.Р.* и *Из живота на насекомите*. За своите артистични заслуги през 1928 е удостоен с рицарско звание. – Б. а.

налист и редактор на „Манчестър Гардиън“) в неговата извънградска къща в Гилдфорд в графство Съри; на 15 юни е на чай у К. Е. Доусън Скот¹⁶, която по-късно Чапек нарича „майка на ПЕН клуба“. На тези обществени мероприятия присъстват актьори от английските представления на Чапековите пиеси и драматургът Дж. Дринкуотър; на 20 юни чехословашкият посланик в Британия В. Мастни дава обяд в чест на Чапек; на 21 – 23 юни гостува на Уелс в неговото селско имение в Ийстън Глеб (там присъстват и Дж. Голзуърди, А. А. Милн¹⁷ и Н. Плейфър); на 23 – 24 юни посещава Кеймбридж, където се среща с атомния физик П. Блакет; на 25 юни пътува до Оксфорд. От 1 до 22 юни прави обиколка из страната: Йорк – Дърам – Единбург – Килин – Кенмор – Инвърнес – Дингуол – Кайл Акин (на Хебридския остров Скай, тук гостува на Сийтън-Уотсън) – Малейг – Глазгоу – Кесуик (оттук прави излет до Лейк Дистрикт) – Ливърпул – Ландидно – Карнарфън – Честър – Бристъл – Екситър – Плимут – Камптън – Солсбъри – Лондон¹⁸.

Чапек е очарован от нивото на обществено развитие, разкоша и старите традиции на лондонското клубно и артистично общество, въодушевен е от срещите си със знаменити писатели, от интереса на журналистите и театралите към неговата личност и към пиесите му, за което свидетелстват непринудените писма до Олга:

Полунощ е, а аз току-що се върнах от Атенеум Клъб, където вечерях с Голзуърди, Бърнард Шоу и пр. Шоу е страшно мил човек, покани ме за идния петък; за жалост, не разбирам почти нито дума английски; това е кошмарно. Утре е обедът в ПЕН клуба, където ще присъства и румънската кралица; вечерта театър, в сряда съм канен на обед, вечерта театър, в четвъртък – обед и чай, в петък – обед. Утре трябва да ораторствам на английски, наложи се да си купя цилиндър, morning-coat и пр.; мисля, че след седмица парите ми ще свършат. Не помня друг път да съм бил в такава въртележка. Вече направо не знам къде и кога съм канен. А самият Лондон, боже господи, това е лудница! Не мога да пиша повече; падам от умора [...] Вчера беше онзи обед в ПЕН клуба; майчице, колко тържествено: от лявата ми страна седяха румънската кралица и мистър Голзуърди, отдясно – мистър Честъртън и испанската инфанта Беатрис (която на всичко-то отгоре знае малко чешки), а зад мен един келнер; чех; трябваше да дър-

¹⁶ Катрин Ейми Доусън Скот (Catherine Amy Dawson Scott, 1865 –1934) – английска писателка. – Б. ред.

¹⁷ Алън Александър Милн (Alan Alexander Milne, 1882 – 1956) – английски писател и драматург, известен преди всичко с разказите си за деца (цикъла книги за Мечо Пух). По време на Първата световна война служи в британската армия като офицер. Автор е на антивоенната книга *Мир с чест* (*Peace with Honour*, 1934). – Б. а.

¹⁸ Програмата на Чапек е реконструирана по: Опелик, Халик 1983: 42 – 43. – Б. а.

жа реч, речта ми много им се харесала (казваха, че от години никои не е произнасял по-хубава, ще я отпечата „Таймс“), а после ме честваха и получих към двайсет покани за обеда и вечери. Днес (след около час) отивам на обяд при издателя на „Манчестър Гардиън“, вечерта ще ме мъкнат някъде на театър, и така ден след ден. Поканен съм при Шоу, Уелс, Скуайър, Ребека Уест (писателка, казват, голямата любов на Уелс), мисис Тафнел, мистър Кросфийлд, мистър Арчър, госпожа Доусън Скот и не знам при кого още. Приет съм за член на най-изискания клуб („Атенеум“). Досега не съм видял абсолютно нищо от Лондон, защото трябва да си пробивам път с челюстите си между lunches и dinners, да се преобличам по три пъти на ден в жакет, в смокинг, във фрак; ние у нас и представа си нямаме какво е това общество.¹⁹

(Чапек 1993б: 175 – 176)

Чапек се запознава с най-известните за времето си британски писатели и в своите *Писма от Англия* (1924) по изящен начин щрихира техните портрети и с думи, и с рисунки:

Това е господин *Сийтън-Уотсън*, или Скотъс Вайатър²⁰; всички го познават, защото той воюва с нас като архангел Гавраил. Домът му е на остров Скай, пише история на сърбите, а вечер свири на клавесин²¹ край камина с горящ торф; има красива и висока жена, две непромокаеми момчета и си-неоко бебенце, прозорците му гледат към морето и островите, устните му са детски, а стаите пълни с прадеди и картини от Чехия; деликатен и колеблив човек и с далеч по-фина физиономия, отколкото бихме очаквали у този строг и справедлив шотландски пътешественик. [Рисунка – Плейфеър.] Това е господин *Найджъл Плейфеър*, театрал; същият този господин, който внесе в Англия моите пиеси, но се занимава и с по-добри неща, спокоен човек, артист, предприемчив дух и един от малкото наистина модерни режисьори в Англия. [Рисунка – Голзуърди.] Това е господин *Джон Голзуърди*, в единия

¹⁹ Представеният цитат от кореспонденцията на Чапек до Олга включва две писма – съответно от 2. VI. и от 4. VI. 1924. Преводът е по българското издание (Чапек 1985: 151 – 152), като сме актуализирали само пунктуацията и изписването на някои имена (напр. в българското издание е дадено Даусън вместо Доусън). – Б. ред.

²⁰ Скотъс Вайатър (Scotus Viator) – псевдоним на Сийтън-Уотсън, букв. превод „шотландски пътешественик“. – Б. ред.

²¹ В оригинала инструментът е пианола (pianola) – механично пиано, при което звукоизвличането става с помощта на ролки перфокартия. При клавесина звукоизвличането става чрез пръстите, но при натискане на клавишите струните не се удрят, а се дърпат, поради което се произвежда остър, звънлив звук. Това уточнение е необходимо, тъй като посредством музикалния инструмент се изгражда портретната характеристика на Сийтън-Уотсън, а както става ясно, пианолата и клавесинът създават различни асоциации. Тук обаче се придържахме към публикувания български превод на *Писма от Англия* (Чапек 1980б). Срещат и с други незначителни отклонения от оригинала. – Б. ред.

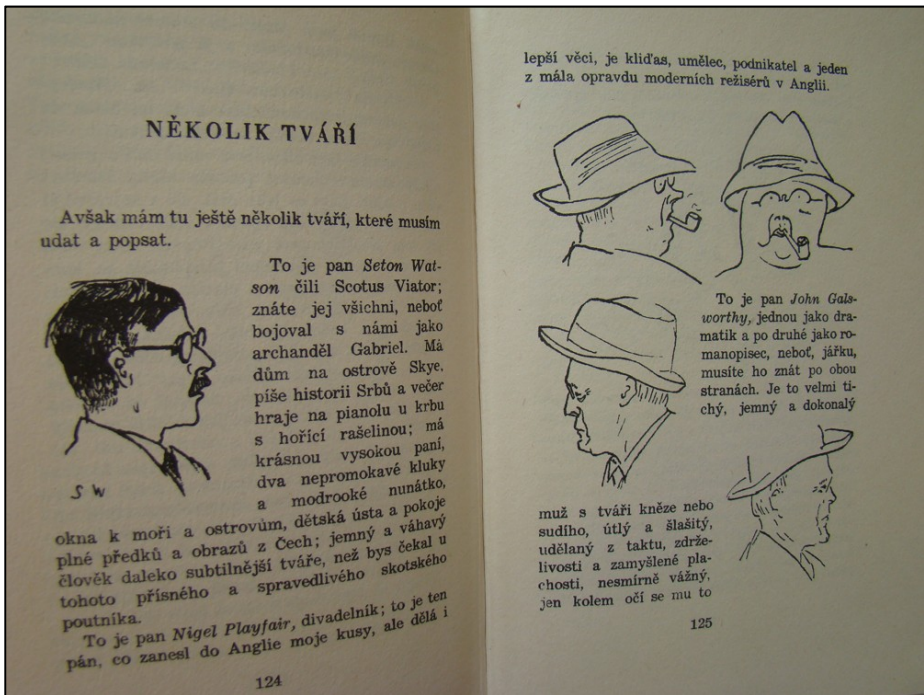
случай като автор на пиеси, а в другия като романописец, защото, казвам ви, трябва да го познавате и от двете му страни. Той е много тих, фин и свършен човек с лице на свещеник или съдия, сух и жилест, омесен от такт, сдържаност и замислена плахост, безкрайно сериозен, само любезните, внимателно набрани бръчки около очите му се усмихват; има съпруга, която много прилича на него, а книгите му са свършени и мъдри творби на чувствителен и малко тъжен наблюдател. [Рисунка – Честъртън.] Това е господин *Г. К. Честъртън*; нарисувал съм го хвъркат, отчасти затова, че имам от него по-скоро бегли впечатления, отчасти заради райската му жизнерадост. За съжаление, в този момент той като че ли беше притеснен от малко официалната ситуация; в състояние беше само да се усмихва, но неговата усмивка струва колкото три други. Ако можех да пиша за книгите му, за поетичния му демократизъм, за гениалния му оптимизъм, това би било най-веселото от моите писма; но понеже си дадох дума да пиша само това, което съм видял със собствените си очи, описвам ви един обемист човек, който по пространствена конфигурация напомня Виктор Дик и има мускетарски мустаци, зад пенснето му гледат плахи, хитри очички, ръцете му са стеснителни, каквито биват ръцете на дебелия хора, и вратовръзката му свободно се развява; той е едновременно дете, великан, вакла овчица и бизон; има голяма тъмночервена глава със замислен и капризен израз и от пръв поглед събуди у мен стеснение и силно влечение; не го видях повече. [Рисунка – Уелс.] А това е господин *Х. Дж. Уелс*, единият път така, както изглежда между хората, и втория път, както си е вкъщи; масивна глава, мощни, широки плещи, пълни и топли длани; има вид на стопанин, работен човек и баща на всичко на света; има тънък и приглушен глас на човек, който не е оратор, лице, озарено от мислене и труд, хармоничен дом, хубава дребна жена, пъргава като конопарче, две големи игриви момчета, очи, като че ли премрежени и обкръжени от гъсти английски вежди. Естествен и разумен, здрав, силен, твърде информиран и твърде обикновен във всичко, доколкото в тази дума се съдържа понятие за добро и жизнено. Човек забравя, че говори с голям писател, защото говори с разсъдлив и универсален човек. Бъдете много здрав, мистър Уелс.

Това е личност почти свръхестествена, господин *Бърнард Шоу*; не можах да го нарисувам по-добре, защото непрекъснато се движи и говори. Извънредно е слаб и изправен, наполовина Господ Бог и наполовина злорад сатир, който обаче в резултат на хилядолетна сублимация е загубил всичко прекалено естествено. Има бели коси, бяла брада и твърде розова кожа. Нечовешки ясни очи, голям и борчески нос, нещо рицарско от Дон Кихот, нещо апостолско и нещо, което си прави майтап с всичко на света и със самия себе си; никога не съм виждал такова необикновено същество; да си призная, страхувах се от него. Мислех, че е някакъв дух, който само си играе на прочутия Бърнард Шоу. Вегетарианец е, не знае дали по принцип, или от чревоугодничество; човек никога не знае дали хората са по принцип принципни, или за собствено удоволствие. Има разсъдлива жена, тих кла-

весин и прозорци, които гледат към Темза; кипи от живот и разказва маса интересни неща за себе си, за Стриндберг, за Роден и други прочути неща; да го слушаш, е едновременно разкош и ужас.

Би трябвало да рисувам още много забележителни и красиви глави, които срещнах; това бяха мъже, жени и хубави девойки, литератори, журналисти, студенти, индийци, учени, клубмени американци и всичко друго по света; но трябва да се разделяме, приятели; не искам да вярвам, че съм ви видял за последен път.

(Чапек 1980б: 138 – 143²²)

К. Чапек, *Писма от Англия*, портретни скици на Сийтън-Уотсън, Найджъл Плейфеър и Джон Голзуърди

След престоя в Лондон и на Британските острови Чапек най-накрая разбира, че ПЕН клубът не е някакво обикновено, лишено от обществена значимост, съмнително „клубче“, а уникална възможност за създаване на важни контакти с известни писатели от цял свят, за предлагане

²² Пасажът от *Писма от Англия* е по българското издание, но авторът на статията цитира чешкото издание Чапек 1980а. – Б. ред.

на литературни произведения на чешки автори за превод, а също и за откриване на книги, подходящи за превод на чешки. Като демократичен писател той отдавна е убеден, че стойностната художествена литература е в състояние да хуманизира света, и затова всеотдайно се посвещава на идеята за създаване на чешки ПЕН клуб. Същевременно осъзнава, че членството в ПЕН клуба е от полза и за изграждане на новата държава, тъй като и англичаните, и французите (в съюз със САЩ) са в основата на създаването на свободната Чехословашка република и са гарант за нейното съществуване и развитие – и тази тяхна роля се запазва през целия период между двете войни чак до подписването на злощастното и трагично Мюнхенско споразумение²³.

Когато Чапек се завръща от Англия, първоначално се обръща само към някои от най-близките си литературни приятели – Франтишек Кхол, Отокар Фишер, Хануш Йелинек, Вилем Матезиус – и обсъжда с тях възможността за основаването в Прага на филиал на ПЕН клуба. Всички присъстващи решават да създадат самостоятелен ПЕН клуб и да поемат ролята на домакин, с което ще бъде постигнат рекламен ефект за популяризиране на младата република и на нейната литература в чужбина. Иржина Шубертова (по мъж Тумова) превежда устава на ПЕН клуба, който Чапек донася от Англия; той е леко коригиран съобразно чешките порядки и потребности и подготвен за обсъждане и одобрение. Към идеята за ПЕН клуба Чапек привлича както президента Т. Г. Масарик, така и външния министър Едвард Бенеш. Разбира, че финансовото състояние на лондонския център на ПЕН клуба и материалната сигурност на успешните британски писатели не могат да се сравняват със ситуацията, в която се намират чешкият ПЕН клуб и чешките писатели при тогавашните условия, и че без държавна субсидия ще бъде много трудно да се реализира проектът за успешен чехословашки ПЕН клуб; и така, договаряйки се с най-високопоставени представители на държавната институция, той прави необходимите административни стъпки за осигуряване на държавна и министерска помощ.

Чехословашкият център на ПЕН клуба е учреден на 15 февруари 1925 година, когато 38 чешки писатели, редактори, научни работници и преводачи се събират в кафене „Лувър“ на пражкия булевард „Народни тришида“ в салона на Клуба на солистите на Националния театър, за да положат основите на новата писателска организация. Встъпително сло-

²³ Според Мюнхенското споразумение, подписано през 1938 г., териториите с немскоговорещо население се присъединяват към хитлеристка Германия, вследствие на което Чехословакия губи не само Судетската област, но и други райони с преобладаващо немско население. – Б. ред.

во произнася Карел Чапек: той приветства присъстващите и подчертава, че клубът трябва преди всичко да служи за изграждане на лични контакти между чехословашките и чуждестранните писатели; че е видял добрите резултати на английския ПЕН клуб; подчертава колко е важно обстановката да бъде подходяща за посрещане на известни гости от чужбина, както и за създаване на контакти с местни автори – от извънп्राжка среда и от Словакия. Клубът ще получи държавна финансова помощ, тъй като в известен смисъл поема домакинските ангажименти на министерството на външните работи. Важен въпрос за Чапек е и осигуряването на подходящи помещения за седалище на клуба. Също така се обръща към присъстващите с молба да предложат на бъдещия комитет други подходящи нови членове на клуба.

Следва изборът на комитета. Председател става Карел Чапек, секретар – Франтишек Хол, касиер – писателката Божена Бенешова, а за членове на първия комитет по подготовката са избрани историкът Йозеф Шуста, Вацлав Тиле – литературен историк, фолклорист, професор по сравнително литературознание, Вилем Матезиус – пионер във функционалната лингвистика, литературен историк, културолог и англицист, Отокар Фишер²⁴ – поет, германист, литературен историк, критик и преводач, Хануш Йелинек, Винценц Червинка – преводач от руски, редактор и публицист, Карел Матей Чапек-Ход – прозаик, драматург и многостранен журналист, Анна Лаурманова (с псевдоним Феликс Тевер) – прозаичка и драматург, създателка на известен салон, отворен за пражкия културен и научен живот и посещаван от няколко поколения, и писателката Анна Мария Тилшова. За заместници са избрани прозаичката Мария Пуйманова и Франтишек Боржек Дохалски – дипломат и автор на новели и разкази.

Клубът се разраства до стотина членове и на първата сбирка на комитета на 19 февруари 1925 г. в жилището на Чапек на улица „Ржични“ дори гордо заявяват, че по брой членове нещата не изглеждат зле. Привлечени са и министрите Бенеш и Маркович (който отговарял за образованието) и кме-

²⁴ Отокар Фишер (Otokar Fišer, 1883 – 1938) – чешки поет от еврейски произход, литературен историк и теоретик, театрален критик и публицист, преводач. Професор по германистика във Философския факултет на Карловия университет, драматург, една от водещите личности на междувоенната чешка култура и постоянен член на комитета на чешкия ПЕН клуб. Автор на три научни монографии за немския романтизъм – Клайст, Ницше, Хайне. Майсторски превежда в стихове някои от известните произведения на западната литература: Й. В. Гьоте – *Фауст*, сборник със стихотворения на Фр. Вийон, Фр. Ницше – *Тъй рече Заратустра*; освен това превежда от немски (Шилер, Клайст, Хайне, Ангелус Силезиус, Ведекинд, Хофманстал), от английски (Шекспир, Марлоу, Киплинг, Шели), от френски (Корней, Молиер), от испански (Лопе де Вега) и от руски (Пушкин). – Б. а.

тът на Прага – Бакса. Те изразяват готовност да осигурят субсидии и ПЕН клубът веднага се обръща със същата молба и към президента. На Пражкия храд²⁵ неговите представители са изслушани два пъти – веднъж от Масарик и втори път в Министерството на външните работи, където не са във възторг от идеята да раздават пари, но са заинтригувани от възможността посредством дейността на ПЕН клуба да се направи реклама на Чехословакия. Не успяват обаче да привлекат всички писатели, на които държи Чапек – не се присъединяват към клуба някои писатели от левицата, както и любимият му Шрадек. „Трябва да станете член на ПЕН“ – му пише Чапек на 4 март 1925 г. и четиринадесет дни по-късно отново му напомня с нотка на огорчение: „Още не сте член на ПЕН клуба. Това струва 60 крони годишно, но такива неща е нужно да се правят“. Шрадек обаче не иска да се откаже от своето решение да не участва в обществени дела – неговата крайна изолация му е била необходима, за да запази душевното си равновесие. Чапек не успява да накара и Бржезина да излезе от Яромнержице, макар че се очаквало тъкмо неговите произведения да получат всеобщо признание. Преди години парламентът дори искал да номинира Бржезина за Нобелова награда, без да знае, че няма никакви правомощия да прави това. Впрочем идеята Бржезина да бъде предложен за лауреат е била обмисляна още преди войната и Арнощ Краус дори се опитвал да направи конкретни стъпки в посока на Север. Шалда пък търси оправдание в здравословното си състояние, но за всеобщо съжаление, истинската причина била, така да се каже, „чапековска“²⁶. На третото заседание на комитета оставка подава Чапек-Ход²⁷; Впрочем било доста изненадващо, че въобще се е съгласил да бъде избран в комитета, като се има предвид неговата досадна раздражителност. При добро желание той със сигурност би могъл да има голямо значение за комитета.

(Квачек 1994: 17 – 18)

²⁵ Пражкият храд е дворцов комплекс, който векове наред е служил за резиденция на чешките крале, а след създаването на Първата република през 1918 г., включително до днес, е резиденция на президента. – Б. ред.

²⁶ Първоначалните творчески контакти на Шалда с Карел Чапек не съдържат признаци на идейна несъвместимост. През 1912 г. обаче Шалда публикува в „Народни листи“ статията *Новокласицизмът (Novoklasicismus)*, в която отхвърля определени естетически принципи, основополагащи за братя Чапек – напр. за Шалда приоритет трябва да се дава не на творческото въображение, а на продължителния интелектуален размисъл, освен това той отхвърля релативизма, който обаче е съществен компонент във философско-естетическите възгледи на К. Чапек. В отговор К. Чапек повежда борба срещу литературния кръг около сп. „Модерни ревю“ и срещу „ескорта на Шалда“. – Б. ред.

²⁷ Карел Матей Чапек-Ход (Karel Matěj Čapek-Chod, 1850 – 1927) – чешки прозаик, представител на натурализма. За да се разграничи от по-младия си колега, прибавя към името си етноним, с който заявява родовата си принадлежност към Ходския край. – Б. ред.

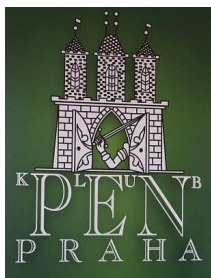
Пражкия ПЕН клуб е тържествено открит на 30 март 1925 година в „Обецни дум“ в Прага с участието на президента Масарик, на неговата дъщеря Алице и на министрите Едвард Бенеш и Иван Маркович. Присъстват около 200 души – всички членове на ПЕН клуба заедно с други известни личности от културния и обществения живот. Най-напред Карел Чапек открива срещата с кратко слово, после доайенът на клуба Игнат Херман приветства президента, а от името на немските членове на клуба се произнася Фридрих Адлер. След това Чапек прочита поздравителния адрес на лондонския ПЕН клуб и приветствията на Алоис Ирасек, Отокар Бржезина, Антонин Сова и Антал Сташек. Масарик изразява благодарност и спомняйки си за своите първи литературни опити, обещава лоялност и подкрепа за чешките и немскоезичните писатели в Република Чехословакия:

Благодаря ви за поканата и за любезната почерпка. Като бивш журналист, а може би и есеист имам право да бъда тук с вас, но въпросът не е, че имам право, а че ми е особено приятно. Преди да се разприказвам, трябва да внимавам, тъй като над мен висят два параграфа на конституцията. Но не се притеснявайте, няма да ви посрамя. Аз съм журналист, бил съм също така и есеист, но що се отнася до поезията, как да го кажа, съм бил страничен наблюдател. В гимназията стихове пишеше кой ли не. Аз също опитах. Но днес едва ли можете да си представите как покойният вече Сушил тогава ми даде някакъв тънък наръчник, една такава малка книжка и аз се придържах към инструкциите в нея и към неговите уроци. И тъй, съчинявах си аз стихчета с всички тия примерни рими. От онова време помня един чудат индийски стих – Акшарцанда. Тази дума ми идва наум винаги, когато се сетя за тия хлапашки шуротии. В гимназията даже дръзнах да пиша роман. Имах препирни с двама учители, пардон, с двама професори – и това ме амбицира да правя роман. Когато две от главите бяха готови, изтичах при своите приятели, за да им се похваля. Те така ме нахокаха, че не дописах останалата част. Ама това не ми даде мира – ето сега след толкова години се опитвам да напиша чешки роман, в който по поетичен начин да бъде обхваната същността на чешкостта – не се притеснявайте, няма да ви изложя. Няма да види бял свят, както и първият ми опит. Но макар в поезията да не участвам като поет, от десетгодишен участвам като прилежен читател. За тия шестдесет и пет години човек прочита доста от нашата и от чуждата литература. След това той се обръща към д-р Адлер (на немски): „Господин докторе, благодаря Ви за Вашия поздрав, винаги съм чел писателите от Вашата народност в Чехословакия, преди всичко Щифтер²⁸, но знам, че и други, като Майснер²⁹ и

²⁸ Адалберт Щифтер (Adalbert Stifter, 1805 – 1868) – известен австрийски писател и художник, роден в Бохемия, представител на стила „бидермайер“. – Б. ред.

Хартман³⁰, допринесоха за това мнозина чехи да се запознаят по-добре с хуситската епоха. Много се радвам, че общувате в мир и разбирателство с нашите чешки писатели“ (След което продължава на чешки.) Тургенев казва: „Доброто слово също е дело“. Аз виждам в литературното творчество винаги действеност. Нашите творци дават израз и правят обобщения на националната идея. Когато след четиригодишно пребиваване в чужбина се завърнах, най-много се радвах за това, че можех да изразя пред Ирасек благодарност към нашите чешки писатели, че съхраняват идеята за нашата нация. Дами и господа, поети и писатели, аз няма да ви призовавам да продължавате в тази посока. Вие долавяте и интерпретирате самата душа на нацията. Вие не можете другояче, освен да творите в този дух и смисъл. Затова мога само да ви обещаая, че ние, читателите, ще ви останем верни. Желая на вас – на чехи и на немци, всичко най-добро.

(Б. а. 1925: 1)

През годините между двете световни войни в чехословашкия ПЕН клуб се стича многообразно общество и си дават среща интересни, а понякога и изключителни личности на междувоенния културен и обществен живот от няколко поколения, от няколко народности – творци с различни съдби и възгледи. Съвсем естествено Чапек най-напред се обръща към своите приятели, към своите връстници и колеги от „Лидове новини“: към драматурга, прозаика и публициста Франтишек Лангер, към прозаика и журналиста Карел Шайнпflug, към Едмонд Конрад – драматург, театрален критик и историк, към поета, прозаика и редактора Ярослав Колман Касиус, към критика, театралния и филмов режисьор Йозеф Кодичек, към журналиста и главен редактор на „Лидове новини“ Карел Зденек Клима. Идейните противници на тази група са сътрудниците на „Народни листи“ – печатния орган на партията за национална демокрация: Виктор Дик³¹, Винценц Червинка³² и Мирослав Руте – поет, прозаик, литературен критик и дра-

²⁹ Алфред Майснер (Alfred Meissner, 1822 – 1885) – анатом, поет и писател, автор на епос за Ян Жижка (1846). – Б. ред.

³⁰ Мориц Хартман (Moritz Hartmann, 1821 – 1872) – австрийски поет, журналист и политик с еврейски произход, роден в Бохемия, автор на цикъла стихотворения *Потир и меч* (*Kelch und Schwert*, 1845). – Б. ред.

³¹ Виктор Дик (Viktor Dyk, 1877 – 1931) – чешки поет, прозаик, драматург, публицист, активен участник в политическия живот. След първоначалните си пристрастия към анархизма става привърженик на национализма. – Б. ред.

³² Винценц Червинка (Vincenc Červinka, 1877 – 1942) – чешки журналист, публицист, преводач, театрален и литературен критик, член на масонската ложа. – Б. ред.

матург. Поканата е отправена и към журналисти и редактори от други периодични издания: Франтишек Пероутка от „Пршитомност“ – журналист, критик, прозаик и драматург, Рудолф Илови от „Права лиду“ – поет и редактор, журналиста Бедржих Хлавач, Милена Йесенска от „Трибуна“ – журналистка и преводачка, Йозеф Копта – писател, журналист, драматург и легионер, Лев Сихрава от „Народни освобозени“ – легионер, журналист и политик, Антонин Нечасек от „Венков“ – прозаик и публицист. Наред с публицистите от чешките периодични издания са поканени и немските прозаисти, журналисти и редактори на „Прагер Пресе“ – главният редактор Арно Лаурин, писателят Оскар Баум, Павел Айснер – преводач от и на немски, литературен критик, поет и есеист, Ото Пик – писател, поет, преводач и публицист, Макс Брод от „Прагер Тагблат“ – писател, театрален и музикален критик, Рудолф Фукс – поет, драматург и преводач, Феликс Велч – философ, публицист и политолог, писателят Лудвиг Виндер от „Бохемия“. В ПЕН клуба се включват и други известни немски писатели: Паул Лепин, Фридрих Адлер, Хуго Салус, Йоханес Урзидил и Оскар Краус – философ, професор в пражкия немски университет. Освен журналисти с прочехословашка ориентация за членове са привлечени и демократично мислещи пражки немски писатели, които по-късно са принудени да емигрират заради своите антифашистки убеждения или заради еврейския си произход. Въпреки това отношенията между немските писатели от Чехословакия и по-голямата част от групата на чешките писатели са в определени моменти напрегнати, драматични и сложни, особено когато се дебатира въпроси, свързани с немското представителство на международните конгреси на ПЕН клуба или с работния език в рамките на чешкия клуб. Първият, задал този тон, е Макс Брод, който изразява огорчение, че немските писатели не са поканени още от самото начало за участие в ПЕН клуба. От чешка страна пък имат опасения от политическия активизъм, който се надига веднага след края на Първата световна война – все пак през втората половина на двадесетте години агресивният немски национализъм губи влияние сред чешките немци, но последвалите исторически събития (спорът за университетските инсигнии, политическата кариера на Хенлайн³³ и накрая Мюнхенското споразумение и окончателното ликвидиране на републиката) показват, че чешко-немският национален антагонизъм е един от сериозните проблеми за Чехословакия в периода между двете световни войни.

³³ Конрад Хенлайн (Konrad Henlein) – основател на Судетско-немската партия в Чехословакия и застъпник на профашистката политика за присъединяване на Судетската област към Германия. – Б. ред.

Писателите, особено пражките, не са националисти, но имат резерви относно чехословашката идея – в някои случаи наистина имат основание, но друг път подхождат с предубеждение. Тиле говори пред комитета за това, че лондонският център на ПЕН клуба вижда пражкия филиал като чешки; сътрудничеството с немците е възможно, но не бива да се позволява тези отношения да се политизират. Идеята за равнопоставеност на чешкия и немския език в рамките на клуба явно не се нрави на Тиле: според него ПЕН клубът трябва да включва само онези немци, които знаят чешки. Чапек е по-толерантен и прозорлив. Той се опитва да се предпази от всякакви раздори на национална основа и препоръчва да се предлага членство на онези немци, чийто отказ не би трябвало да предизвиква тревога. Недоразуменията и неизяснените въпроси обаче явно продължават и през следващата 1926 година дори ескалират. Към пражкия ПЕН клуб критика отправят немските вестници – местният „Прагер Тагблат“ и задграничният „Фосише Цайтунг“, където служителят на немската легация Йоханес Урзидил манифестира своето неодобрение. Явно позицията му е свързана с проблема за неговото членство, но не само с това; последвала е неприятна кореспонденция. Голзуърди отново получава оплакване от пражките немци, че не са допуснати до комитета на ПЕН клуба. С течение на времето много неща се изясняват и се стига до споразумение – немците влизат и в клуба, и в комитета. Чапек приема това за естествено, опитва се бързо да решава споровете и въобще да ги предотвратява.

(Квачек 1994: 18)

На другото голямо събрание на ПЕН клуба на 23 май Чапек предлага немския главен редактор Ото Пик за заместник в комитета; Урзидил не е приет за действителен член на комитета, дори за редови член на ПЕН клуба, а само за негов постоянен гост, тъй като нямал чехословашко гражданство. По това време членове на ПЕН клуба са 117 чехи и 10 немци.

(Следва)

ЛИТЕРАТУРА

- Б. а. 1925:** Prezident Masaryk v PEN klubu. // *Tribuna* 7, 1925, č. 73, s. 1.
- Вочадло 1975:** Vočadlo, O. *Anglické listy Karla Čapka*. Praha: Academia, 1975.
- Квачек 1994:** Kvaček, R. Karel Čapek a PEN-klub. // *Zpravodaj Společnosti bratří Čapků* 33, 1994, 20 – 31.
- Опелик, Халик 1983:** Opelík, J., Halík, M. *Karel Čapek. Život a dílo v datech*. Praha: Academia, 1983.
- Стршибърни 1995:** Stříbrný, Z. Gentleman – vzdělanec. // *Literární noviny* 45, 1995, 9. listopadu, s. 11.
- Чапек 1980а:** *Spisy Karla Čapka IV. Cestopisy I*. Praha: Československý spisovatel, 1980.

Чапек 1980б: Чапек, К. *Писма от Англия*. [Čapek, K. Anglické listy.] Превод от чешки: Я. Иванчев. София: Народна култура, 1980.

Чапек 1985: Чапек, К. *Писма от чекмеджето*. [Čapek, K. Dopisy ze zásuvky.] Превод от чешки: С. Каникова. Предговор: Ал. Кьосев. София: Народна култура, 1985.

Чапек 1993а: *Spisy Karla Čapka XXII. Korespondence I.* Praha: Český spisovatel, 1993.

Чапек 1993б: *Spisy Karla Čapka XXIII. Korespondence II.* Praha: Český spisovatel, 1993.

(Следва)

Превод от чешки: **Севдалина Велева**

ПАСТОРАЛНОТО В ОГЛЕДАЛАТА НА РУСКАТА КУЛТУРА (XVIII – XIX В.)

I. Ранният етап на руския пасторализъм

Дияна Николова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Дияна Николова. Пастораль в зеркалах русской культуры (XVIII – XIX вв.). I. Ранний этап русского пасторализма

В статье рассмотрены ранние проявления пасторального модуса в русской культуре XVIII века. Подробно анализируются переводы и произведения В. Тредиаковского и А. Сумарокова, рассмотрены пасторальные жанры в русской литературе XVIII века, переводная рецепция античной буколической поэзии (произведений Феокрита, Вергилия, Биона, Мосха).

Ключевые слова: идилия, эклога, пасторализм, Феокрит, Василий Тредиаковский, Александр Сумароков, Соломон Гесснер, Николай Карамзин

Diyana Nikolova. The Pastoral in the Mirrors of the Russian Culture (18th – 19th c.). I. The Early Stage of Russian Pastoralism

The article deals with the early manifestations of the pastoral modus in the 18th century Russian culture. The translations and works by V. Trediakovsky and A. Sumarokov are analyzed in detail; the pastoral genres in the 18th century Russian literature and the reception of translations of ancient bucolic poetry (works by Theocritus, Vergil, Bion, Moschus) are discussed.

Key words: idyll, eclogue, pastoralism, Theocritus, Vasily Trediakovsky, Alexander Sumarokov, Salomon Gessner, Nikolay Karamzin

Пасторалната система от жанрове има своя генезис в елинизма. Тогава се появяват доста нееднородните в тематично и жанрово отношение творби на Теокрит, които от I в. пр. Хр. насетне са наричани с термина *идилия*¹. Събрани вероятно от граматика Артеמידор в общ корпус

¹ Не е известно как Теокрит е наричал своите произведения. Плиний Стари отбелязва, че тези творби могат да бъдат наричани идилии, еклоги, поеми или по друг начин (*Естествона история*, IV. 14). Във византийската енциклопедия *Суда* се сочи, че Теокрит написал т.нар. буколически песни на дорийски диалект. В римската литература жанровото обозначение за стихотворение с тематика от селския живот е *ecloga* и *idyllium*. С термина *буколика* жанрът е познат през Средновековието и Ренесанса (*bucolicum carmen*), докато византийските автори и схоластиите на Теокрит използват термина *идилия*.

заедно с творби на Бион и Мосх, те са придружени от епиграмата: „Музи пастирски, досега живеехте сами, от сега нататък ще сте в обща кошара, ще сте в едно стадо“². От елинистичната литература насетне буколическото винаги е свързвано с експеримента, с игрово и ерудитско осмисляне на литературната и митопоетическата традиция³. За културната ситуация в елинистическата епоха е характерен повишеният интерес към частния живот на индивида (на градския тип човек), към нюансите в емоционалната му сфера, към любовта като интимно човешко преживяване. Това дава импулси за създаване на нови жанрове, както и за експерименти със „стари“, пример за което са малките литературни форми – идилия, буколическа епиграма, субективна елегия, фигурна поезия. Още у Теокрыт образът на пастира се изпълва с нови значения и философско-естетически послания. В неговата VII идилия *Жетвен празник*⁴ (*Θαλύσια*) е описан и *locus amoenus*⁵, онагледен е и специфичният за жанра „буколически маскарад“ – поетът и приятелите му, облечени в пастирски дрехи и носещи условни пастирски имена⁶, се включват в празник на земеделската реколта на о. Кос. В летния следобед героите пеят пастирски песни, изпълнени с преднамерено избрани малко известни митически сюжети, персонажи и географски наименования – изпитание дори за елитарната аудитория. Творбите на Теокрыт са създадени и на специфичен литературен диалект⁷, плод отново на елитарна поетическа стратегия: от една страна, е активна връзката с фолклора, с песенните агони на пастирите (*βουκολική αἰοιδή*), от друга, съзнателно се отграничава условният поетически свят на идилията от реал-

² Епиграма вероятно на граматика Артеמידор: Βουκολικαὶ Μοῖσαι σποράδες λοκά, νῦν δ' ἄμα πᾶσαι / ἐντὶ μιᾶς μάνδρας, ἐντὶ μιᾶς ἀγέλας. (Гръцка антология, 1916, т. 3, 9.205). Достъпен превод при Грабар-Пасек 1960: 105.

³ Вж анализа на VII идилия у Пиърс 1988: 276 – 304.

⁴ Земеделски празник в чест на Деметра.

⁵ Идилията (VII. 131 – 157) съдържа разгърнато описание на летния ден и природата. Героите си почиват сред летния зной в сянката на тополи; края тях ромоли свещен ручей, извиращ от пещера, обитавана от нимфи. Пеят цикади, шурци и птици (чучулиги, гугутки), край тях летят пчели, а в краката им от натежалите с плод дървета падат узрели круши, ябълки и сливи.

⁶ Теокрыт се появява с името Симихид (*Σιμυχίδας*), вероятно като Ликид (*Λυκίδας*) е назован поетът Досиад Критски, автор на епиграми и фигурни стихотворения, а с името Сикелидас (*Σικελίδας*) – епиграматика Асклепиад от Самос. (Вж. схолиастите за Теокрыт на сайта Attalus, <http://www.attalus.org/poetry/lives.html#theocritus0>). Зад буколическия персонаж (литературния пастир) и насетне ще се провижда авторът: Вергилий като пастира Меналк, Санадзаро като Азис Синчеро, Тасо като Тирсис, Крешимбени като Алфесибей Карио и т.н.

⁷ Вж. Николаев 2010: 193 (и бел. 136, пак там); Хънтър 2008: 233 – 256, 290 – 316, Радциг 1982: 405.

листично битовия план. След Теокрит буколическата поезия се отделя от фолклорната си първооснова и става чисто литературна форма.

Пасторалът конструира свят-в-света, естетизира определен модел на живеене (otium на твореца, на „литературния пастир“)⁸, осмисля концептите време, любов, самота, смърт, изкуство, природа – култура. Още с александрийските поети през него се задава специфичен *културен рефлекс към реалността*, който определя изящната му маниерност, условност, „направеност“, дистанцираност от реалността и естетизацията ѝ (превръщането ѝ в „картинка“, εἰδύλλιον). Пасторалният код стои в градежа на нови жанрове и трансформацията на стари, свързан е с обновяването на поетическия език, с разбирането за изкуството.

Феноменът, който още Уолтър Грег през 1906 година предпочита да определи като *пасторализъм*, е свързан с определени философски и естетически нагласи, конструиращи пасторалния идеал, и може да се открие в творби от всички изкуства, както и в социални практики на съответното време (Грег 2004)⁹. Терминът не характеризира жанр или конкретни формални и съдържателни признаци на творба, а *устойчива философска концепция*, (пре)осмисляща се в различните културно-исторически периоди, която носи отчетливо следите на органична приемственост. Тя вписва митически, литературни и философски идеи, свързани с древната митологема *страната на вечното щастие и блаженство*, с Хезиодовия разказ за „златния род“ (χρύσεον γένος), с Вергилиевия „златен век“ (aurea saecula), с Островите на блажените, градината/поляната, пастира, живота на мъдреца в земните градини на блаженството. Процесът на идеализация и естетизация на природата, свързан с мечтата за земен рай, се проявява в римската култура и в социални практики, свързани с *извънградската вила* (villa urbana) – богатите домове на римските аристократи, превърнати в място за почивка, съзерцание на природата, беседи и занимания с изкуство и литература¹⁰. И ренесансовите хуманисти продължават тази традиция. Аристократичната вила край града е идилично културно пространство, в което четенето на Теокрит, Вергилий, Хораций, Овидий, Бион и Мосх придо-

⁸ Тези идеи присъстват при Теокрит, Леонид от Тарент, при римските елегичи и при Вергилий, Хораций, Овидий. Вж. Николова 2012.

⁹ В изкуствознанието и музикознанието от втората половина на XX век също се говори активно за пасторален модус, пасторална модалност, за пасторална топка.

¹⁰ Витрувий говори за два типа вили: villa rustica – селска къща със стопанско предназначение, и villa urbana – извънградска вила за отдих и развлечения (De architectura, VI. 5.). Тези два типа вили описва и Варон (Rerum rusticarum, III.). И Плиний Млади (Писма, II. 17) говори за собствената си вила в Лаврентин, разположена на 17 мили от Рим (вж. Плиний Млади 1984).

бива особен игрови смисъл. *Вилата, градината, паркът* се осмислят като пространствен и темпорален образ на щастието и насладата, свързани с ренесансовото разбиране за *otium*. Те са и топоси, които още ранната митопоетическа традиция обвързва с Афродита и Ерос. Буколическите жанрове отразяват тези литературни концепти и социокултурни практики. Носят и свръхзначението от мита – „спомена“ за блажените островни поля, за островния рай, т.е. за тучни поля, огрени от вечно слънце, царство на хармонията, справедливостта, благоденствието и радостта, на любовта, която може да е и блаженство, и страдание.

Интересът към пасторалното в руската култура започва към средата на XVIII век. За важните социални трансформации, обвързани и с градежа на новата светска руска култура, важна роля имат *академията* и *литературният салон*, които още Тредиаковски мечтае да въведе като културна практика в родината си, следвайки западноевропейските традиции. Това е и времето, когато се усвоява дворцовата музикална култура на Западна Европа. През 30-те години на века в Русия се полага началото и на операта – по образец на придворната италианска опера¹¹. Преводи на либрета правят най-представителните руски творци от тази епоха, като Василий Тредиаковски; Александър Сумароков пише либрето по *Метаморфози* на Овидий за първата опера, поставена с руски изпълнители – *Кефал и Прокрида* (*Цефал и Прокрис*) на Франческо Арая, представена в руския императорски двор през 1755 г., както и за операта *Алцест* (1759) на Херман Раупах¹², за комедията *Нарцис* (1768). Балетмастор на *Кефал и Прокрида* е Антонио Риналдини¹³, а сценограф е Джузепе Валериани, работил след 1720 година в Санкт Петербург. Руският поетически превод на либретото е приет възторжено от съвременниците на Сумароков, а за оперната постановка самият той пише

¹¹ Първото оперно представление е в придворния театър в Санкт Петербург през 1736 г. – *Силата на любовта и ненависта* (*Сила любви и ненависти*) на Франческо Арая, представител на неаполитанската оперна школа. Композиторият заедно с италианска оперна трупа пребивава в Санкт Петербург от 1735 до 1738 г. След 1744 година той отново работи за императорската сцена в Санкт Петербург, пише и поставя опери, интермедии и балети. Сред тях е и пасторалната опера *Убежището на света* (*L'asilo della pace*, 1748), чието действие се развива в руска селска местност.

¹² Херман Раупах (1728 – 1778) работи в Санкт Петербург в периода 1755 – 1762 г. и отново след 1768 г. Пише балети и опери, сред които е и *Алцест* (*Alceste*, 1758). След 1734 година в Санкт Петербург започва да работи и балетмайсторът Жан-Батист Ланде, създал Придворната танцовална школа. За развитието на руския балет през XVIII век важна роля има и Гаспаро Анджелини, работил след 1766 година и за императорския театър в Санкт Петербург.

¹³ Италианският хореограф Антонио Риналдини (1715 – 1759), поставил на сцена тази опера, дълго време работи в Санкт Петербург, а след смъртта на Ж.-Б. Ланде (през 1748 г.) до 1759 година е ръководител на придворния балет.

стихове, в които с възхита говори за изпълнението на руското сопрано Елизавета Белоградская, пресъздава образа на Прокрида¹⁴.

Пасторалът стои в основата не само на *първите* руски оперни постановки, но и в либретата и постановките, с които е свързан *генезисът* на това изкуство в цяла Европа¹⁵.

Определяща роля за процесите, свързани с „усвояването“ на пасторалните жанрове в Русия, има **Василий Тредиаковски** (1703 – 1763) – един от най-образованите хора за времето си, създал в руската социокултурна среда афинитет към френската литература, театър и опера от „галантния век“, както и към Античността. Поет и преводач, той въвежда хекзаметъра сред руските стихотворни размери, пише в хекзаметър и епическата поема *Телемахид* (1766) – по романа на Фенелон *Приключенията на Телемах* (*Les Aventures de Télémaque*, 1699).

През 1730 година Тредиаковски превежда популярния в цяла Европа роман на Пол Талман *Пътуване до острова на Любовта* (*Le voyage à l'île d'Amour*, 1663) със заглавие *Езда в остров Любви* (вж. Талман 1834) и така запознава съвременниците си с френската прециозна литература, полагай-

¹⁴ Сумароков, А. *Мадригал* („Любовны Прокрисы представившая узы...“). Вж. Сумароков 1957: 181.

Любовны Прокрисы представившая узы,
Достойная во всем прехвальная дочь музы,
Ко удовольствию Цефалова творца
Со страстью ты, поя, тронула все сердца
И действием превзошла желаемые меры,
В игре подобием преславной Лекувреры*.
С начала оперы до самого конца,
О Белоградская! прелестно ты играла,
И Прокрис подлинно в сей драме умирала.

(Представяйки любовните окови на Прокрида, / достойна във всичко на Музите прехвална дъщеря / за удоволствие на твореца на „Кефал“, / ти, пеейки със страст, докосна всички сърца / и надмина всичко очаквано, / в играта подобно на преславната Лъокуврър. / От началото на операта до самия край / о, Белоградская, ти прелестно игра / и Прокрида истински в тая драма умря.)

* Лъокуврър (Adrienne Lecouvreur, 1692 – 1730) – френска актриса, играла в „Комеди франсез“.

¹⁵ В родината на операта – Италия, както и във Франция и Германия това изкуство се ражда с постановки по пасторални творби или по митологични фабули, интерпретирани в буколически режим. Пример за това е Ринучини – първият поет, свързан с операта, който пише текстове в духа на *пасторалната ренесансова драма* (*Евридика* – по *Сказание за Орфей* на Полициано, *Дафне* – за постановките на първите оперни творби във Флоренция, дело на композиторите Пери и Качини). Първите опери във Франция са *Пасторал* (1659) и *Помона* (1671) на Робер Камбер. С италианската опера *Дафне* се ражда и немската опера. Мартин Опиц превежда митологичния пасторал на Ринучини (*Dafne*), станал либрето за едноименната опера на Пери, поставена във Флоренция през 1598 г.

ки началото на силния интерес към пасторала в руската литература. Изданието включва и поетически текстове на самия Тредиаковски на руски и френски език, както и авторска музика към негови стихотворения, които скоро се превръщат в руски песни (канти) и започват да се появяват в ръкописни сборници заедно с нотацията. Много популярна до края на века е песента по негов текст и музика *Похвални стихове за Русия (Стихи похвальные России)*, придобила популярност по началния стих „Ще засвири на флейта стихове печални“ („Начну на флейте стихи печальны“). Песенният ѝ характер е свързан и с традиционните за това време възклицания-вивати: „Виват Россия! виват драгая! Виват надежда! виват блага“¹⁶.

Пътуване до острова на Любовта е първият светски роман в руската култура и има особено важна роля за развитието на поетически и прозаически жанрове, за формирането на вкусове и на нови социални роли в руското общество. Той е пример и за отсъствието на ясна граница между оригинал и превод, за „ансамблов строеж“, вписващ органично авторски и преводни части (Лихачов 1998: 23). Романът е определян като „трансплантация на цели културни пластове“ (пак там: 22), като „пренос на непозната за Русия културна ситуация“ (Лотман 1997: 169).

Аристократичните салони в Русия налагат ценности, огласени в *Пътуване до острова на Любовта* на Пол Талман. Изграден под влияние на буколическата литература, романът е своеобразна енциклопедия на любовта. Главният герой в тази творба е с класическото пасторално име Тирсис. Той описва пътуването си до острова на Любовта, където го очаква среща с красивата Аминта; трепетите и първите възторзи на любовта, мъките от изневяратата ѝ, утехите от любовната печал с Филица и Ириса. Интензивният емоционален живот на героя е представен едновременно като пътуване и като духовна еволюция. Романът е алегоричен разказ за една любов сред декорите на митическа Аркадия, на острова на Китера. В него присъства и моделът на съобщество, в което дами и кавалери изящно артикулират трепетите и перипетиите на любовта. Появата на романа в Русия е особено важна за развитието на светската култура, доминирана в това време от влиянието на френската прециозна литература и практиките на салона (модел е основно салонът на мадам Дьо Рамбуйе, в който самата тя пребивава с пасторалното име *Arthénice*¹⁷). Романът на Талман има активна роля и за създаването на руска буколи-

¹⁶ Вж. и Ливанова 1952: 49, 75.

¹⁷ Артенис – име на нимфа, което носи и героинята от пасторалната драма на Ракан *Артенис (Arthénice, ou les Bergeries, 1619)*. С това име и сред буколически пейзаж, визиращ романа *Астрея* на Оноре д'Юрфе, е изобразена Жули д'Анжен (Julie d'Angennes, дъщеря на маркиза Дьо Рамбуйе) в портрет на Клод Дерюе (Claude Déruet).

ческа поезия, за интереса към жанра идилия. Самият Тредиakovски пише bukoлически творби, сред които *Доволното пастирче* (*Пастушок довольный*, 1759), определяна като първи образец на жанра идилия в руската поезия. Тредиakovски създава и първата руска bukoлическа ода – *Пролетна топлина* (*Вешнее Тепло*, 1756)¹⁸, която започва с традиционния темпорален ориентир *пролет*, месец *май*, както и с песните на пастирите, огласили поляните¹⁹. В тази ода идиличната, събуждаща се за живот природа, царството на Помона и пастирският живот традиционно се асоциират със Златния век („Среди нас век златый воскрес“).

В лириката на Тредиakovски и Париж (градът, в който живее и учи две години²⁰) се превръща в своеобразен *locus amoenus*, в нов Елизиум, в идилично място, обитавано от митически същества – Аполон, нимфи, музи.

Красное место! Драгой берег Сенски!
Тебя не лучше поля Элисейски:
Всех радостей дом и сладка покоя,
Где ни зимня нет, ни летнего зноя.

Над тобой солнце по небу катает
Смеясь, а лучше нигде не блистает.
Зефир приятный одевает цветы
Красны и вонны чрез многие леты.

¹⁸ Вж. Тредиakovски 1963: 356 – 362; Шеина 2005: 133 – 134.

¹⁹ Весна румяная предстала!
Возникла юность на полях;
Весна тьму зимню облистала! [...]
Прохлада майская надхнула;
Исчез мраз и трескуче зло. [...]
Ишел и пастырь в злачны луги
Из хижин, где был чадный мрак;
Сел каждый близ своей подруги,
Ослабленный склонив к ней зрак;
В свирель играет и в цевницы*,
Исполнь веселий в сень зарницы. (Тредиakovский, *Вешнее Тепло*)

(Пролетта румена дойде! / появи се младостта в полята; / пролетта заблестя над зимната тъмнина! / Прохлада майска появя; / изчезна мраз и лютото зло. / Излезе и пастирът в злачни ливади / от колибата, където беше димен мрак, / всеки седна до своята любима, / усмихнат, скланяйки към нея поглед; / на сиринкс и на флейта свири, изпълнен с веселие под покрова на утринната светлина.) Навсякъде в статията преводът е мой – Д. Н., освен в случаите, когато е посочен друг преводач. **Цевница* – руски духов инструмент, многостволова флейта, подобна на пан флейта; *свирель* – сиринкс.

²⁰ Тредиakovски завършва философия в Сорбоната. През 1733 година става секретар на Императорската академия на науките в Санкт Петербург.

Чрез теб я лимфы текат все прохладни,
 Нимфы гуляя поют песни складни.
 Любо играет и Аполлон с музы
 В лиры и в гусли, также и в флейдузы*.

(*Стихи похвални Парижу*, 1728)²¹

(Прекрасно място! Скъп бряг на Сена! / От теб не са по-прекрасни полята
 Елисейски: / на всички радости дом и на сладкия покой, / където ни зима
 има, ни летен зной. / Над теб слънцето се плъзга по небето, / смеейки се, а
 по-добре никъде не блести. / Зефирът приятен облича цветята / прекрасни
 и благовонни много години. / През теб чистите води текат прохладни, /
 нимфите, разхождайки се, пеят песни хармонични. / Прекрасно свири и
 Аполон с музите / на лира и на гусли, и на флейта.)

Тредиakovски е определян като „учредител“ на *аполоническия текст в руската поезия*“ (Топоров 2003б: 195), въвеждащ важни топови (Аполон музагет, Аполон и Дафне, Феб и музите, Феб със златната лира), а през тях и антични ценности, концепти, осмислени през митопоетически образи. И както ще заяви В. Н. Топоров – поради скромността си Тредиakovски не забелязва, че именно той не само е поканил Аполон в Русия, но и чрез поезията си вече го е довел. Така започва „аполинизъмът“ в руската култура – още един прозорец и към Античността, и към западноевропейската традиция (Топоров, пак там). В поезията през XVIII век името на елинския бог най-често е Аполлин, Аполло, докато Дионис се среща предимно с прозвището му Вакх. Тредиakovски употребява „аполлинствование“ и „аполлиноватый“ в смисъла на приповдигната и трудно разбираема поетична реч, затова препоръчва на поетите да са умерени с „аполинстването“, с „аполиноватия“ стил. В същото време препоръчва този стил за епистолата, пример за което е програмната творба на Тредиakovски *Епистола на Руската поезия до Аполон (Епистола от Российский поэзии к Аполлину)*²².

Аполоническата тема ще се разгръща активно в руската поезия през целия XIX век.

*Флейдузы (flûte-douce, итал. flauto dolce) – блок флейта, флажолет.

²¹ *Похвални стихове за Париж*. Цит. по Тредиakovски 1963: 76.

²² Този текст е включен в пространната студия на Тредиakovски *Нов кратък начин за създаване на руски стихове (Новый и краткий способ к сложению российских стихов, 1735)*. Вж. Тредиakovски 1963: 390 – 395. По въпроса за аполоническото и дионисийското начало в руската поезия, включително у Тредиakovски, вж. Безродни 2006.

Мечтанье есть душа поэтов и стихов.
 И едкость сильная веков
 Не может прелестей сокрыть Анакреона,
 Любовь еще горит во Сафиных мечтах.
 А ты, любимец Аполлона,
 Лежащий на цветах
 В забвенье сладостном, меж нимф и нежных граций,
 Певец веселия, Гораций,
 Ты в песнях сладостно мечтал,
 Мечтал среди пиршеств и шумных и веселых
 И смерть угрюмую цветами увенчал!

(Батюшков, *Мечта*, 1802 – 1803)

(Мечтанието е душа на поетите и стиховете. / И неприязнта силна на вековете / не може да скрие прелестта на Анакреонт, / любов още гори в мечтите на Сафо. / А ти, любимец на Аполон, / лежаш сред цветята, в забвение сладостно, сред нимфите и нежните грации, / певец на веселието, Хораций, / ти в песни сладостно мечта, / мечта сред пиршества шумни и весели / и смъртта мрачна с цветя увенча!)

Семьон Ф. Щедрин, *Пейзаж в околностите на Петербург*
 (неизвестна дата)

Аполоническото начало насетне ще се преосмисля особено активно и многопосочно от творците през Сребърния век. Но преди да се появят творбите на създателите и членовете на „Мир искусства“, на списанията „Аполлон“, „Золотое руно“, „Весы“, на обединението „Голубая роза“, руската култура изминава дълъг път по отношение на пасторалното, както и при реципирането на Античността като цяло.

През втората половина на XVIII век трайният интерес към пасторала се закрепва и с академични живописци, пресъздаващи идиличните паркове на аристократични вили и дворци. И в парадните портрети се настанява буколическата топка в духа на сантиментализма (Щедрин, Боровиковски, Причетников). В литературата пасторалната система от поетически жанрове се развива благодарение на съвременника на Тредиаковски – Сумароков.

Семьон Ф. Щедрин, Изглед от парка в имението на П. Г. Демидов „Сиворци“ под Петербург (сл. 1790 г.)

Александър Сумароков след 1755 година пише идилии, елегии, еклоги. В неговото разбиране за еклогата, отразено в творбите му, водеща е темата за единствената и силна любов (мотивът *неразделни*), а централен

персонаж е пастирът, т.е. „литературният пастирът“ с неговия интензивен емоционален свят. Според руските литературоведи идилията на Сумароков отразяват двете тенденции, характерни за литературата от този период – съчетават класицистична образност с характерния за просветителския сантиментализъм афинитет към вътрешния емоционален свят на човека, както и „простотата“ на античната идилия с френските образци от рококо литературата. Творбите на Сумароков са определяни като специфична „стилова амалгама“ (Саскова 2000; Зацепина 2007).

През 1756 година Сумароков превежда и пета еклога на Бернар дьо Фонтъонел²³ – един от най-популярните поети от първата половина на XVIII век във Франция. Този превод е определян като *основа на руската пасторална лирика от периода на класицизма* (Клейн 2005: 79). Много от буколическите стихотворения на Сумароков са включвани и в сборниците с руски канти:

Негде, в маленьком леску,
При потоках речки,
Что бежала по песку,
Стереглись овечки.
Там пастушка с пастухом
На берегу была крутом,
И в струях мелких вод с ним она плескалась.

(Сумароков, 1755)

(Някъде, в малка горичка, / край речния поток, / бягащ по пясъка, / пасат овчици. / Там пастирка с пастирът / на стръмния бряг стои / и със струите на плитките води с него тя се плиска.)

В песенните сборници от втората половина на века²⁴ любовната тематика най-често е обличана в игриви буколически сюжети, а влюбените са млади пастири и пастирки. Пример за това е и песенната лирика на Михаил М. Попов, Иполит Богданович, П. М. Карабанов – първия преводач на *Градини* на Делил²⁵.

²³ Бернар льо Бовие дьо Фонтъонел (Bernard Le-Bovier de Fontenelle, 1657 – 1757) – *Пасторални стихотворения, придружени от Трактат за природата на екологата* (*Poésies pastorales, avec un Traité sur la nature de l'églogue*, 1688).

²⁴ Много от тях са публикувани в *Русские песни и романсы*. Антология. Москва: Художественная литература, 1989.

²⁵ Известната поема на Жак Делил – *Градини* (*Les jardins*, 1782), е превеждана и публикувана на руски език от 1801 г. насетне. Пьотър Матвеевич Карабанов (1765 – 1829) превежда поемата със заглавие *Сады, или Искусство украшать сельские виды* (СПб., 1801, 1812). В първото издание сочи, че вмъква и свои коментарни бележки към I и

Под тению густою
 Близ тихого ручья
 Сидела долго я,
 Терзаема тоскою.
 Вдруг миленький дружок,
 Любезный пастушок,
 О ком я въздыхала
 И страсть открыть желала,
 Но не могла открыть,
 Пришел поговорить...

(Карабанов, *Искренность пастушки*, 1786)

(Под сянка гъста / край тих ручей / дълго седях / терзана от тъга. / Неочаквано милият ми приятел, / любезното пастирче, / по което въздишах / и страстта си да му откроя желеаех, / но не можех, / дойде да поговорим ...)

Искреността на пастирката на Карабанов завършва с песен на пастира към младата пастирка, в която в духа на елинската буколическа традиция са огласени прелестите на простия и скромен живот. Героят обещава на любимата си вместо дворци и паркове да ѝ даде скромната си колиба, поляните с цветя и птици, простата пастирска храна, като констатира:

Так нам и бал не нужен:
 Свирелка и гобой
 И песни тон простой
 Тебе приятен будет:
 Пастушка не забудет,
 Что счастье там живет,
 Где пышной жизни нет.

(На нас и бал не ни е нужен: / овчарска свирка и обой* / и на песни тонът прост / ще ти е приятен: / пастирката няма да забрави, / че щастието там живее, / където няма пищен живот.)²⁶

II песен на поемата, както и че III и IV песен ще публикува в друго издание, след като ги преведе (вж. Карабанов 1801). През 1816 година излиза и преводът на *Градини* от Ал. Ф. Воейков, който същата година публикува и преводите си на Вергилий (*Еклоги и Георгики*).

²⁶ „Свирелка и гобой“ – традиционни буколически инструменти, свързвани и с любовната тема. *Обое d'atoге* е дървен духов инструмент от XVIII век, много популярен сред композиторите – при Й. С. Бах, Г. Ф. Телеман. Излиза от активна употреба през XIX

Поемата *Искреността на пастирката* на Карабанов с лйтмотива „Мой миленький дружок, любезный пастушок“ включва по-късно Чайковски в операта си *Дама пика*. Операта вписва ред емблематични за руската култура от XVIII век текстове, свързани с буколическата традиция – в нея са и *Надпис на гроба на пастирка* на Батюшков, и елегията с буколическа образност *Вечер* на Жуковски.

През последните десетилетия на XVIII век в Русия вече е създадена светската мода по пасторала. Отражена е и в дворцовите интериори, изпълнени с пасторални сцени от рококо живописата, и в парковата архитектура. По модела на „селцето“ на Мария-Антоанета в Малкия трианон (*Le Numeau de la Reine*) и за руската императрица Мария Фьодоровна – след завръщането ѝ с император Павел I от Франция през 1782 г. – е създадена „селска ферма“ и пастирска къщичка (Молочная ферма, пастушеская хижина) в извънградския дворец в Павловск. И живописците от края на века рисуват пълните с буколически цитати пейзажни паркове на Гатчина, Павловск, Петерхоф, Надеждино, Останкино, Кусково и др. Тези аристократични имена са престроявани активно по модела на западноевропейските дворцови комплекси, следващи английската ландшафтна архитектура (паладианския стил).

По това време в Русия започва и преводната рецепция на антични буколически образци. През 1759 година Сумароков публикува прозаически преводи на творби на Бион и Мосх. През 1760 година излизат два прозаически превода на Теокрит²⁷. През 1770 година излиза руски превод на I еклога от *Буколики* на Вергилий (цялостният им превод в александрийски стих излиза през 1807 г. и после през 1871 г.), а първият превод на *Георгики* е публикуван през 1774 г.

В последните десетилетия на века руската култура се обръща и към други европейски творци, свързани с традициите на пасторала. Това е времето на първия и много системен интерес към Саломон Геснер (1730 – 1788) и особено към неговите *Идиллии*. Първите му руски преводачи са Н. Карамзин²⁸ и В. Левшин²⁹, а през XIX век към пасторалите на швейцарския поет се обръщат и много други поети и преводачи.

век, преди в края на века да го преоткрият К. Дебюси (*Gigues*, т.е. в цикъла *Образи*), М. Равел (*Bolero*), Р. Щраус (*Symphonia domestica*, Op. 53).

²⁷ Цялостно идилията на Теокрит са преведени през XIX век. Вж. Клейн 2005: 37, както и сб. *Из истории русской переводной художественной литературы первой четверти XIX века*. СПб.: Нестор-История, 2017, 127 – 143.

²⁸ За преводите на Карамзин и за влиянието на Геснер върху неговото поетическо творчество вж. Кросс 1969.

²⁹ *Идиллии и пастушьи поемы г. Геснера*. Переведены с подлинника Васильем Левшиным. Москва: Печатано в типографии при Театре, у Хр. Клаудия, 1787.

Ориентацията на руската литература към Геснер е определяна не просто като плод на интерес към немскоезичната култура, а по-скоро към *прозаическата идилия*, т.е. към нови жанрови модели, свързани с пасторалното. Още в списанието „Вечера“ от 1772 г. насетне се публикуват преводи на идилии на Геснер, а руската мода по творчеството му става осезаема през следващото десетилетие (Кросс 1969: 210). Идилията на Геснер *Дафнис* (*Daphnis*, 1754) излиза на руски език през 1783, 1785 г.³⁰ Преведена е първо с разгърнато коментарно заглавие, което извежда важни за руската култура от това време семантични ядра: *Златният век на Дафнис, или Любов сред Природата между пастир и пастирка, основана на най-чиста селска добродетел* (*Золотой век Дафнис, или Любовь, сопряженная Природою пастуха с пастушкою, которая основана на самой чистой сельской добродетели*). През 1783 година Карамзин превежда и публикува и идилията на Саломон Геснер *Дървеният крак* (*Das hölzerne Bein*, 1772). В стихотворението си *Поезия* (1787) той нарича Геснер „алпийски Теоокрит“, „приятел на Астрея“, който „възторжено пее за невинност, простота, пастирски нрави и нежните сърца с флейтата си възхищава“ (Карамзин 1966: 58). По същото време (1789 г.) Карамзин превежда и публикува и пасторалната драма в стихове *Аркадски паметник* на немския поет и либретист Кристиан Феликс Вайс (*Das Denkmal in Arkadien*, 1782). Действието ѝ протича в *щастливата Аркадия*, където отиват спартанецът Лизиас и любимата му Дафна. Там Дафна открива баща си – пастира Палемон. Той оплаква починалата си съпруга и дъщеря си, която години наред мисли за мъртва. В горичка край пещерата на стария Палемон Дафна вижда кенотаф с надпис *И аз бях в Аркадия!* (*Auch ich war in Arkadien!* (сцена 7). Творбата на Вайс е по мотиви от картината на Пусен *Аркадски пастири*, за което той говори и в послеслова към пиесата. Карамзин не превежда за руската аудитория този послеслов, но е добре запознат с картините на Пусен по мотива *Et in Arcadia ego*, който ще се разгърне активно от руските поети и живописци през XIX век редом с темата за Златния век³¹. Той зазвучава и в стихотворенията на Карамзин – през мотива за

³⁰ Геснер С. *Дафнис*. / Пер. с нем. А. С. Шишкова. СПб.: Тип. Морск. шляхет. кад. корпуса, 1785. *Золотой век Дафнис, или Любовь сопряженная природою пастуха с пастушкою, которая основана на самой чистой сельской добродетели* / Переведен с французского языка из сочинений г. Геснера. СПб.: Печ. при Артиллер. и инж. шляхет. кад. корпусе в тип. Х. Ф. Клезна, 1783; *Златой век Дафниса* (2-ое изд., СПб., 1788).

³¹ Относно концепта Аркадия в руската литература от XVIII – XIX век вж. и Тирген 2015: 69 – 110. На мотива „златен век“ в руската литература, на концепта „щастие“ и поетическата формула „блажен, кто...“ (*beatus ille...*), на поетическите митологии през

изгубената любов, за мимолетността на чувствата и неотменимостта на раздялата с любимата, както е в *Оставка (Отставка)*:

Что делать, нежный пастушок?
 Взять в руки шляпу, посошок;
 Сказать: спасибо; я доволен!
 Идти, и слезки не пролить.
 Иду, желая милой Хлое
 Приятно с новым другом жить.

(Какво да се прави, нежни пастире? / Да вземеш шапката и гегата; / да кажеш: благодаря, аз съм доволен! / Да си вървиш и сълзи да не проливаш. / Вървя, пожелавайки на милата Хлоя / приятно с новия си любим да живее.)

Зазвучава и лайтмотивът, свързан с напускането на блажената Аркадия:

Я жил в Аркадии с тобою
 Не час, но целых сорок дней!

(Карамзин, *Отставка*, 1796)

(Аз живях в Аркадия с теб / не час, а цели четиридесет дни!)

В литературата този топос се осмисля по-активно от Карамзин на сетне, вече с нови конотации, които ще огласят чувството за безвъзвратност на отминалото щастие и за илюзорност на идиличната хармония. Това отместване на фокуса в посока от класицистичната конструкция на Аркадия като *locus amoenus* към предромантичeskото усещане за нейното съществуване единствено като въображаем, нереален хронотоп, е видно не само в стихотворението *Отставка*, но и в статията на Карамзин *Нещо за науките, изкуствата и просвещението* (1794)³².

XVIII век (Ломоносов, Сумароков, Херасков, Державин) са посветени и изследвания на Татяна Е. Абрамзон.

³² „Ще ни говорят за Сатурнов век, за щастливата Аркадия... Наистина тази вечно цъфтяща страна под благо светло небе, населена с прости и добродушни пастири, обичащи се като братя, непознаващи нито завист, нито злоба, живеещи в благословено съгласие и подчиняващи се само на движенията на сърцето си, блаженстващи в обятията на любовта и приятелството, е нещо възхитително за въображението на чувствителните хора; но – да бъдем искрени и да признаем, че тая щастлива страна не е нищо друго освен приятен сън, възхитителна мечта на същото това въображение“ (*Нещо о науках, искусства и просвещении*, публ. в алманах „Аглая“, 1794, кн. 1. Цит. по: Карамзин 1964: 130).

Осезаемата промяна в траговката на Аркадия се оказва един от основните синдроми, които предизвестяват прехода към нов концептуален етап на пасторалното в руското културно съзнание.

През пасторалните жанрове от втората половина на XVIII век насетне в Русия върви и **дебатът за литературния език** и неговото обновяване, осъществяват се реформи в стиха³³. Съзнателният избор да се пише на говорим руски език (т.е. да се редуцира употребата на църковнославянския език в съвременната поезия), е оповестена поетическа и преводаческа стратегия на Трелиаковски, за която той говори в обръщението към читателите в *Пътуване до острова на Любовта*:

Я оную не славенским языком перевел, но почти самым простым русским словом, то есть каковым мы меж собой говорим. Сие я учинил следующих ради причин. Первая: язык славенской у нас есть язык церковной; а сия книга мирская. Другая: язык славенской в нынешнем веке у нас очень темен, и многие его наши, читая, не разумеют; а сия книга есть *Сладкия любви*, того ради всем должна быть вразумительна. Третия: которая вам покажется, может быть, самая легкая, но которая у меня идет за самую важную, то есть что язык славенской ныне жесток моим ушам слышится, хотя прежде сего не только Я им писывал, но и разговаривал со всеми...

(Трелиаковский, *Езда в остров Любви*, 1730)

(Аз я преведох не на славянски език, а с почти просто руско слово, т.е. както говорим помежду си. Това направих по следните причини. Първата: славянският език у нас е църковен език, а тази книга е светска. Другата: славянският ни език в нашия век е много тъмен и много хора, четейки, не го разбират, а тази книга е за *Сладката любов*, заради което всички трябва да я разбират. Третата: която ще ви се стори може би най-леквата, но която за мен е най-важна, е, че славянският език сега е груб за моите уши, макар че преди това не само съм писал на него, но и съм разговарял с всички.)

Александър Сумароков огласява тази програма в *Епистола II (О стихотворстве, 1747)*, която завършва с „прекрасният наш език е способен на всичко“, т.е. подходящ е за драми, оди и еклоги³⁴. Въпреки

³³ Този процес започва с Трелиаковски (*Новый краткий способ к сложению российских стихов с определениями до сего надлежащих званий, 1735*), със Сумароков, с Ломоносов от 50-те – 60-те години насетне, с Карамзин в началото на XIX век. Вж. Успенски 1985, 2008.

³⁴ Всё хвально: драма ли, еклога или ода
Слагай, к чему тебя влечет твоя природа;
Лишь просвещение писатель дай уму:

Прекасный наш язык способен ко всему (Сумароков, *Эпистола II*)

различните позиции, на които застават Тредиаковски и Сумароков³⁵, има нещо общо във възгледите им за съвременната литература, за новото изкуство, което се създава в Русия. То е свързано с преосмисляне на собствената традиция и следване на западноевропейските образци. Дебатите са основно по отношение на мярата при подражанието, на степента на самостоятелност на руския поет спрямо античните и на западноевропейските творби, които свободно следва³⁶.

През пасторалните жанрове руската култура не просто усвоява културни пластове. Тя гради своя културна програма, свързана и със създаването на нов поетически език, с който да се извайват условни и изящни художествени светове, да се огласяват ценности. Пример за това са и преводните стратегии на творците. При превода (през 1756 г.) на пета еклога на Бернар Фонтъонел Ал. Сумароков се стреми към близост с оригинала, постигната чрез поетически език, съчетаващ църковнославянски и руски, писмен и разговорен език. Целта му е да предаде усещането както за „простота“ и „естественост“, така и за елитарност, за езика на високата култура, за изяществото и стилистиката на галантната еклога и езика ѝ, свързан с аристократичните салони (вж. Лотман, Успенски 1975: 206, Клейн 2005: 71 – 79).

Новият език е видян и като език на любовната лирика („поезия сердца“), на галантния роман, на идилията и елегията, тъй като „*елегии твори единствено сърцето*“ (Боало 1983: 44). И в *Поезия* (1787) на Николай Карамзин е огласено:

Бион и Теокрит и Мосхос воспевали
 Приятность сельских сцен, и слушатели их
 Пленялись красотой природы без искусства,
 Приятностью села. Когда Омир поет,
 Всяк воин, всяк герой; внимая Теокриту,
 Оружие кладут – герой теперь пастух!
 Поэзии сердца, все чувства – все подвластно.

(Бион и Теокрит, и Мосх са възпявали / сладостта на селските сцени и слушателите им / се заплелявали от красотата на безизкусната природа, / от сладостта на селото. Когато Омир пее, / всеки е воин, всеки е герой; слушайки Теокрит, той оръжието сваля – героят сега е пастир! / На поезията на сърцето всички чувства и въобще всичко е подвластно.)

³⁵ През 50-те години и Тредиаковски, и Сумароков пишат теоретични текстове, посветени на руския език, на неговата история и на развитието му. Вж. Живов 2007: 9 – 17.

³⁶ По този въпрос вж и Клейн 1993: 40 – 58.

През опозициите *грубый/приятный, жесткий/нежный, изящный* се осмислят и социалните промени в обществото, защото става дума за идеологическа, а не само за езикова и литературна програма на руската култура. Новата поезия изразява *езика на сърцето, езика на жената*; нежният звук на овчарската свирка („нежный звук свирели“³⁷) е предпочитан пред грубия звук на тръбата. Това поетическо сравнение, цитиращо Боало³⁸, се среща устойчиво от Трелиаковски и Сумароков до Державин и Карамзин, както и при Владимир Панаев. Жената вече има нови роли както в социума, така и в културното поле, тя става център на светските салони и кръжоци. Жените са и визираниите читатели и слушатели на „новата литература“, написана на нов език.

В предговора към еклогите си в сборника от 1774 година Ал. Сумароков се обръща към „прекрасния руски народ от женски пол“ (*Прекрасному российскому народу женскому полу*)³⁹. Неслучайно пасторалната поезия става изразител на тази нова социална и езикова програма. *Нежен, приятен, сладък, изящен, галантен, деликатен* са част от лексемите, които активно навлизат в руския език именно през пасторалните жанрове и стават високочестотни: *нежный пол, нежная рука, нежный язык, нежное сердце, нежный (изящный) вкус, нежный слух, сладость любви, пресладкие речи, сладкие Музы*⁴⁰. Те се употребяват в семантичния им спектър, носен от френския език и прециозната литература (напр. *gallant, délicat, élégant, délicieux*), придобиват и особен смислов нюанс в зависимост от употребата им в прозаически или поетически текст (напр. употребите на *приятный* и *сладкий* в *Езда в ост-*

³⁷ В руската буколическа поезия традиционният инструмент, свързан с Пан и пастирите – *сиринкс*, най-често е назоваван *свирель*. Той се асоциира с любовната тема и става високочестотна употребата на „глас нежной свирели“, „сладкая свирель“ и т.н. Относно употребата на тази лексема при руските буколически поети, както и за символиката на музикалните инструменти в руската лирика от XVIII век (свирель, лира, труба, гудок) вж. Клейн 2005: 219 – 234. Тези употреби, станали вече поетическа традиция, присъстват устойчиво в буколическата поезия на XIX век (напр. *Сельский сон* на Ф. Н. Глинка, 1821).

³⁸ В *Поетическо изкуство* Боало заявява, че идилията има „изказ прост и тих“, „шепти за нежност, скръб, съблазни“ и поетите не бива „да ни стряскат сред нежната еклога с грубостта на тръбен рев до бога“ (Боало 1983: 43).

³⁹ „Я вам, прекрасные, сей мой труд посвящаю [...] В эклогах моих возвещается нежность и верность, а не злопристойное сластолюбие, и нет таковых речей, кои бы слуху были противны. [...] Любовь источник и основание всякого дыхания, а вдобавок сему источник и основание поэзии“ (Сумароков 1774).

(На вас, прекрасни, този мой труд посвещавам [...]. В еклогите ми се говори за нежност и вяръност, а не за непристойно сластолюбие, и няма такива думи, които да са противни на слуха [...] Любовта е извор и основа на всяко дихание, и освен това – извор и основа на поезията).

⁴⁰ По темата вж. Лотман, Успенски 1975; Живов 1996: 177 – 178, Успенски 2008, Клейн 2005.

ров Любви – „любовь приятна, чудна“, „сладкие музы“, „пресладкий зефир“, „пресладкие речи“, „сладкая надежда“, „сладкий обман“⁴¹).

Руските поети от XVIII век обговарят активно написаното от Боало за идилията и елегията във втора песен на *Поетическо изкуство*, преведено от Тредиаковски през 1752 г. „Вергилий, Теокрит вземете за водачи“ – съветва поетите Боало и разяснява, че пасторалният свят е противоположност на грубата селска реалност – той е изящен, условен художествен свят, в който пастирите не говорят на груб и простоват език, не носят прости дрехи, нито обикновени имена, а имена от поетическата традиция, от Теокрит, Вергилий, Лонг...

През втората половина на XVIII век много поети и преводачи усвояват западноевропейската буколическа традиция именно през преводи, имащи характера на подражание, т.е. свободен превод, в който звучат идеите и гласът на преводача, собственият му поетически натюрел и образност. Пример за това са преводите на Херасков, както и на Карамзин (*Палемон и Дафнис*⁴²). Прежеждайки творбата на Жан-Батист-Луи Гресе (Gresset, *Le siècle pastoral*, 1734) като *Пастирски век. Идилия (Пастуший век. Идиллия, 1762)*, Михаил Херасков не посочва името на автора ѝ, но указва, че е *превод*, а не подражание. В превода са напълно отстранени политическите отпратки в оригинала; преосмисля се голяма част от посланията му, включително концептът пастирски otium. Щастието на пастирите при Гресе е представено по характерния за него ироничен маниер, преобръщащ античния концепт за *учения пастир* (пастира, призован от Музите и станал поет – у Хезиод; литературния пастир на Теокрит и т.н.), носещ и недвусмислени отпратки към съвременните на Гресе поети академици. При Херасков пастирите не са образовани хора, които музицират сред природата и се отдават на интелектуални разговори. Идиличното им блаженство се свързва само с добродетел и красота (Клейн 2005: 66 – 69). Политическият контекст, родил ироничното транспониране на буколически концепти при Гресе, не попада в идейния фо-

⁴¹ Галантната любовна стилистика налага определени семантични регистри при употребата на лексеми като *приятный, пресладкий* при Тредиаковски и в преведения от него роман на Талман, и в лириката му. Това задава новите естетически вкусове на сентиментализма, намерили отражение в руската лирика от 80-те и 90-те години на XVIII век, особено у Карамзин: „приятность сельских сцен“, „приятность села“ (*Поэзия*, 1787), „приятная весна“ (*Гимн*, 1789), „в сей приятный, сладкий час“ (*Весельный час*, 1791) и др. Вж. Топоров 2003а: 228 – 263.

⁴² Изкусно преработвайки при превода си идилията на Геснер *Бурята (Der Sturm)*, Карамзин създава идилията *Палемон и Дафнис* (1791). В нея се придържа към оригинала, но заменя имената на пастирите (Дафнис и Палемон вместо Лакон и Батус) и изпълва творбата с послания, актуални за руския контекст. Относно преводите на Карамзин вж. Крос 1969: 210 – 228.

кус на Херасков и неговата идея за Златен век и пастирски otium. Няма го и напрежението природа/култура, социално-политическа реалност/идилично времепространство, освободено от хаоса на съвременето. Липсват и антиклерикалният, и антимонархическият патос, характерни за творбите на Гресе, особено за остроумната му поема *Вер-Вер* (*Vert-Vert*, 1734). През тези десетилетия приемната руска среда е различна от френската в политически, социален и културен план, затова не вписва „дословно“ посланията, звучащи в превежданите творби от XVII – XVIII век, а ползва тези творби инструментално, за свои цели⁴³.

Специфична е и жанровата регламентация, свързана с пасторалното в ранния етап от развитието на руската буколическа литература. Поетически жанрове, които от елинизма насетне са сродни по отношение на употребата на буколическия код (епиграма, елегия, ода, послание), в Русия първоначално са осмисляни като различни от идилията, еклогата – най-вече в съдържателен план. В елегията доминира любовното чувство, а буколическата поезия се свързва с природата („приятна природа“), с подробно разгърнат буколически ландшафт, с locus amoenus, с Аркадия и нейните щастливи пастири и пастирки, със Златния век. По-късно Н. Ф. Остолопов ще разшири представите за буколическото по отношение на елегията (говорейки за тренодическа и анакреонтична елегия), както и за идилията и еклогата. Той дава за пример творбите на Вергилий и цитира откъси от Ал. Сумароков – първия руски поет, писал еклоги. След като първо уточнява, че буколическа, георгическа, пасторална или пастирска поезия и еклога са наименования на едно и също нещо, Остолопов разяснява:

Буколическата поезия има като предмет за подражание това, което става между пастирите, но не трябва да се ограничава само до просто представяне на действителни случки, защото такава истина рядко се харесва; тя трябва да украсява изобразеното от натура и да го извежда до съвършенство. Тя трябва да представя най-щастливо състояние, на каквото могат да се наслаждават хората, каквато наслада те, по преданията, са имали в Златния век и каквато днес имат във въображението си. [...] За какво могат да разговарят пастирите? Без съмнение за неща, които са им близки, за селски дела, а първото им достойнство трябва да са песните. Любовта е

⁴³ Клейн отбелязва, че при смяната на контекста френската пасторална поезия на руска почва се изпълва с нови съдържания и се наблюдава силно редуциране на социално-политическия елемент. Съответно в еклогата се засилва еротичният елемент. Галантната пасторална поезия в Русия стои в основата не на спора „стари – млади“ поети, както е във Франция, а на дебатите за градежа на руски литературен език, за стила и жанра (Клейн 2005: 198 – 203).

главната тема на песните им, но тя трябва да е тиха, без силни пориви, защото еклогата не е трагедия. [...] Що се отнася до езика на *буколическата* поезия, той трябва да бъде *прост*, защото пастирите говорят просто, трябва да е и малко *обстоен, плодовит*, защото пастирите в спокойния си живот обичат да се занимават с подробности като тези: описание на работата, празниците, танците, музиката, дрехите и прочее. Казано иначе, езикът в еклогите трябва да е с прости, но благородни изрази, непринудени обрати и съвършено ясни метафори; той не търпи изискани остротии и усилни старания да изглежда красноречив: той трябва да е *прост, нежен, приятен*.

(Остолопов, *Еклога*, 1821)⁴⁴

Не е случайно, че буколическите творби на Сумароков са давани за пример редом с тези на Вергилий. Те отразяват най-точно разбирането за еклога в руската литература до първите десетилетия на XIX век. Пример за това е *Епистола II* на Сумароков, напомняща на *Поетическо изкуство*, още повече че от 77 стих насетне („Пастушка за сребро и злато на лугах...“) текстът следва плътно II песен от трактата на Боало:

Любовну ль пишешь речь или пастуший спор,
 Чтоб не был ни учтив, ни груб их разговор,
 Чтоб не был твой пастух крестьянину примером
 И не был бы, опять, придворным кавалером.
 Вставай в идиллии мне ясны небеса,
 Зеленые луга, кустарники, леса,
 Биющие ключи, источники и рощи,
 Весну, приятный день и тихость темной ночи;
 Дай чувствовать мне пастушью простоту
 И позабыть, стихи читая, суету.

(Сумароков, *Епистола II*, 1747)

(Любовна ли пишеш реч, или пастирски спор, / да не е нито учтив, ни груб техният разговор, / да не е твоят пастир пример за селянина, / нито да е придворен кавалер. / Поставай ми в идилията ясни небеса, / зелени морави, храсти, гори, / извори, потоци и горички, / пролет, приятен ден и тишина на тъмна нощ; / дай да почувствам пастирската простота / и да забравя, чейки стиховете, суетата.)

Активно рецепирайки пасторални жанрове – най-вече създаденото във френската и немската класицистична литература, както и образцови творби, свързани със сантиментализма, руските творци след 30-те го-

⁴⁴ Статията първо е публикувана във „Вестник Европы“, № 14, 1816. Курсивът в цитата е на Остолопов.

дини на XVIII век градят цялостна културна програма. Тя е видима в литературата, в живописа, в парковата архитектура, в създаването на руската опера и балет по френски и италиански образец (с композитора Фр. Арая, с балетмайсторите Ж.-Б. Ланде, Г. Анджелини). Във втората половина на века се полагат базисни представи за буколическото и за жанровата система, свързана с пасторалния код; през буколически творби се съгражда и нов поетически език, огласяващ нови ценности в динамично променящата се социокултурна среда в Русия.

ЛИТЕРАТУРА

- Багно (съст.) 2017:** *Из истории русской переводной художественной литературы первой четверти XIX века.* Сост. В. Багно. [Iz istorii russkoy perevodnoy hudozhestvennoy literatury pervoy chetverti XIX века. Sost. V. Bagno.] Сборник статей. СПб.: Нестор-История, 2017.
- Безродни 2006:** Безродный, М. *К истории русской рецепции антиномии аполлинической / dionysisch.* [Bezrodnyj, M. K istorii russkoy retseptsii antinomii apollinisch / dionysisch.] (ел. ресурс) <https://m-bezrodnyj.livejournal.com/92683.html>.
- Боало 1983:** Боало, Н. Поетическо изкуство. // Хораций. Боало. *Поетическо изкуство.* [Horatsiy. Voalo. Poeticheskoe izkustvo.] София: Наука и изкуство, 1983.
- Грабар-Пасек 1960:** Грабарь-Пасек (ред.). *История греческой литературы.* Т. 3. [Grabar'-Passek (red.). Istoriya grecheskoy literatury. T. 3.] Москва: АН СССР, 1960.
- Грег 2004:** Greg, Walter. *Pastoral Poetry and Pastoral Drama.* London: A.N. Bullen, 1906. EBook 2004.
- Гръцка антология 1916:** *The Greek Anthology, volume 3, translated by William Roger Paton (1857 – 1921), Loeb/Heinemann edition of 1916,* <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg7000.tlg001.perseus-grc3>
- Делил 1782:** Delille, Jacques. *Les Jardins.* Paris: Didot, 1782, [https://fr.wikisource.org/wiki/Les_Jardins_\(Delille\)](https://fr.wikisource.org/wiki/Les_Jardins_(Delille)).
- Живов 1996:** Живов, В. М. *Язык и культура в России XVIII века.* [Zhivov, V. M. Yazyk i kul'tura v Rossii XVIII века.] Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1996.
- Живов 2007:** Живов, В. Язык и стиль А. П. Сумарокова. [Zhivov, V. Yazyk i stil' A. P. Sumarokova.] // *Русский язык в научном освещении,* 2007, № 1 (13), 7 – 51.
- Зацепина 2007:** Зацепина, К. Д. *Теория и история жанра идиллии в русской поэзии 1750 – 1770-х годов.* [Zatsepina, K. D. Teoriya i

- istoriya zhanra idillii v russkoy poezii 1750 – 1770-h godov.] Автореферат. Москва, 2007.
- Карабанов 1801:** Карабанов, П. *Поэма Сады, или Искусство украшать сельские виды*. [Karabanov, P. Poema Sady, ili Iskusstvo ukrashat' sel'skiye vidy.] СПб., 1801, http://az.lib.ru/d/delilx_z/text_1782_les_jardins-oldorfo.shtml.
- Карамзин 1966:** Карамзин, Н. М. *Полное собрание стихотворений*. [Karamzin, N. M. Polnoe sobranie stihotvoreniy.] М.–Л.: Советский писатель, 1966.
- Клейн 1993:** Клейн, И. Русский Буало (Эпистола Сумарокова *О стихотворстве в восприятии современников*). [Kleyn, I. Russkiy Bualo (Epistola Sumarokova *O stihotvorstve v vospriyatii sovremennikov*).] // *XVIII век*. Сборник. 18. СПб., 1993, 40 – 58.
- Клейн 2005:** Клейн, И. *Пути культурного импорта*. [Kleyn, I. Puti kul'turnogo importa.] Москва: Языки славянской культуры, 2005.
- Кросс 1969:** Кросс, А. Разновидности идилии в творчестве Карамзина. [Kross, A. Raznovidnosti idillii v tvorchestve Karamzina.] // *XVIII век: Державин, Карамзин в литературном движении XVIII начала XIX вв.* Вып. 8. Ленинград: Наука, 1969, 210 – 228.
- Ливанова 1952:** Ливанова, Т. *Русская музыкальная культура XVIII века в её связях с литературой, театром и бытом*. Исследования и материалы. Т. 1. [Livanova, T. Russkaya muzykal'naya kul'tura XVIII veka v eyo svyazyah s literaturoy, teatrom i bytom. Issledovaniya i materialy. T. 1.] Москва: Государственное музыкальное издательство, 1952.
- Лихачев 1998:** Лихачев, Д. С. *Развитие русской литературы X – XVII веков*. [Lihachev, D. S. Razvitie russkoy literatury X – XVII vekov.] СПб.: Наука, 1998.
- Лотман 1997:** Лотман, Ю. М. *О русской литературе. Статьи и исследования (1958 – 1993)*. [Lotman, Yu. M. O russkoy literature. Stat'i i issledovaniya (1958 – 1993).] СПб.: Искусство, 1997.
- Лотман, Успенский 1975:** Лотман, Ю. М., Успенский, Б. А. *Споры о языке в начале XIX в. как факт русской культуры*. [Lotman, Yu. M., Uspenskiy, B. A. Spory o yazyke v nachale XIX v. kak fakt russkoy kul'tury.] Тарту, 1975, вып. 358.
- Николаев 2010:** Николаев, А. *Исследования по праиндоевропейской именной морфологии*. [Nikolaev, A. Issledovaniya po praindoevropeyskoy imennoy morfologii.] СПб.: Наука, 2010.
- Николова 2012:** Николова, Д. Археологията на един вечен жанр (Паспоралът в изкуството). [Nikolova, D. Arheologiyata na edin vechen

- zhanr (Pastoralat v izkustvoto).] // *Philosophia: EJournal of Philosophy and Culture*, 2/2012.
- Пьерс 1988:** Pearce, T. E. V. *The Function of the Locus Amoenus in Theocritus' Seventh Poem*. RhM 131, 1988, 276 – 304.
- Плиний Млади 1984:** Плиний Млади. *Писма*. [Pliniy Mladi. Pisma.] Прев. Н. Бакърджиева и В. Тодоранова. София: Народна култура, 1984.
- Радциг 1982:** Радциг, С. *История древнегреческой литературы*. [Radtsig, S. Istoriya drevnegrecheskoy literatury.] Москва: Высшая школа, 1982.
- Саскова 2000:** Саськова, Т. В. *Пастораль в русской литературе XVIII – первой трети XIX века*. [Sas'kova, T. V. Pastoral' v russkoy literature XVIII – pervoy treti XIX veka.] Автореферат. Москва, 2000.
- Сумароков 1774:** Сумароков, А. *Эклоги*. [Sumarokov, A. Eklogi.] СПбГУ, 1774. (ел. ресурс).
- Сумароков 1957:** Сумароков, А. *Избранные произведения*. [Sumarokov, A. Izbrannye proizvedeniya.] Ленинград: Советский писатель, 1957.
- Талман 1834:** Тальман, П. *Езда в остров Любви*. [Tal'man, P. Ezda v ostrov Lyubvi.] Перевод Василия Тредиаковского. Въ типографіи Августа Семена при Императорской Медико-Хирургической Академіи, 1834, <http://trediakovskiy.lit-info.ru/trediakovskiy/talman-ezda-v-ostrov-lyubvi/siyatelnejshij-knyaz.htm>.
- Тирген 2015:** Тирген, П. *Образы Аркадии в русской литературе XVIII – XIX вв.* [Tirgen, P. Obrazy Arkadii v russkoy literature XVIII – XIX vv.] // *Имагология и компаративистика*, 2015, № 2, 69 – 110.
- Топоров 2003a:** Топоров, В. Н. *Из истории русской литературы*. Т. 2. [Toporov, V. N. Iz istorii russkoy literatury. Т. 2.] Москва: Языки славянской культуры, 2003.
- Топоров 2003b:** Топоров, В. Н. *Петербургский текст русской литературы. Избранные труды*. [Toporov, V. N. Peterburgskiy tekst russkoy literatury. Izbrannye trudy.] СПб.: Искусство-СПБ, 2003.
- Тредиаковски 1963:** Тредиаковский, В. К. *Избранные произведения*. [Trediakovskiy, V. K. Izbrannye proizvedeniya.] Москва – Ленинград: Советский писатель, 1963.
- Успенски 1985:** Успенский, Б. *Из истории русского литературного языка XVIII – начала XIX века. Языковая программа Карамзина и ее исторические корни*. [Uspenskiy, B. Iz istorii russkogo literaturnogo yazyka XVIII – nachala XIX veka. Yazykovaya programma Karamzina i eyo istoricheskiye korni.] Москва: Московский университет, 1985.

Успенски 2008: Успенский, Б. *Вокруг Тредиаковского: Труды по истории русского языка и русской культуры.* [Uspenskiy, B. *Vokrug Trediakovskogo: Trudy po istorii russkogo yazyka i russkoy kul'tury.*] Москва: Индрик, 2008.

Хънтър 2008: Hunter, Richard. *On Coming After: Studies in Post-Classical Greek Literature and its Reception.* Part 1. Walter de Gruyter, 2008.

Шейна 2005: Шейна, Ю. В. Буколика у В. К. Тредиаковского. [Sheina, Yu. V. *Bukolika u V. K. Trediakovskogo.*] // В. К. Тредиаковский и русская литература. Сб. Москва: ИМЛИ РАН, 2005, 132 – 140.

(Следва)

МЕЛАНХОЛИЯ НА Ж. ДЕЛИЛ: ПОДРАЖАНИЕТО НА Н. М. КАРАМЗИН И ПРЕВОДЪТ НА П. Ю. ЛВОВ¹

Наталья Дм. Кочеткова
Институт за руска литература (Пушкински дом)
на Руската академия на науките, Санкт Петербург

Наталья Дм. Кочеткова. Меланхолия Ж. Делиля: подражание Н. М. Карамзина и перевод Ю. П. Львова

В статъе разсматривается стихотворение Н. М. Карамзина *Меланхолия. Подражание Делилю* (1802) и прозаический перевод этого произведения, опубликованный тогда же П. Ю. Львовым под названием *Цветы меланхолии. Отрывок из поэмы «Воображение» г. де Лиля*. Источником переводов была публикация отрывка из поэмы Ж. Делиля (Delille, 1738 – 1813), *Воображение (L'Imagination)*, напечатанного в 1800 г. в журнале «Spectateur du Nord». Карамзин сумел не только передать тональность оригинала, но и найти новые нюансы для описания психологического состояния человека – постепенного перехода от скорби к утешению. Буквалистский и архаичный перевод П. Ю. Львова был обречен на неудачу. Стихотворение Карамзина во многом предварило поэтические находки русских лириков начала XIX в.

Ключевые слова: стихотворный перевод, русско-французские литературные связи, Н. М. Карамзин, П. Ю. Львов, русская лирика начала XIX века

Natalia Dm. Kochetkova. *Melancholy of Jacques Delille: the Imitation of N. M. Karamzin and the Translation by P. Yu. Lvov*

The article focuses on the poem of N. M. Karamzin *Melancholy. Imitation of Delille* (1802) and the prosaic translation of this work, published at the same time by P. Yu. Lvov under the title *Flowers of Melancholy. An Excerpt from the Poem "Imagination" by Mr. de Lily*. The source of the translations was the publication of an excerpt from the poem by J. Delille (Delille, 1738 – 1813) *Imagination (L'Imagination)*, published in 1800 in the journal *Spectateur du Nord*. Karamzin managed not only to convey the tonality of the original, but also to find new nuances to describe the human psychological state – a gradual transition from sorrow to comfort. The literary and archaic translation of P. Yu. Lvov was doomed to failure. The poem by

¹ Статията на проф. Кочеткова е публикувана за първи път на руски език в сборника *М. В. Ломоносов и словесность его времени: Перевод и подражание в русской литературе XVIII века*. Москва – Санкт-Петербург: Альянс-Архео, 2013, 209 – 218. Предложеният превод е направен със съгласието на авторката. – Б. пр.

Karamzin in many respects preceded the poetic finds of Russian lyricists at the beginning of the 19th century.

Key words: poetic translation, Russian-French literary connections, N. M. Karamzin, P. Yu. Lvov, Russian lyrics of the beginning of the XIX century

Стихотворението на Н. М. Карамзин *Меланхолия. Подражание на Делил (Меланхолия. Подражание Делилю)* е отпечатано през 1802 г. в първия брой на „Вестник Европы“² (Карамзин 1802: 53 – 54). През същата година в първата част на списание „Новости русской литературы“ е поместен прозаизираният превод на П. Ю. Лвов под заглавие *Цветя на меланхолията. Откъс от поемата „Въображение“ на г-н дьо Лил (Цветы меланхолии. Отрывок из поэмы „Воображение“ г. де Лиля)*³. Първият брой на „Вестник Европы“ излиза в събота, 4 януари 1802 г. (Каталог 1997: 189), а преводът на Лвов – едва в третия брой на „Новости“, следователно, макар че Лвов е съпроводил публикацията си с указание: „Мариински канал. 1801“, тя е малко по-късна от стихотворението на Карамзин. Не е изключено Лвов да се е опитал да влезе в съревнование с него.

Отношенията между тях са били относително сложни. Докато издава „Московский журнал“, Карамзин първоначално помества кратка публикация от Лвов, но скоро след това решително се отказва от неговото сътрудничество, а това несъмнено е било възприето като обида⁴. Във всеки случай обаче почти едновременният интерес на двама руски писатели към едно и също произведение на френския автор едва ли е случаен.

Жак Делил (Delille, 1738 – 1813), незаконороден син на адвокат, получава добро образование и бързо постига признание в научните и литературните кръгове; през 1774 г. е избран във Френската академия. Негов любим жанр става описателната поема, в която той внася както сантиментални, така и предромантически мотиви. Огромен успех има поемата му *Градините (Les Jardins, 1782)*⁵. След 1800 г. са издадени поемите *Селски жител, или Френски георгики (L'Homme des champs, ou les Géorgiques françaises, 1802)*, *Състрадание (La Pitié, 1804)*, *Трите*

² По-късно Карамзин датира стихотворението, отбелязвайки 1800 г. Вж.: Карамзин 1820: 214. – Б. а.

³ Вж. Делил 1802: 33 – 36. Публикацията е съпроводена с издателска бележка, в която се казва: „Кой ли не дружи от време на време с меланхолията? Молим за извинение г-н преводача, че сложихме заглавие *Цветя на меланхолията* вместо просто *Меланхолия*, тъй като тя е изобразена стихотворно. Впрочем, като му благодарим и за доставените по-рано за „Ипокрена“ многобройни прекрасни пиеси, молим го да продължи участието си и в това издание [...]“. – Б. а. „Ипокрена, или Утехи любословия“ е московско списание, излизало от 1799 до 1801 г. – Б. пр.

⁴ Вж. по-подробно Кочеткова 1992: 8 – 12. – Б. а.

⁵ Вж. Делил 1987. – Б. а.

царства на природата (*Les trois règnes de la nature*, 1806), преводите на Вергилиевата *Енеида* (1804) и на *Изгубеният рай* на Дж. Милтън (1804). Още през 80-те години на XVIII в., скоро след като завършва *Градините*, френският поет започва работа над поемата *Въображение* (*L'Imagination*). Това много голямо по обем произведение е публикувано в два тома едва през 1806 г. Откъси от него излизат във френската периодика.

Името на Делил става широко известно в Русия, след като през 1792 г. той поднася знаменитата си поема *Градините* на великия княз Павел Петрович и на неговата съпруга Мария Фьодоровна по време на пътешествието им из Европа. Описвайки версайските градини в *Писма на руския пътешественик (Письма русского путешественника)*, Карамзин цитира на френски няколко реда от това произведение, а след това помещава прозаизиран превод на следния откъс, в който авторът изказва съжаление за вредата, нанесена на градината от безмилостната сеч, и чиито финални думи са следните:

Растите, осеняйтесь, юные деревья; возвратите нам птичек!

(Карамзин 1984: 296)

(Растете, разлиствайте се, млади дървета; върнете ни птичките!)⁶

Запленен от хармоничните стихове на Делил, Карамзин възпроизвежда неговите интонации, продължавайки със свои думи:

Юные деревья послушались стихотворца, разрослись, осенились [...]

(Пак там)

(Младите дървета са послушали стихотвореца, пораснали са и са се разлистили [...])

Авторът на *Писмата* цитира Делил и по-нататък – при описанието на Трианон, на булонския дом на граф Д'Артоа и на Марли. Прави стихотворен превод на още два откъса от *Градините*, като към стиха „Там всеки мрамор бог е / и храм е всяка гора“ («Там каждый мрамор — бог, лесочик всякой — храм») отбелязва: „В този прекрасен стих спазих мярата на оригинала“ (пак там: 304).

⁶ Преводите на всички цитати от руски език в статията, с изключение на специално уговорените, са мои. – Б. пр.

Всичко това е свидетелство за голямото внимание на руския писател към творчеството на Делил, чиито стихове той нарича „прекрасни“. Карамзин чувства близък интереса на френския поет към природата: как я одухотворява, как вижда в нея онова, което е съзвучно с човешкото настроение. Привлечен е и от мелодичността на неговата поезия.

В писмо до И. И. Дмитриев от 30 декември 1798 г. Карамзин пита: „Имаш ли най-после нови Делилови поеми?“ (Карамзин 1866: 107). Две години по-късно, на 3 декември 1800 г., включва в друго свое писмо стихотворен откъс, представляващ първоначална наброска на стихотворението *Меланхолия*:

Что Меланхолия? Нежнейший перелив
От скорби и тоски к утехам наслажденья.
Веселья нет еще, и нет уже мученья;
Отчаянье прошло, – но слезы осушив,
Она еще взглянуть с улыбкою не смеет.
И, голову свою на руку опустив,
Вид Злополучия (отца ее) имеет.
Блаженство для нее, задумавшись, мечтать
И на прошедшее взор нежный обращать.

(Пак там: 120)

(А туй Меланхолия що е? Най-нежен от нежните преход / от скръб и от горест към радост, забави, игри и наслади! / Веселие няма все още и мъката вече я няма; / сълзите пресъхват и вече унието отминава, / но с радост не се осмелява тя още света да погледне, / Облегнала тъжно глава на ръцете, / на Злополучието (своя баща) прилича. / Обича най-много от всичко замислена тя да мълчи, / към дните отминали с нежност обърнала взор, да стои.)

След тези девет стиха, представляващи свободна вариация по текста на Делил, той създава стихотворение от 46 стиха, като включва и написаните по-рано, но в преработен вид.

Коментаторите на Карамзин посочват като източник на стихотворението *Меланхолия* поемата *Въображение*, без да обръщат внимание на несъответствието в датировката. Руският преводач се обръща към текста на Делил през 1800 г. и отпечатва произведението си през 1802 г., а поемата е издадена едва през 1806 г. За да решим тази загадка, трябва да открием съответната френска публикация в периодиката. Успяхме да установим, че откъси от поемата *L'Imagination* са публикувани в списание, много добре познато на Карамзин – издаваното в Хамбург

„Спектатор дю Нор“ („Spectateur du Nord“, бълг. „Зрител от Севера“)⁷. Не открихме търсения текст сред посочените в библиографията откъси, но по съвет на В. А. Сомов⁸, който се е занимавал специално с това списание и с неговия издател – П. Ф. Фош (Сомов 2009, 2011а, 2011б), разгледахме *de visu* всички броеве, които се пазят в почти пълен състав в Руската национална библиотека в Санкт Петербург. Търсенето се увенча с успех: фрагментът за меланхолията е публикуван през 1800 г. в шестнадесетия том на списанието, в неговия декемврийски брой (Делил 1800)⁹.

Встъпителният текст, предшестваш публикацията в „Спектатор дю Нор“, съдържа интересни сведения. В него се съобщава:

Съвсем наскоро в Париж бе издаден сборник със стихове на господин абат Делил [...]. Повече от нескромно е да се публикуват не само без знанието, но и пряко волята на автора неиздадените фрагменти, които някои слушатели са запомнили, докато господин Делил многократно ги е чел пред публика, и които паметта им услужливо е откраднала. В резултат на това са възникнали лакуни, неточности, дори безсмислици, които лишават в значителна степен подобен сборник от стойността, която му приписва издателят, свързвайки го с името на един голям поет. Виждаме това във фрагмента за Меланхолията, който е поместен в брой 10 на „Меркюр дьо Франс“ („Mercure de France“, бълг. „Френският Меркурий“)¹⁰. Деветият стих липсва и много добре се вижда, че тридесет и шестият не е такъв, какъвто е при господин Делил. Говорейки за Меланхолията, той никога не е казал: „Само с дума, само с име, само със *смях*¹¹ тя храни своето сърце.“

В този откъс има и други, не толкова шокиращи неточности. За щастие, ние можем да го възстановим във вида, в който той присъства в портфолиото на поета, и бихме могли да го публикуваме преди парижкия издател,

⁷ В това списание през октомври 1797 г. е публикувана статията на Карамзин *Писмо до „Зрител“ относно руската литература (Письмо в „Зритель“ о русской литературе)*. По-рано, през февруари същата година, пак тук е отпечатан преводът на Карамзиновата повест *Юлия (Julie)*. Ю. М. Лотман е на мнение, че е негова и статията *Писмо до „Зрител“ относно Пьотър III (Письмо в „Зритель“ о Петре III: Lettre au Spectateur sur Pierre III)*, която излиза в същия февруарски брой за 1797 г. (вж. Карамзин 1984: 676 – 679). – Б. а.

⁸ Изказвам сърдечна благодарност на В. А. Сомов за полезните съвети. – Б. а.

⁹ Този текст се отличава на няколко места от съответния откъс, включен в пълното издание на поемата (Делил 1806: 150 – 152). – Б. а.

¹⁰ Публикуваният тук текст повтаря грешките в сборника. Вж.: *Mercure de France, journal historique, politique et littéraire*, 1800, № 10, 281 – 284. – Б. а. Запазваме изписването на „меланхолия“ с главна буква не само за да се придържаме към оригинала, но и защото в текста тя е персонифицирана. – Б. пр.

¹¹ Думата *rire* (смях) се е появила на мястото на думата *rêve* (мечта), като това, разбира се, е напълно неуместно. – Б. а.

ако ни беше известен мотив, позволяващ ни да действаме срещу волята на господин абат Делил и извиняващ злоупотребата с доверие¹².

(Делил 1800: 334)

Очевидно тази публикация е предизвикала интереса на руския писател и точно тя е станала непосредствен източник на неговото стихотворение. Грешките, допуснати в парижката стихосбирка на Делил *Разни стихотворения (Poésies diverses)*¹³ и повтарящи се в публикацията на парижкото списание „Меркюр дьо Франс“, по никакъв начин не са намерили отражение нито в подражанието на Карамзин, нито в превода на Лвов, който очевидно също е ползвал френския текст от „Спектатор дю Нор“.

Карамзин може би е бил привлечен от Делиловия пасаж, изобразяващ психологическото състояние на човека в момента на преход от печал към утеха. Още кръгът на московските литератори масони, с които той е тясно свързан на младини, отделя голямо внимание на естеството на емоциите, на деликатните отсенки на чувството. Достатъчно е във връзка с това да си спомним за преведената от А. М. Кутузов статия на Х. Ф. Гелерт *За удоволствието от тъгата (О приятности грусти)*¹⁴. В произведенията на Карамзин многократно се срещат думите „меланхолия“, „меланхолик“, „меланхоличен“ (Урай, съст. 2000: 590). В *Писма на руския пътешественик*, описвайки околностите на Базел, той споменава паметника на С. Геснер, издигнат навътре в пещерата: „В тази тиха пещера, в това светилище на меланхолията, душата изпитва мечтателно униние и най-после потъва в сладка дрямка“ (Карамзин 1984: 101). По-късно във „Вестник Европы“ Карамзин ще публикува превод на творбата на С.-Ф. Жанлис *Меланхолия и въображение (Меланхолия и воображение)* (вж. Жанлис 1803).

Пристъпвайки към текста на Делил, руският автор още в заглавието подчертава правото си на поетическа свобода: неговото стихотворение не е превод, а подражание. В откъса от Делил има 44 стиха, а при Карамзин те са 46, при все че той пропуска четирите начални и двата последни. Оказва се, че текстът е до известна степен разширен в сравнение с оригинала. И макар че подобно на Делил Карамзин пише своето стихотворение в александрин, той използва възможностите на руския език,

¹² Преводът на този цитат е съобразен и с френския оригинал, и с руския превод, направен от автора на статията. – Б. пр.

¹³ Като година на издаване на този сборник е посочена 1801 г., но това е явна неточност, ако съдим по публикацията в „Спектатор дю Нор“. За съжаление, сборникът липсва в петербургските библиотеки. – Б. а.

¹⁴ *Московское ежемесячное издание*, 1781, Ч. 3, № 10, 141 – 153. Относно атрибуцията вж. Бранг 1962, 1973. – Б. а.

в който няма фиксирано ударение, и обогатява звуковата страна на творбата, употребявайки както мъжки, така и женски рими, а също така не само съседни, но и кръстосани и обхватни рими. Езикът му е прост и много мелодичен:

О Меланхолия! Нежнейший перелив
От скорби и тоски к утехам наслажденья!
Веселья нет еще, но нет уже мученья;
Отчаянье прошло... Но слезы осушив,
Ты радостно на свет взглянуть еще не смешь
И матери своей, печали, вид имеешь.

(Карамзин 1966: 260)

(Аз знам, Меланхолия, ти си най-нежен от нежните преход / от скръб и от горест към радост, забави, игри и наслади! / Веселие няма все още и мъката вече я няма; / сълзите пресъхват и вече унинието отминава, / но с радост не се осмеляваш все още света да погледнеш, / все още на своята майка, Скръбта, ти по всичко приличаш.)

Придържайки се в общи черти към оригиналния текст, Карамзин внася в него нови нюанси. Така оксиморонът на Делил „щастие за нещастните“ («bonheur des malheureux») е допълнен с още една добра находка: „о, щастие за нещастни, за скръбните радост едничка“ («несчастных счастье и сладость огорченных»). Френският автор противопоставя Меланхолията на бурните развлечения («folie»). Карамзин пише:

О Меланхолия! Ты им (несчастливым – Н. К.) милее всех Искусственных забав и ветреных утех.

(За тях [нещастните – Н. К.], Меланхолия, ти си по-скъпа от шумни веселия, от всички забави безумни за тях си ти по-драгоценна.)

Така се появяват нови, сполучливо подбрани епитети: „шумни“, „безумни“ («искусственные», «ветреные»). На мястото на бегло споменатите от френския автор „сълзи“ («pleurs») при руския поет се появява „тихата сълза“ («тихая слеза»). Вместо „деликатен нюанс“ («délicate nuance») – „най-нежен преход“ («нежнейший перелив»), с което се подчертава постепенното преминаване от едно състояние към друго. Делил нарича Меланхолията „дъщеря на нещастieto“ («fille du malheur») и в първоначалните си наброски Карамзин се придържа по-точно към френския текст («Вид Злополучия (отца ее) имеет»). Този явно несполучлив стих е променен в окончателния текст: поетът допълва донякъде описанието на сложното

психологическо състояние на човека – постепенния преход от скръб към успокоение, като главна при него си остава думата „печал“:

[...] Но, слезы осушив,
Ты радостно на свет взглянуть еще не смеешь
И матери своей, печали, вид имеешь.

([...] Но избърсвайки сълзите, / ти все още с радост не се осмеляваш света да погледнеш, / все още на своята майка, скръбта, ти по всичко приличаш.)

В стиха, възстановен в публикацията на „Зрител от Севера“: „С една дума, с едно име, с една мечта тя храни сърцето си“ («D'un mot, d'un nom, d'un rêve elle nourrit son coeur»), Карамзин също поставя свои акценти: „щастлива си с мечтата, с едничка мисъл – с дума!“ («Ты счастлива мечтой, одною мыслью – словом!»). Пропускайки „име“ («nom»), поетът запазва общия смисъл на оригинала, но специално набляга на най-главното – „дума“ («слово»), това, с което може да се изрази и мечтата, и мисълта.

Съответният откъс в буквалния превод на Лвов е следният:

Она тонкая оттенка печали от счастья; она ни веселие, ни страдание; от нее до радости еще далеко, но отчаяния нет уже с нею; а как дочь несчастия она имеет его подобие.

(Тя е деликатен оттенък между печал и щастие; тя не е нито веселие, нито страдание; тя все още е далеч от радостта, но с нея вече няма и отчаяние; а като дъщеря на нещастieto тя е негово подобие.)

„Дъщеря на нещастieto“ («дщерь несчастия») при Лвов точно съответства на текста на Делил.

В програмната издателска статия, откриваща списание „Новости русской литературы“, е засегнат въпросът за преводната литература. Тук се формулират изискванията към превода и се споменава необходимостта да се различават превод и подражание. Преводите трябва да са „изработени старателно, точно, чисто и със запазване или когато се налага – със замяна на красотата на оригиналите“ (Делил 1802: 7). Очевидно е, че според издателите преводите на П. Ю. Лвов напълно удовлетворяват тези изисквания, тъй като той постоянно печата в това списание. Същевременно неговият превод на Делил, както и много от другите му литературни трудове (Зорин, Витенберг 1994: 421 – 422), се отличава с изключителна архаичност на стила, с изобилие от църковнославянизми. Стремежът на преводача очевидно е бил да възпроизведе максимално точно оригинала, но това е довело до буквализъм и тро-

мави фрази, които не предават поетическата красота на оригинала. Преводът му започва така:

Ах! что за шум разит слух мой? — Се храм падет, римляне! Дела рук ваших подобно вам, разрушаются; но сии веселые места красот своих чрез то не лишились: меланхолия сугубит их приятства. О, милое, непорочное чувствование, паче утешительное, нежели рассеяние буйства!

(Ах! що за шум потрися моя слух? – Ще падне храмът, римляни! На вашите ръце делата като вас самите се рушат; но тия весели места с това от своите хубости не се лишават: меланхолията удвоява тяхната приятност. О, мило, непорочно чувство, паче утешително, нежели забавата на буйството!)¹⁵.

Лвов насища своя превод с църковнославянизми: *паче, токмо, зрак, дщерь, грады, мецет, длань*; използва съвсем нелепи фрази и словосъчетания: „притъпява жилото на болезнованието“ («притупляет жало болезнования»), звучащо в оригинала като „притъпява болката“ («émousser la douleur»); добавя допълнителен патос в текста: „звучите на инструментите“ («sons des instruments») се превръщат при него в „звучи на мусикийските“¹⁶ инструменти“ («звуки мусикийских орудий»), а „сиянието на свещите“ («clartés des bougies») – в „сиянието на пламтящите светилници“ («сияние пылающих светильников»). Липсата на езиков усет постоянно се проявява при преводача, който не умее да предаде тоналността на лирическия откъс. Докато при Делил се говори за „бледната есен, която с немощна ръка смъква листата от своята корона“ («la rôle automne, d’une main languissante effeuillant sa couronne»), в текста на Лвов се появява напълно неподходящ епитет: „бледната есен, която нехайно откъсва листата от своя венец“ («бледная осень, нерадиво обрывающая листы венка своего»). Съответният откъс в стихотворението на Карамзин представя поетичен образ на есента, напомнящ на човека за кончината му:

Но осень бледная, когда, изнемогая
И томною рукой венки свой обрывая,
Она кончины ждет.

(А бледната немощна есен, която посърнала сваля / с ръката безсилна и вяла в очакване тъжно на края / венца от своята глава.)

¹⁵ Съответните стихове при Делил са следните:

Ah! Quel bruit m’a frappé? C’est un temple qui tombe; Ainsi que les Romains, leur ouvrage succombe.

Mais ce lieu si riant, n’en est pas attristé, Et la mélancolie accroit la volupté. – Б. а.

¹⁶ Мусикийски (арх.) – музикален. – Б. пр.

Поетът допълва текста на Делил, при когото няма аналог на думите „безсилна“ («изнемога»), и „в очакване на края“ («кончины ждет»). Но всички подобни отстъпления от текста на оригинала помагат за запазването на основната му тоналност, докато архаичният буквален превод на Лвов не може да даде дори бегла представа за достойнствата на оригинала. Ако Лвов действително е искал да се състезава с Карамзин, превеждайки същото стихотворение, за читателите не е било трудно да изберат победителя.

Поемата на Делил *Въображение* не е превеждана изцяло на руски език. Известен е превод само на един фрагмент, осъществен в началото на XIX век от поета и преводача П. А. Межаков (1788 – 1865): *Подземие. Откъс от Делиловата поема „Въображение“* (Межаков 1828: 176 – 183) (*Подземелие. Отрывок из Делиловой поэмы «Воображение»*). В Русия френският поет е известен по-скоро като автор на поемата *Градините*, която е превеждана неколкократно – от П. М. Карабанов (1801), А. А. Палицин (1814) и А. Ф. Воейков (1816). Делил се изучава в Царскоселския лицей, но отношението на Пушкин към него вече е критично (Рак 2004: 130 – 131). Талантливото подражание на Карамзин обаче става част от фонда на предпушкинската лирика, от който израстват Жуковски, Батюшков, Гнедич¹⁷.

ЛИТЕРАТУРА

- Бранг 1962:** Brang, P. A. M. Kutuzov als Vermittler des westeuropäischen Sentimentalismus in Rußland: (Zum Problem der Attributierung anonymer Werke des 18. Jahrhunderts). // *Zeitschrift für slavische Philologie*, 1962, Bd 30, H. 2, 44 – 57.
- Бранг 1973:** Brang, P. Nochmals zu „Kutuzovs“ „O priyatnosti grusti“. // *Zeitschrift für slavische Philologie*, 1973, Bd 37, H. 1, 175 – 178.
- Делил 1800:** Delille, J. *L'Imagination* (fragments). // *Le Spectateur du Nord*, 1800, XVI, Decembre, 334 – 337.
- Делил 1802:** Де Лил, Ж. Цветы меланхолии. Отрывок из поэмы „Воображение“ г. де Лиля. [De Lil, Zh. Tsvety melanhologii. Otryvok iz poemu „Voobrazheniye“ g. de Lilya.] Перевод П. Ю. Лвова. // *Новости русской литературы*, Ч. 1, 1802, 33 – 36.
- Делил 1806:** Delille, J. *L'Imagination, poëme par Jacques Delille*. Т. 1 – 2. Paris: Giguet et Michaud, 1806.

¹⁷ За това, че Н. И. Гнедич, авторът на стихотворението *Униие* (1811), се е опирал на Карамзин като преводач на Делил, споменава И. А. Пилшчиков (вж. Пилшчиков 1997: 43). Трябва обаче да уточним, че *Меланхолия* не е превод, а подражание на Делил, което е подчертано в самото заглавие. – Б. а.

- Делил 1987:** Делиль, Ж. *Сады*. [Delil', J. Sady.] Изд. подгот. Н. А. Жирмунская, Д. С. Лихачев, Ю. М. Лотман, И. Я. Шафаренко. Ленинград: Наука, 1987.
- Жанлис 1803:** Жанлис, С.-Ф. *Меланхолия и воображение*. [Genlis, St.-F. Melanholiya i voobrazhenie.] Перевод Н. М. Карамзина. // *Вестник Европы*, 1803, Ч. 9, № 12, 244 – 279; Ч. 10, № 13, 3 – 37.
- Зорин, Витенберг 1994:** Зорин, А. Л., Б. Л. Витенберг. Львов П. Ю. *Русские писатели. 1800–1917. Биографический словарь*. Т. 3. К – М. [Zorin, A. L., B. L. Vitenberg. L'vov P. Yu. Russkie pisateli. 1800–1917. Biograficheskiy slovar'. Т. 3.] Москва: Большая российская энциклопедия, 1994.
- Карамзин 1802:** Карамзин, Н. М. Меланхолия. Подражание Делилю. [Karamzin, N. M. Melanholiya. Podrazhanie Delilyu.] // *Вестник Европы*, 1802, Ч. 1, Январь, № 1, 53 – 54.
- Карамзин 1820:** Карамзин, Н. М. *Сочинения*. Т. 1. [Karamzin, N. M. Sochineniya. Т. 1.] Москва: Тип. С. Селивановского, 1820.
- Карамзин 1866:** *Письма Н. М. Карамзина к И. И. Дмитриеву*. [Pis'ma N. M. Karamzina k I. I. Dmitrievu.] Санкт-Петербург: Тип. Императорской академии наук, 1866.
- Карамзин 1984:** Карамзин, Н. М. *Письма русского путешественника*. [Karamzin, N. M. Pis'ma russkogo puteshestvennika.] Изд. подгот. Ю. М. Лотман, Н. А. Марченко, Б. А. Успенский. Ленинград: Наука, 1984.
- Карамзин 1966:** Карамзин, Н. М. *Полное собрание стихотворений*. [Karamzin, N. M. Polnoe sobranie stihotvoreniy.] Вступ. ст., подгот. текста и примеч. Ю. М. Лотмана. Москва – Ленинград: Советский писатель, 1966.
- Каталог 1997:** *Сводный каталог сериальных изданий России (1801 – 1825)*. Т. 1. Журналы (А – В). [Svodnyy katalog serial'nyh izdaniy Rossii (1801 – 1825). Т. 1. Zhurnaly (A – B).] Санкт-Петербург: Российская национальная библиотека, 1997.
- Кочеткова 1992:** Кочеткова, Н. Д. „Бедная Лиза“ Н. М. Карамзина и „Даша, деревенская девушка“ П. Ю. Львова. [Kochetkova, N. D. „Bednaya Liza“ N. M. Karamzina i „Dasha, derevenskaya devushka“ P. Yu. L'vova.] // *От Карамзина до Чехова*. К 45-летию научно-педагогической деятельности Ф. З. Кануновой. Томск: Изд-во Томского университета, 1992.
- Межаков 1828:** Межаков, П. *Стихотворения*. [Mezhakov, P. Stihotvoreniya.] Санкт-Петербург: Тип. Медицинского департамента, 1828.
- Пилшчиков 1997:** Пильщиков, И. А. Из истории русско-итальянских литературных связей (Батюшков и Тассо). [Pil'shchikov, I. A. Iz istorii

russko-ital'yanskikh literaturnykh svyazey (Batyushkov i Tasso).] // *Philologica*, двуязычный журнал по русской и теоретической филологии, 1997, Т. 4, № 8 – 10, 7 – 80.

Рак 2004: Рак, В. Д. Делиль (Delille) Жак (1738 – 1813). [Rak, V. D. Delil' (Delille) Jacques (1738 – 1813).] // *Пушкин. Исследования и материалы. Т. XVIII – XIX. Пушкин и мировая литература. Материалы к «Пушкинской энциклопедии»*. Санкт-Петербург: Наука, 2004, <http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=290#>.

Сомов 2009: Сомов, В. А. Европейский торгово-издательский дом «Пьер Франсуа Фош» и его связи с Россией. [Somov, V. A. Evropeyskiy trgovno-izdatel'skiy dom «Pierre François Fauche» i ego svyazi s Rossiey.] // *Чтения памяти Александры Александровны Зайцевой (1927 – 1996). Материалы науч. семинара 15 ноября 2007 г.* Санкт-Петербург: Библиотека Академии наук, 2009, 137 – 152.

Сомов 2011: Сомов, В. А. Пьер Франсуа Фош – издатель полного собрания сочинений Вольтера. [Somov, V. A. Pierre François Fauche – izdatel' polnogo sobraniya sochineniy Vol'tera.] // *Книжная старина: Сб. науч. трудов*. Сост. А. В. Вознесенский. Санкт-Петербург: Рос. нац. б-ка, 2011. Вып. 2, 165 – 174.

Сомов 2011б: Somov, V. A. Pierre François Fauche, l'imprimeur-libraire européen et ses catalogues. // *Le livre entre le commerce et l'histoire des idées. Les catalogues de libraires (XVe – XIXe siècle)*. Études réunies par Annie Charon, Claire Lesage et Eve Netchine. Paris: Publications de l'École nationale des chartes, 2011, 59 – 87.

Урай 2000, съст.: *A Lemmatized Concordance to Letters of a Russian Traveler of N. M. Karamzin. Vol. 1. Proper Nouns. A – M.* Yasuo Urai (ed.). Sapporo: Hokkaido University, 2000.

Превод от руски: **Таня Нейчева**

ГАВРИИЛ Р. ДЕРЖАВИН

(Гавриил/Гаврила Романович Державин, 1743 – 1816) – руски поет и държавник от епохата на Екатерина II. Като офицер участва в потушаването на въстанието на Емелян Пугачов, а неговите дневникови записки са ценен извор за материал за това историческо събитие.

Поетическият му дебют през 70-те години на XVIII век не му осигурява бърза литературна слава. Едва през следващото десетилетие Державин придобива популярност с одата си *Фелица*, посветена на руската императрица, в която сравнява Екатерина II с богинята на блаженството. Заедно с Ломоносов и Сумароков Державин се явява един от най-значимите представители на руския класицизъм. Майсторството

в неговия поетически език до голяма степен се дължи на живописния тип образност, който поетът постига чрез пластична фигуралност и картинна динамика. Екфразисният характер на поетиката му, детайлираната дескриптивност, изобилстващата орнаменталност разкриват характерните за класицистичната стилистика принципи на описателност, подражателност и предпочитание към реторическото въздействие на мащабни монументални картини пред субективизираната авторефлексия.

Илюстрация на неговите образотворчески принципи е стихотворението *Утро* – то представлява въведение към *Химн към Бога (Гимнъ Богу)*, в което поетът прави аналогия с Клеант¹ и с въздействащата сила на природата, вдъхновила го да създаде химн към Зевс. Державин проявява силно пристрастие към старогръцката поезия – особено към химните в хекзаметър, които несъмнено му служат за образец. Разсъждавайки върху посоченото произведение на Державин, руският литературатор и езиковед Яков К. Грот (1812 – 1893) отбелязва,

**В. Боровиковски,
Г. Р. Державин, 1811**

¹ Клеант (Κλεάνθης, Cleanthes) – древногръцки философ, стоик, живял в средата на III век пр. Хр. Той е втори ръководител на Атинската стоическа школа след Зенон. Отличавал се е с необикновено силна воля, строга нравственост и скромност. Изкарвал е препитанието си с черна работа нощем, за да може денем да слуша Зенон.

че старогръцкият химн, известен като *Химн на Клеант към Бога*, е популярен в европейските литературни среди още от втората половина на XVI век².

Първата публикация на *Утро* излиза в Петербург през 1802 г. в общо книжно тяло заедно с *Химн към Бога*. Малко по-късно през същата година *Утро* се появява и във „Вестник Европы“ (ч. IV, № 16, стр. 314 – 319). В бележка под линия Державин обяснява повторната публикация на стихотворението като израз на своето желание да достави радост на жителите на Москва и околностите ѝ. Преводът е по публикацията във „Вестник Европы“. Запазени са автентичният правопис на оригинала и строфическата подредба на стиховете, от която личи желанието на Державин да придаде на своята пищна образност не само на съдържателно, но и на формално равнище ритмика и динамика.

Иля Репин. *Пушкин на изпита в Лицея на 8 януари 1811 г.*, 1911
(вляво е изобразен възрастният вече Державин)

² Вж. напр. коментара на Грот, достъпен на <https://ru.wikisource.org/wiki/>.

Державин съм виждал само веднъж в живота си, но никога няма да забравя този момент. Случи се през 1815 година на публичния изпит в Лицея. Щом разбрахме, че Державин ще дойде, ни обзе вълнение. Делвиг отиде на стълбите да го посрещне и да му целуне ръка – ръката, написала „Водопад“. Державин пристигна. Той влязъл във фойето и Делвиг го чул да пита портиера: „Къде, братко, е тоалетната?“. Този прозаичен въпрос разочарова Делвиг, който промени своето намерение и се върна в залата. Делвиг ми разказа всичко това с простодушна усмивка. Державин беше много стар. Беше с мундир и плюшени ботуши. Изпитът ни го умори. Той седеше, подтирайки главата си с ръка. Лицето му имаше тъпо изражение, очите му бяха мътни, устните – увиснали; приличаше на портрета, на който е изобразен с шапка и роба. Дремеше, докато започна изпитът по руска литература. Изведнъж се ободри, очите му заблестяха; напълно се преобрази. Разбира се, негови стихове бяха четени, анализирани и ежеминутно хвалени. Той слушаше с необикновена възбуда. Накрая извикаха и мен. Аз прочетох моето стихотворение „Спомени в Царско село“ («Воспоминания в Царском Селе»), стоейки на две крачки от Державин. Не е по силите ми да опиша своето душевно състояние: щом стигнах до стиха, в който се споменава името на Державин, младежкят ми глас зазвънтя, а сърцето ми заби с упоително въодушевление... Не помня как завърших моето четене, не помня кога избягах. Державин бил във възторг; настоявал да ме види, искал да ме прегърне... Търсили ме били, но не ме намерили...

А. С. Пушкин. *Собрание сочинений в 10 томах*. Москва: ГИХЛ, 1959 – 1962.
 Том 7. *История Пугачева. Исторические статьи и материалы.*
Воспоминания и дневники. М., 1962: 275 – 276.

УТРО

Огнистый Сиріусъ сверкающія стрѣлы
 Мѣталь еще съ небесъ въ подлунные предѣлы;
 Лежала на холмахъ вкругъ ночь и тишина;
 Вселенная была безмолвія полна,
 А только вѣтровъ свистъ, лѣсовъ листы шептали,
 Шумъ бьющихъ въ камни волнь, со скаль потоковъ ревъ,
 И изрѣдка вдали рычащій левъ,
 Молчанье прерывали.
 Клеантъ, проснувшійся в пещерѣ, всталъ
 И свѣта дожидался;
 Но говоръ птицъ едва по малу слышенъ сталъ,
 Вкругъ по брегамъ раздался,
 И вскрикнулъ соловей;
 Туманна свѣта сѣтъ по небу распростерлась:
 Сокрылся сиріусъ за ней,
 И ночь бѣгущая чуть зрѣлась.
 Мудрецъ восшелъ на вышній холмъ,
 И тамъ сѣдымъ склоняся челомъ,
 Возсѣлъ на мшистый пенъ подъ дубомъ многолѣтнымъ,
 И внизъ изъ-подъ вѣтвей пустилъ свой взоръ
 На море, на лѣса, на сини цѣпи горъ,
 И зрѣлъ съ восторгомъ благолѣпнымъ
 Отъ сна на возстающій міръ.
 Какое зрѣлище! Какой прекрасный пиръ
 Открылся всей ему природы!
 Онъ видѣлъ землю вдругъ, и небеса, и воды
 И блескъ планетъ
 Тонущій тихо въ юный, рдяный свѣтъ.
 Онъ зрѣлъ, какъ солнцу путь заря уготовляла,
 Лиловые ковры съ улыбкой разстилала,
 Врата востока отперла,
 Крылатыхъ коней запрягла,
 И звѣздъ царя, сего вѣнчаннаго возницу,
 Румяною рукой взвела на колесницу;
 Какъ хоромъ утреннихъ часовъ окружена,
 Подвинулась въ свой путь она,
 И восшумѣла въ слѣдъ съ колесъ ея волна;
 Багряны возжи напряглися

УТРО

Все още огнен, Сириус от небесата
 Стрели пламтящи продължаваше да мята;
 Над хълмовете бе полегнала нощта;
 Безмълвие изпълваше навред света;
 И само шум на ветрове и шепот на секвоя,
 И на реки и водопади гръмкият напев,
 И нейде надалече лъвски рев
 Смущаваха покоя.
 Клеант във пещерата се събуди, стана,
 Очаквайки да съмне;
 Дори за птичи песни беше още рано,
 Но в миг над бреговете сънни
 Гласът на славей прокънтя;
 Мъглива мрежа от лъчи в небето се простира
 И сириус забули тя,
 Нощта избяга в миг без дияра.
 И се качи мъдрецът беловлас
 На хълма и склонил глава в захлас,
 Приседна под вековен дъб на пън, покрит със мъх,
 През клоните надолу той отправи взор
 Към планини, гори, към морския простор;
 И гледаше, стаил от трепет дъх,
 Събуждащия се от сън всемир.
 Такова зрелище! Такъв прекрасен пир
 Природата на него му разкри!
 Видя земя, води и небеса надлъж и шир,
 И блясък на планети
 Как чезне, румен изгрев щом засвети.
 Видя зората как пред слънцето разстила
 Килимите лилави със усмивка мила,
 На източните порти катинара сне
 И впрегна тя крилатите коне,
 Въведе царя на небесните звездици
 Тя с румена ръка във своята колесница;
 А утринните часове ѝ бяха свита,
 В миг литна в своя път небесен
 И плясък на вълна под нея се понесе;
 Юздите алени искряха

По конскимъ блещущимъ спинамъ:
 Летятъ вверхъ, пышутъ огонь, свѣтъ мещутъ по странамъ,
 И мглы подъ ними улеглись,
 Тумановъ рѣки разлилися,
 Изъ коихъ зыблющихъ сѣдинъ,
 Челомъ сверкая золотымъ,
 Возстали горы изъ долинъ,
 И воскурился сверхъ ихъ тонкій дымъ.
 Онъ зрѣлъ, какъ свѣта богъ съ морями соравнялся,
 И алый лучъ по нихъ восколебался,
 Посыпались со скаль
 Рубины, яхонты, кристалъ,
 И бисеры перловы
 Зажглися на вѣтвяхъ;
 Багряны тѣни, бирюзовы,
 Слилися съ златомъ въ облакахъ —
 И все сіяніе покрыло!
 Онъ видѣлъ, какъ сіе божественно свѣтило
 На высоту небесъ взнесло свое чело,
 И пропастей лице лучами расцвѣло!
 Открылося морей огнисто протяженье.
 Тамъ съ холма въ нихъ глядитъ навѣсясь темный кедръ;
 Тамъ съ шумомъ вержетъ кить на воздухъ рѣкъ стремленье;
 Тамъ чолнъ на парусахъ бѣжитъ средь водныхъ нѣдръ;
 Тамъ, выплывъ изъ пучины,
 Играють, рѣзвятся дельфины,
 И рыбъ стада сверкають чешуей,
 И блещутъ чуды чрева бѣлизной.
 А тамъ среди лѣсовъ гора переступаетъ:
 Подъемлетъ хоботь слонъ и съ древь плоды снимаетъ.
 Здѣсь вмѣстѣ два холма срослись
 И на велблюдѣ поднялись;
 Тамъ конь, пустя по вѣтру гриву,
 Бѣжитъ и мнетъ волнисту ниву.
 Здѣсь кроликъ подъ кустомъ лежитъ,
 Глазами красными блещитъ;
 Тамъ сэрны, прядая съ холма на холмъ стрѣлами,
 Стоятъ на крутизнахъ, висятъ подъ облаками;
 Тутъ, взоры пламенны вверхъ устремля къ нимъ,
 На лапахъ нервистыхъ сидитъ зубастый скимнъ;

По гърбовете на конете:
 Летят нагоре, бълват огън и лъчисти светят,
 Под тях мъглите се топяха
 И във потоци се разляха,
 От сребърните им вълни
 Надигнаха чела от злато
 И сведените планини,
 Ефирен дим възви към небесата.
 Той гледаше как Богът на безкрайния всемир
 Люлее ален лъч по морска шир,
 Как от скалите сипят благодат
 Рубин, сапфир, кристал, ахат,
 По клоните и по листата
 Как бисери блещукат даже,
 Как сливат се във небесата
 Със злато пурпурни миражи –
 Сиянието всичко е покрило!
 Той гледаше как туй божествено светило
 Челото си издига чак до висините
 И пропастите разцъфтяват от лъчите!
 Пламтяща морска шир пред него се разбули.
 Там от високото се скланя тъмен кедръ;
 Там кит нагоре бълва шумно речни струи;
 Там нейде бяга платноходка с полъх ведър;
 От морските недра изплуват
 Игривите делфини и палуват,
 Проблясват рибените люспи на ята,
 В недрата чудни твари се роят.
 Ей там в гората канара пристъпва с тежък ход:
 Хобот повдига слонът, къса от дървото плод.
 А тук два хълма някой е слепил
 И на камилата ги е качил;
 Там кон развява буйна грива,
 Препуска през вълниста нива.
 Тук заек се е скрил под храста –
 Червените очи проблясват;
 Летят сърни от хълм на хълм като стрели,
 Под облаците се крепят на стръмните скали;
 Към тях е вперил огнен поглед със закана
 Озьбен лъв, на лапи жилести застанал;

Здѣсь пестрый алчный тигрь въ лѣсъ крадется дебрыстый
 И ищетъ, гдѣ залегъ олень роговѣтвистый;
 Тамъ къ плещущимъ ключамъ въ зеленый мягкій логъ
 Стремится въ жаждѣ пить единорогъ;
 А здѣсь по воздуху витають
 Пернатыхъ, насѣкомыхъ рой;
 Лѣса, поля, моря и холмы населяють
 Чудесной пестротой:
 Тѣ въ златѣ, тѣ въ сребрѣ, тѣ въ розахъ, тѣ въ багрянцахъ,
 Тѣ въ свѣтлыхъ заревахъ, тѣ въ желтыхъ, сизыхъ глянцахъ,
 Гуляють по цвѣтамъ вдоль рѣкъ и вокругъ озеръ;
 Надъ ними въ высотѣ ширяется орель!
 А тамъ, с пологихъ горъ, селъ кровы, башень спицы,
 Лучами отразясь, мелькають на водахъ.
 Тутъ слышенъ рога зовъ, тамъ эхо отъ цѣвницы,
 Блеянье, ржанье, ревъ и топотъ на лугахъ.
 А здѣсь, сквозь птичій хоръ и шумъ отъ водопада,
 Несутся громы въ слухъ съ великолѣпна града,
 И изъявляютъ зодчихъ трудъ.
 Тамъ поселяне плугъ влекутъ;
 Здѣсь сѣти рыболовъ кидаетъ,
 На удѣ блещетъ серебро;
 Тамъ огонь съ оружья войскъ сверкаетъ. — —
 И все то благо, все добро!
 Клеантъ, на все сіе взирая,
 Былъ внѣ себя природы отъ чудесъ;
 Верховный умъ творца воображая,
 Излилъ потоки сладкихъ слезъ. —
 Все дѣло рукъ твоихъ! Вскричалъ во умиленѣ,
 И арфу въ восхищенѣ
 Пріявъ, благоговѣнья полнъ,
 Въ дорическій настрой тонъ,
 Умолкъ; — но лишь съ небесъ, сквозь дуба сводъ листовяный
 Проникнувъ, на него палъ свѣтъ багряный,
 Брада сребристая, чело,
 Зардѣвшися, какъ солнце расцвѣло:
 Ударилъ по струнамъ, и отъ холма съ вершинъ
 Какъ искръ струи въ доль быстро покатались,
 Далеко звуки разгласились...
 Воспѣлъ онъ богу гимнъ...

Петнист и лаком тигър във гората дебне
 Къде е роговият елен полегнал;
 Към извора, бълбукащ в тучната ливада,
 Забързал се е еднорогът жаден;
 Във въздуха рой птици на ята
 И насекоми всякакви се реят;
 В гори, морета, по хълмистите места
 Тъй чудна пъстрота живее:
 Сред рози и сред пурпур, злато и сребро,
 Ту в жълто или в синьо, ту в светло зарево
 Край езера, реки от цвят на цвят прелитат;
 Над тях орелът горд кръжи във висините!
 От селски покриви и островърхи кули
 Се отразява във водата палав блясък.
 Тук рог зове, а там кавал сред бели мури,
 В полята – блеене, пръхтене, рев и кръсяк.
 Сред птичи хор и шум гръмлив на водопад
 Долита грохот от великолепен град,
 Строи се там, кипи усилен труд
 И селяните влачат своя плуг;
 А тук рибарят мрежите си мята
 И въдица с блесна сребро.
 Блестят оръжията на войската. — —
 И всичко благо е и е добро!
 Бе запленила зора на Клеант
 Природата със свойте чудеса
 И на Твореца пред светия храм
 Проля той не една сълза. —
 Това е Твое дело! – викна с умиление,
 Изпълнен бе с благоговение
 И бързо взе той своята лира,
 В дорийски лад я акордира;
 Замлъкна; – през листата на дъба във този миг
 Разля се светлина по неговия лик,
 Чело, брадата му сребриста
 И сякаш слънце румено разлисти:
 Той струните удари и от хълма полетя
 В искрящи струи неговата песен,
 Надалече се разнесе...
 И Бога в химн възпя...

НИКОЛАЙ М. КАРАМЗИН

(1766 – 1826) е руски интелектуалец с емблематично присъствие в руската художествена литература и историография. Произхожда от средно заможно семейство, което успява да му осигури много добро образование в московския пансион на проф. И. М. Шаден – монархист по убеждения, който издига в култ семейните ценности, хуманитарните науки, нравствените добродетели. Важен дял в обучението представлява овладяването на чужди езици, което дава възможност на Карамзин да научи френски, немски, английски, латински и гръцки. Ето защо не изненадва фактът, че първото му публикувано произведение е неговият превод от немски на стихотворението на Саломон Геснер *Дървеният крак* (*Das hölzerne Bein*). Освен към поети, които подобно на Геснер създават пасторални идилии, Карамзин проявява интерес и към френските просветители от XVIII в., като Монтескьо, Волтер и др., чиито идеи за справедливо държавно устройство и за необходимостта от формиране на обществено полезна личност се разпространяват в средите на московските масони, с които Карамзин се сближава най-вече заради благотворителната им дейност. Повод да прекъсне контактите си с тях, е предприетото от него пътуване из Европа, резултат от което е първият му забележителен текст – *Писма на руския пътешественик* (*Письма русского путешественника*, 1789 – 1790), възприето от неговите съвременници като свидетелство за неговия писателски талант. Оттам насетне следва поредица от произведения – белетристични и поетически, които го правят изключително популярен не само в Русия: *Бедната Лиза* (*Бедная Лиза*, 1792, книж. 1796) и *Наталия, болярската дъщеря* (*Наталя, боярская дочь*, 1792), чийто отзвук в България се явява важен фактор за развитие на възрожденската ни проза, *Юлия* (1796), *Рицарят на нашето време* (*Рыцарь нашего времени*, 1803) и др., с които продължава да следва естетиката и поетиката на сантиментализма.

Важен е приносът на Карамзин в изграждането на нов литературен език, който се разграничава от класицистичната стилистика на Ломоносов и Державин и търси модерни за времето си изразни средства за предаване на естествените емоционални състояния. За да постигне непосредствено въздействие върху читателското

съзнание, той се отказва от църковнославянската лексика и от помпозната стилистика и въвежда редица неологизми, които представляват съществен принос в руския език и са запазени и до днес. Новаторските възгледи на Карамзин предизвикват съпротива у редица писатели начело с Державин, които организират литературния кръг „Беседа на любителите на руското слово“ („Беседа любителей русского слова“). Привържениците на Карамзин, сред които са Батюшков, Жуковски, Пушкин и др., организират от своя страна групата „Арзамас“ и в тази полемична среда Карамзин успява да се наложи като лидер на своето поколение – израз на неговия нараснал авторитет като писател е изборът му за член на Руската академия през 1818 г., а година по-късно – и на Императорската академия на науките.

Част от неговото прозаическо и поетическо творчество е публикувано най-напред в първото руско литературно списание – „Московский журнал“, чийто инициатор и редактор през 1791 и 1792 г. е самият той. След назначаването му от Александър I за императорски историограф Карамзин дава гласност на своя политически консерватизъм и в своя *Очерк за древната и за новата Русия в политическо и гражданско отношение (Записка о древней и новой России в её политическом и гражданском отношениях)* декларира своята лоялност към властта и убеждението си, че не са нужни никакви реформи в Русия. Като историк той печели високо признание с 12-томната си *История на руската държава (История государства Российского, 1803 – 1826)*.

На бял свят се появиха първите осем тома на „Руската история“ на Карамзин. Прочетох ги в леглото жадно и съсредоточено. Появата на тази книга (а и така е редно да бъде) вдигна много шум и предизвика силно впечатление, 3000 екземпляра се изчерпаха за един месец (което не очаквах дори самият Карамзин) – това е уникален за нашата страна случай. Всички, дори светските дами, се хвърлиха да четат историята на своето отечество, която до онзи момент не познаваха. Тя беше за тях нещо ново. Древна Русия, по всичко личеше, беше открита от Карамзин така, както Америка — от Колумб.

А. С. Пушкин. *Собрание сочинений в 10 томах*. Москва: ГИХЛ, 1959 – 1962.
Том 7. *История Пугачева. Исторические статьи и материалы. Воспоминания и дневники*. М., 1962: 278.

Поезията на Карамзин е в духа на сантиментализма. Освен в „Московский журнал“ той публикува свои произведения и в редактирания от него „Вестник Европы“, където излиза и оригиналът на стихотворението *Меланхолия*. Предложеният превод е по първата публикация на стихотворението (Вѣстникъ Европы, издаваемый Николаемъ Карамзинымъ. Часть I. Москва: Въ Университетской Типографіи у Люби, Гарія и Попова, 1802, с. 53 – 54).

МЕЛАНХОЛІЯ

Подражание Делилю.

Страсть нѣжныхъ, кроткихъ душъ, судьбою угнетенныхъ!
 Нещастныхъ щастіе и сладость огорченныхъ!
 О Меланхолія! ты имъ милѣ всѣхъ
 Искусственныхъ забавъ и вѣтреныхъ утѣхъ.
 Сравнится ль что нибудь съ твоею красотою,
 Съ твоей улыбкою и съ тихою слезою?
 Ты первый скорби врачъ, ты первый сердца другъ;
 Тебѣ оно свои печали повѣряетъ;
 Но утѣшаясь, ихъ еще не забываетъ.
 Когда, освободясь отъ ига тяжкихъ мукъ,
 Нещастный отдохнетъ въ душѣ своей унылой,
 Съ любовію ему ты руку подаешь,
 И лучше радости, для горестныхъ не милой,
 Ласкаешься къ нему, и въ грудь отраду льешь
 Съ печальной кротостью и съ видомъ умиленья.
 О Меланхолія! нѣжнѣйшій переливъ
 Отъ скорби и тоски къ утѣхамъ наслажденья!
 Веселья нѣтъ еще, и нѣтъ уже мученья;
 Отчаянье прошло... Но слезы осушивъ,
 Ты радостно на свѣтъ взглянуть еще не смѣешь,
 И матери своей, Печали, видъ имѣешь,
 Бѣжишь, скрываешься отъ блеска и людей,
 И сумерки тебѣ милѣ ясныхъ дней.
 Безмолвіе любя, ты слушаешь унылый
 Шумъ листьевъ, горныхъ водъ, шумъ вѣтровъ и морей.
 Тебѣ пріятень лѣсъ, тебѣ пустыни милы;
 Въ *уединеніи* ты *болѣе съ собою*.
 Природа мрачная твой нѣжный взоръ плѣняетъ:
 Она какъ будто бы печалится съ тобой.
 Когда свѣтило дня на нѣбѣ угасаетъ,
 Въ задумчивости ты зриаешь на него.
 Не шумныя весны любезная веселость,
 Не лѣта пышнаго роскошный блескъ и зрѣлость
 Для грусти твоя пріятнѣе всего,
 Но осень блѣдная, когда изнемогая
 И томною рукой вѣнокъ свой обрывая,
 Она кончины ждетъ. Пусть веселится свѣтъ

МЕЛАНХОЛИЯ

Подражание на Делил

Ти – страст за хрисими, орисани да страдат,
 За скръбни – благодат, за огорчени – сладост!
 О, Меланхолия! По-скъпа си за тях
 От всякакви забави и изкуствен смях.
 Сравнена с всичко друго, ти си най-красива –
 С усмивката си, със сълзата мълчалива!
 Ти лек си за скръбта, приятел – за сърцето:
 На теб то само болката си доверява,
 Утеха дири, но тъгата не забравя.
 Когато снесе игото на мъки клетки
 И пристан търси клетникът с душа унила,
 Ти своята ръка със обич му подаваш.
 Не търси радост той, изгубил сетни сили,
 Защото ти сърцето бедно приласкаваш,
 С печална нежност вливаш във гръдта отрада.
 О, Меланхолия! Тъй нежно, с умиление
 Скръбта превръщаш в утешителна наслада!
 Не, няма веселби, но няма го и ада;
 И няма сълзи, безнадеждно вцепенение,
 Но радостно не смееш да погледнеш на света,
 Все още носиш образа на майка си – Скръбта,
 Избягваш светлината и от хората страниш,
 Обичаш сумрака, не слънчевите дни,
 Да слушаш в тишина прибоя на вълните,
 На ветрове, морета, на листа шума унил,
 В пустинните места, в горите да се скиташ;
 В *усамотение по-истинска се чувстваш* ти.
 Пленява мрачната природа нежния ти взор:
 Изглежда, сякаш ти съчувства и със теб скърби,
 Угасва светлината сред небесния простор
 И ти потъваш в тежки мисли до отмала.
 И нито шумното веселие на пролетта,
 И ни на лятото разкошът пищен, зрелостта
 Приятни са за теб и твоя дух печален.
 Но идва есен и със тъмните си пръсти
 Венеца смъква и посърнал цвят разпръсва,
 Очаква тя смъртта си. А светът тогава

И щастье грубое въ разсѣянїи новомъ
Старается найти: тебѣ въ немъ нужды нѣтъ;
Ты щастлива мечтой, одною мыслью – словомъ!
Тамъ музыка гремитъ, въ огняхъ пылаеть домъ;
Блистають красотой, алмазами, умомъ:
Тамъ пиршество... но ты не видишь, не внимаешь,
И голову свою на руку опускаешь;
Веселіе твое – задумавшись молчать,
И на прошедшее взоръ нѣжный обращать.

Във веселбите пошли търси радост нова,
Ти нямаш нужда от безсмислени забави;
Щастлива теб те правят мисъл, блян и слово!
Там музика гърми, дома опустошава;
Сред блясъка на диаманти и на слава
Пируват... Но не те интересува теб това.
На своята ръка отпускаш морно ти глава;
И вирайки се в миналото, си щастлива
С очи замислени и мълчаливи.

Превод от руски: **Таня Нейчева, Жоржета Чолакова**

КАРЕЛ ХИНЕК МАХА (Karel Hynek Mácha, 1810 – 1836) е представян неведнъж в списание „Славянски диалози“, но колкото и страници да се посветят на него, никога няма да бъде достатъчно. Публикували сме преводи на негова поезия и проза, научни изследвания на наши и чуждестранни учени (год. I, 2004, кн. 1; год. VII, 2010, кн. 11 – 12; год. XIII, 2016, кн. 18). Това е поетът, с когото започва същинското битие на чешката поезия, която до появата на Маха почти не съществува или доколкото я има, се оказва безпомощна да постигне естетическо въздействие – тя или е обслужвала определена политическа идеология, или е засенчвана от високата класа на немскоезичната литература. Ето защо Маха се явява първият чешки поет в модерния смисъл на това понятие, тъй като превръща словото в метафизичен инструмент на

единната духовност на света и едновременно с това на интимната авторорефлексия. Маха е и първият чешки поет философ, за когото меланхолията не е настроение, породено от конкретно преживяване, не е преходно емоционално състояние, а възплъщава разбирането за непреодолимите екзистенциални колизии на човека, осъзнал своята кратковременност, както и преходността на всичко, което обича. Не само двете стихотворения, озаглавени *Меланхолия*, огласяват този негов светоглед, но и цялостното му творчество. В първото от тях с начален стих „Здравейте, родни сини планини!“ („Buďte zdraví, vlasti modré hory!“; писано е в навечерието на 1833 г.) звучат характерните за Маха въпроси за измеренията на отвъдното, за същността на живота и смъртта. Налице е активен интертекстуален диалог с поемата *Май* и по отношение на представата за смъртта като сън. Както отбелязва Червенка, „структурата на вътрешния монолог отличава това стихотворение от цялата възрожденска лирика, включително и от всичко създадено до този момент от самия Маха“ (цит. съч., стр. 300). Другото стихотворение на Маха, озаглавено по същия начин, има за начален стих една от основните формули на романтическата меланхолия: „Угасна слънцето зад планините“ („Zašlo slunce za modravé hory“), която ще се утвърди като образен код и на неговото творчество, и на поетиката на меланхолията.

Оригиналите на представените по-долу стихотворения са по изданието: Karel Hynek Mácha. *Básně. Uspořádání a komentář* Miroslav Červenka. Příprava textu Marta Soukopová. Český spisovatel, Praha, 1997.

Йозеф Фарски, К. Х. Маха, 1858
(литография)

TEŽKOMYSLNOST

Zašlo slunce již za hory;
poslední červánek plane
nade hvozdem, ptactva zbory
utichly, jen větřík vane,
pohrávajíc dubů listem,
bezbarevná vlnka hrá
přede mnou v potůčku čistém.
V větru zvučí harfka má.

Jak když zašlo slunce jasné,
noc když roucho rozprostírá,
poslední jak svit uhasne,
neb nad lesem jak umírá
ohlas zvonku poslední,
když uvečer z vížky zní,
neb jak růže v háji zvadne:
tak tys klesla v lůžko chladné.

A nad skálou Lúna bledá
šedými oblaky plyne,
a co truchlorouška, šedá
kolem ní se mlha vine.
Vzhůru vzchází hvězdy zlaté,
osvěcujíc světa chrám;
kolem mně jen ticho svaté,
já zde bydlím v poušti sám.

МЕЛАНХОЛИЯ

Залезът зад планините
в сетната заря изгрява,
стихна песента на птици,
само лек ветрец появява
и играе със листата,
а вълничките без дия
в чистия поток се мятат.
Вятър пее с мойта лира.

Както чезне слънце ясно
и нощта саван простира,
както светлината гасне
и камбанен звън умира,
щом от кулата отекне
над гората надалеко,
както роза в мрака вехне,
тъй и ти заспа навеки.

И Луната бледа плува
посред облачни воали,
а мъглата я забулва
със савана погребален.
Звездно злато засиява
в купола на този храм;
свята тишина настава,
в тази пустош аз съм сам.

TĚŽKOMYSLNOST

Buďte zdravý, vlasti modré hory!
 Vltavo, buď zdráva v stínech svých!
 Ty dědino, jejíž temné bory
 hučely v můj dětský pláč i smích! –
 V smích můj pravím? – Ten kdy uslyšely? –
 Vesele můj zřídka planul zrak! –
 Jinošství však kdy mne mého zřely
 brány, jal mne navždy želů mrak!

Časně jsi mi zpustl, snů mých ráji,
 pouhý mládcí zastaviv jen svět!
 Jednou lze jen věnce víti v máji,
 jednou plane, a již nikdy, květ.
 To jest, co mi o žítí se snilo? –
 To sliboval dětinský můj věk? –
 Po tém oko touhy slze lilo? –
 Krásná víro! Tys jediný vděk! –

A proč teskním? – že nevzešlo kvítí,
 jaké černý předvodil mi sen? –
 Jaké ve snách vzkvětlo živobytí,
 to jestoty neuhlídá den! – „
 O tři zraky!“ vešken lid mi praví,
 „vidíš hroby? – Mníš, že mrtví spí
 beze snů? – Ne! – Jiný svět je baví,
 znovu oni jitro svoje sní!“

Tíší mrtví? – ! – že znovu žijí? –
 Znovu žijí? – – Vlastní vůlí svou? –
 Či nuceně žíly jejich bijí? –
 Proti vůli v nové sny zas jdou? – –

МЕЛАНХОЛИЯ

Здравей, ти, сенчеста Вълтава!
 Здравейте, родни сини планини!
 Селцето с тъмната дъбрава
 в плача, в смеха на детството кънти! –
 Смеха? – Кога съм се усмихвал? –
 Очите ми от радост не блестят! –
 Когато в младостта преминах,
 завинаги ме облада скръбта!

Светът е само за млинари!!
 На сънищата раят опустя.
 Цветя припламват и изгарят
 сред майските венци на пролетта.
 Живота как ли си представях? –
 Какво ли детството ми обеща? –
 В сълзи копнежа аз удавах –
 но, вярно, ти бе в моята душа! –

Тъжа, че няма да разцъфне
 вълшебното ми цвете от съня? –
 Роденото в съня ще съхне
 и няма да го съхрани денят! –
 „Изтрий очите!, вред се чува,
 Гробове виждаш? – Мъртъвци в тях спят
 без сън? – Не! – Нов ден те сънуват
 и нов живот – за тях е друг светът!“

Нима са мъртвите пак живи? –
 По своя воля? – Или чужда
 пулсират сухите им жили? –
 В нов сън ли пак ще се пробуждат? – –

Превод от чешки: **Жоржета Чолакова**

КАРЕЛ ЧАПЕК (Karel Čapek, 1890 – 1938) – първият чешки писател, получил световно признание, е име, което най-често се асоциира с модерната за периода между двете войни проблематика, свързана с научно-техническия прогрес, с перспективите на модерната цивилизация и с моралната отговорност на творческата личност пред човечеството. Това действително е една от големите теми на Карел Чапек, които разработва в редица прозаически и драматургични произведения, най-известни от които са романите *Фабрика за абсолютен* (*Továrna na absolutno*, 1922), *Кракати* (*Krakatit*, 1924), *Война със Саламандрите* (*Válka s Mloky*, 1936), пиесите *P.U.P. (R.U.R.)* (1920), където за първи път въвежда в света на литературата робота, *Средството Макропулос* (*Věc Makropulos*, 1922), *Бялата болест* (*Bílá nemoc*, 1937). Друг всеизвестен факт е, че той и брат му Йозеф – художник кубист и писател, са първата писателска двойка в световната литература на XX век: в съавторство те създават редица разкази и пиеси особено през ранния етап на творчеството си, т.е. в края на първото десетилетие на XX век, но публикуват книгите си преди и малко след Първата световна война: сборниците *Сияйни дълбини* (*Zářivé hlubiny*, 1916) и *Градината на Краконош* (*Krakoňova zahrada*, 1918), пиесите *Из живота на насекомите* (*Ze života hmyzu*, 1922), *На любовта съдбовната игра* (*Lásky hra osudná*, 1922), *Адам създателят* (*Adam stvořitel*, 1927).

Литературните „петьци“, които Чапек от 1925 г. организира в своя дом, участието му в международните писателски срещи като инициатор и първи председател на чешкия ПЕН клуб, разговорите му с президента Масарик, издадените в три тома, журналистическата му смелост в защита на демокрацията – всичко това и още много други факти безспорно свидетелстват, че Чапек не е „кабинетен писател“, а е от онази категория интелектуалци, които не с героична поза и показни жестове, а предано, достойно и с дълбоко вътрешно убеждение защитават хуманните ценности.

Върху един определен момент от творческия му профил обаче би трябвало да се сложи акцент. Чапек е доктор по философия и още преди да защити своя докторат върху прагматизма като философско течение, провежда обучение освен в Карловия университет още в Париж и Берлин. В духа на прагматизма и релативизма той проявява особена чувствителност към проблема за истината –

но не като абстрактна философска категория, а с оглед на нейните отражения върху човешкото съзнание и поведение. Подобна ориентация Карел Чапек проявява още в ранните си разкази от сборниците *Разпятие* (*Boží muka*, 1917) и *Мъчителни разкази* (*Trapné povídky*, 1921), а по-късно и във философската си трилогия *Хордубал* (*Hordubal*, 1933), *Метеор* (*Povětroň*, 1934) и *Обикновен живот* (*Obyčejný život*, 1934). При него сериозността, която самото естество на философската материя предполага, се съчетава с интелектуален хумор и от тази смесица се раждат пародиите му на антични митове и литературни сюжети (*Апокрифи/Апокрифу*, 1932) или комичното във всекидневието на обикновения градски човек в „разказите от единия и от другия джоб“ (*Povídky z jedné kapsy, Povídky z druhé kapsy*, 1929). С непреднамерен скепсис и с мъдра усмивка Чапек се отнася и към тежките екзистенциални проблеми, и въобще към големите проблеми на философията. Именно към тази категория се отнасят и редица негови есета, в които се срещат професията на журналиста, ерудцията на писателя и разсъдливостта на философа. И цялата тази амалгама на неговия талант е изключително четивна и увлекателна благодарение на стиловата му непринуденост, на търсения естествен контакт с читателя, пред когото откровенно споделя своето недоверие към наложените колективни стереотипи и към манипулативните техники на публичното говорене.

Предлагаме на нашите читатели да се запознаят с една не особено популярна страница от творчеството на Карел Чапек, която го представя и като ерудит, и като остроумен интерпретатор, и като писател с находчиво чувство за хумор, развенчаващо клишираните представи за меланхолията. Чрез този текст Чапек признава не само своята склонност към „негероичния“ личностен модел, но дава израз на една ново разбиране за меланхолията на модерния човек, което тепърва ще бъде концептуализирано от мислители като Жан Старобински, но едва от 60-те години на XX век насетне.

Есето *Меланхолия* е написано през 1922 г. и е публикувано в пражкия всекидневник „Лидове новини“, където Карел Чапек работи години наред като журналист. Оригиналът на текста е взет от осемнадесеттомното издание на събраните съчинения: Karel Čapek. *Spisy XVIII. O umění a kultuře II*. Praha: Československý spisovatel, 1985, 437 – 439.

МЕЛАНХОЛИЯ

Само преди минута си разговарял с разни хора, шегувал си се, занимавал си се бог знае с какво, радвал си се на кой знае какво, а сега гледаш в земята, искаш да се молиш, но не знаеш защо (а и впрочем няма на кого), унил, уморен и безразличен, а е толкова странно, че само преди минута си бил от нещо развълнуван, и още по-странно е, че утре трябва да ставаш и нещо да правиш, а си със стиснато гърло, мъкнеш на гърба си някакво бреме и очите ти ужасно тежат, а погледът ти пада към земята, сякаш е от олово.

Какво е станало? Нищо, нищо особено. Само няколко дреболии, нещо ми се изпречи по пътя, но даже не си струва да се говори за това, нещо, което не очаквах, нещо, което леко ме засегна, нещо, което малко ме обиди – нищо, нищо като цяло; ако сумирам всичко това, няма да се намери ни една прилична причина да бъде тъжен. Едно голямо нищо; ала вижте, малкото идва в повече – то е всичко това, всичко това. – Всъщност нищо не си струва; ала вижте, страшно е да се живее.

Бих се хванал на бас, че в деня, когато цар Соломон е написал кредото на всички меланхолици, в деня, когато е написал: „Суета на суетите, всичко е суета“ – през онзи точно ден нищо особено не му се е случило, империята му не е паднала, не е умряла най-любимата му жена, не е усетил докосването на смъртта в своето болно тяло – нищо, нищо важно. Наистина нищо не се е случило на цар Соломон; само където е открил глупост и притворство в очите на своята най-любима жена, равнодушие – у приятел, подлост – у слуга, нещо му се е изплъзнало между пръстите, а може би най-важното; нещо не е станало, както трябва; нещо го е разочаровало; нещата са се показали в по-грозна светлина от всеки друг път, хората – по-противни; но именно този ден цар Соломон се е сринал под тежестта на това „нищо“ и уморен до смърт, с ужас е отбелязал в своята книга суетата на всичко.

Защото, вижте, когато човек среща тежките удари на съдбата, може да стане и герой. Може да понася смъртта, разрухата, поражението, както се казва, с гордо вдигната глава; може в крайна сметка да се бори и да загине. Но няма как да бъде герой, ако се убоде с карфица. Това пробождане може много пъти даже и да не го забележи, може на няколко пъти да се престори, че не го е забелязал, но след десетия или петнайсетия път ще се откаже от всякакъв героизъм. Човекът е безпомощен пред малките болки. Може да бъде посвоему горд, че си е счупил крака, но не може да се гордее с това, че му се е откъртил нокът. Може гордо да понесе смъртта на жена си, но не може гордо да понесе това,

че тя, без да мисли много, го е засегнала с някоя своя глупост. Катастрофално се примирява с това, че му се е срутила къщата, но не може да се примири, че къщата му е безнадеждно противна.

Меланхолията – най-непоносимата болка от живота, е страдание, предизвикано от незначителни причини: тя е най-непоносима, защото не допуска героизъм; няма героични меланхолици. При всички случаи меланхолията е слабост, или по-скоро беззащитност пред малките болки.

Идва ми да кажа, че няма модерни трагедии. Вземете Ибсен: неговите модерни драми (даже и *Призраци*) са по-скоро меланхолични комедии; трагиката на неговите герои е в това, че предизвикват съжаление и че по някакъв фатален начин се провалят и следователно в същността си са иронизирани. Античният герой подкопава божествения ред, което е трагично; модерният герой подкопава човешкия ред, което е някак си смешно, но е преди всичко меланхолично. Героят на Шекспир винаги умира и това го предпазва от неизбежен провал. Модерният герой обикновено продължава да живее и това е смешно и меланхолично. Ако Отело не се беше пробол, а беше получил условна присъда и беше остарял като пенсиониран генерал, щеше да бъде модерен герой, тоест меланхоличен полугерой. Затова всеки, който иска да напише истинска трагедия, трябва да я завърши с кървава касапница. И не защото смъртта е кой знае колко трагична и възвишена, а защото няма да допусне геройството на героя да бъде развенчано.

Да изживяваш болка, е меланхолично. А ако ни е нужен модерен героизъм, не ни трябва героична смърт, а геройството на оптимизма. Но модерната драма не е стигнала толкова далече.

Превод от чешки: **Жоржета Чолакова**

Ivan Petrov. *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)*. Łódź, Wydawnictwo uniwersytetu Łódzkiego, 2015. 260 str. ISBN 978-83-79-69-791-5.

Гутенберговата печатарска преса променя културната картина на Европа, дава тласък на модерността и нов живот в развитието на книгата. Много скоро, само няколко десетилетия след появата на първото Гутенбергово издание, се създава кирилското книгопечатане, чието начало е положено от Швайполт Фиол в края на XV в. в Краков (1491), продължено успешно и на Балканите (най-напред в Цетине, 1493 – 1494), като разширява географските си граници през следващия XVI век в Средна, Югоизточна и Източна Европа. За отбелязване е, че кирилските книги по онова време са се използвали както от източноправославните християни, така и от представители на други конфесии. Това обяснява и тяхното отпечатване и широко разпространение в Западна Европа (Венеция, Рим, Тюбинген): както на места, исторически свързани с кирилската писменост, така и в области, където традиционно битуват латиницата (напр. източнославянските територии на Ржеч Посполита) и глаголицата (на Балканите).

Съответно с разрастването на книгопечатането расте библиографският и изследователският интерес към най-старите славянски печатни книги, като той не стихва до днес, а изследванията върху различни проблеми, свързани с тази проблематика, непрекъснато се увеличават паралелно с постоянното усъвършенстване на описите, каталогизацията и класификацията на паметниците, както и методиката на изследването им. За българската наука е особено важен фактът, че сред най-старите печатни издания (без инкунабулите) важно място заемат и българските.

Българската печатна книжнина от XVI – XVII век има важно значение в историята на българския книжовен език – преди всичко съхранява ръкописната традиция, възпроизвеждайки нейните образци. От друга страна, тя изпълнява ролята на трансмисия между средновековната и възрожденската книжнина, чрез която старата традиция се пренася в нова езикова ситуация и в такъв план има ключово значение и място в българската езикова и културна история. Доказателства за това намираме в редица изследвания, посветени на палеославистиката през последните няколко десетилетия (П. Атанасов, А. А. Немировски, А. Врачу, Д. Иванова-Мирчева, М. Цибранска, Н. Иванова, Д. Иванова и мн. др.).

Наскоро излезе от печат и книгата на полския медиевист Иван Петров от Университета в Лодз, познат на научните среди в България с интересните си изследвания по палеославистика и дамаскинска книжнина. В уводната част на книгата си – *От инкунабулите до първите граматики. Контексти на развитие на българския книжовен език (края на XV – началото на XVII век)*, авторът ни въвежда в съдържанието, като посочва и темпоралния обхват на източниците, а именно от люлчени период, когато се отпечатват първите печатни книги (наречени инкунабули, от лат. *incunabula* – ‘люлка’)¹, сред които има и на славянски езици, до началото на XVII век. Пояснява и характера на самото изследване, чиято цел е да представи славянските старопечатни издания с оглед на външната история на развитието на книжовния език, т.е. в социолингвистичен дискурс и в контекста на обществено-историческите и културните условия (за разлика от традиционния класически подход, който обикновено обхваща текстологията, кодикологията, писмо и език). Такъв подход дава възможност да се разкрие писмената култура на южнославянските народи в различни средища през богатия на книжовна продукция XVI век, който авторът посочва като етап, отворен към Предвъзраждането. А характерна черта от проявите на този феномен е съжителството и взаимното влияние между ръкописната традиция и печатната книга (с. 3). В уводната част са изложени ясно и в стегнат вид предметът и обектът на изследването, отправните теоретични постановки, методологията и терминологичният апарат.

Представена е и структурата на монографията, която се състои от три глави, списък на изворовия материал, литература и приложение с избрани текстове (предисловия, послесловия, колофони в превод на полски от А. Наумов).

В първата глава – *Църковнославянският език и неговото влияние върху българския: концепции и интерпретации (Język cerkiewnosławiański i jego wpływ na bulgarski: koncepcje opisu i interpretacji)*, освен целите и задачите на изследването авторът изяснява основни теоретични, методологически и терминологични въпроси. Съществуващото разнообразие в интерпретациите на термина „църковнославянски език“ и на значението, което се влага в това понятие в научната литература, е причина ученият да се спре на тази отдавна разисквана тема в славянското езикознание и да представи своето виждане по въпроса. Той проследява употребата на термина „църковнославянски“, връщайки се назад във времето към трудовете на учени като А. Х. Востоков (1863) и В. Ягич (1913), които имат предвид Кирило-Методиевия писмен език, създаден

¹ Първата печатна книга излиза в Майнц през 1445 г.

в средата на IX век. Посочва, че със същия термин си служат и слависти, които така означават езика на книжнината от XII век, създадена от славянските народи като редакция на Кирило-Методиевия език в условията на държавност (В. Вондрак, А. Ваян и др.). Отбелязва недостатъчно прецизираната употреба на термина „църковнославянски език“ и в най-ново време, с който се назовава целият темпорален исторически развой на Кирило-Методиевия език, вкл. и неговите по-късни редакции (панхроничен) в трудовете на Н. И. Толстой, Е. М. Верешчагин и други руски учени.

Авторът добре познава и обширната научна литература в България и българската теза по въпроса за характера на църковнославянския език, но се спира и цитира само две достатъчно пълни енциклопедични дефиниции – на Д. Иванова-Мирчева в *Кирило-Методиевската енциклопедия* и на Т. Лалова в *Енциклопедичен речник на старобългарската литература* (с. 23), които определят църковнославянския като късна руска фонетична редакция на старобългарския език и като резултат от развитието ѝ в периода XI – XVI в.

Самият автор възприема като най-подходящо следното определение за църковнославянския, в което включва освен лингвистични и социолингвистични диференциални признаци (характер, функции, приложение, институционалност и др.), по които тази езикова разновидност се различава от други езикови системи, а именно: църковнославянският е език на богослужението и на богослужебната книжнина; той е формиран през XVII в. на основата на руската редакция на староцърковнославянския (под този термин се разбира старобългарският), утвърждава се в книгопечатането (чрез образцови текстове и езикови образци, свързани с реформата на патриарх Никон – позната в науката като имплицитна кодификация), а малко по-късно и с реална граматична кодификация (Грамматиката на Мелетий Смотрицки). Авторът изтъква и консолидиращата му роля – да сближи и обедини православните народи в цивилизационния кръг *Slavia Orthodoxa* чрез общ богослужебен език.

Особено ценна от теоретична гледна точка за настоящото изследване, както отбелязва авторът (с. 47), е книгата на М. Цибранска-Костова *Етюди върху кирилската палеотипия XV – XVIII век* в частта ѝ *Църковнославянският печатен номоканон и българската книжнина XVII – XIX век*, в която намира опорни точки (на основата на диференциалните признаци, които авторката предлага) за възприемането на нов термин, по-обективно отразяващ същността на късната разновидност на руската редакция на църковнославянския език от XVII век. Именно за да се разграничи тази формация от Кирило-Методиевия език (ранния старобългарски език), наричан с термина „староцърковнославянски“, Ив.

Петров използва термина „новоцърковнославянски“. От прагматична, а и от научна гледна точка този нов термин не е нелогичен в релацията староцърковнославянски – църковнославянски – новоцърковнославянски. Чрез този неологизъм авторът избягва необходимостта от уговаряне или поясняване на значението на термина при всяка негова употреба.

В същата глава накратко се прави описание на най-важните съвременни лексикографски и граматични разработки, свързани с църковнославянския език. С оглед на пълнотата на анализа авторът се спира на избрани теоретико-методологични модели на изследване на този феномен, като и тук показва високо равнище на познаване на редица авторски трудове по тези въпроси (на В. Мошин, А. Турилов, В. Загребин, Р. Пикио, Х. Кайперт, В. Живов и мн. др.). Отбелязва обаче, че въпреки високите постижения в тази научна област палеославистиката закъснява с въвеждането на по-нови методи и подходи на изследване в сравнение със синхронните дисциплини в славистиката.

С компетентност и задълбоченост Ив. Петров анализира заслугите на българските учени – историци на езика, за изясняване на мястото и ролята на църковнославянския език в изграждането и развитието на новобългарския книжовен език, като изтъква приносите на Л. Андрейчин в тази насока, а също и на неговия ученик К. Босилков във връзка с въпроса за лексикалното влияние на църковнославянския език върху книжовния език през Възраждането. Добре запознат е и с литературата, отнасяща се за периодизацията на българския книжовен език от старо-българската и новобългарската епоха, което проличава от подробния обзор по тази тема, цитирайки трудовете на Б. Цонев, Ст. Младенов, К. Мирчев, Д. Иванова-Мирчева, Ив. Харалампиев и др.), както и академичната *История на новобългарския книжовен език* (колектив, 1989) и двете издания със същото заглавие (на Р. Русинов, 1980, и на Д. Иванова, 2012). Задълбочената теоретична подготовка на автора и вникването в сложната книжовноезикова ситуация в преходния период между Късното средновековие и Възраждането му позволяват да изброди успешно лабиринта на този темпорален отрязък, да отстрани възможните препятствия и да постигне обективност в по-нататъшните си анализи.

Във втората глава – *Инкунабулите и кирилските старопечатни книги: въпроси на таксономията и номенклатурата (Inkunabuły i starodruki cyrylskie zagadnienia taksonomii i nomenklatury)*, акцентът е пренесен върху типологията и класификацията на достъпните засега печатни текстове от посочения период в контекста на общата езикова ситуация в кръга на Slavia Orthodoxa (към който принадлежи и българският език). И тъй като нееднозначното назоваване на печатни книги от различни периоди води до неточности, авторът представя терминологична

гичния апарат и дава ясни дефиниции за всяко понятие и темпоралния отрязък, към който се отнася: инкунабули – печатни книги до края на XV в., старопечатни книги (палеотипи) – от XVI до края на XVIII век, първопечатни книги – само първото издание на дадена книга.

Ив. Петров е отлично запознат със съществуващите съвременни каталози на кирилските инкунабули и старопечатните книги в Русия, България, Сърбия, Румъния, Полша и др., като най-често използва трудовете на един от най-добрите познавачи на кирилската палеография, руският библиограф и учен А. А. Немировски – неговата тритомна *История славянското кирилско книгопечатание XV – начала XVIII-ого века*, както и каталозите и други публикации на автора. Авторът си служи и с редица други източници – сръбски, хърватски, руски, полски и т.н.: каталози, описи и изследвания (А. А. Круминг, А. А. Гусева, Ив. Богданов, Д. Медакович, К. Мано-Зиси, А. Кавецка-Гричова и мн. др.), от които е извлечена ценна информация, включително и за количеството на екземплярите и тяхното местонахождение в Европа и по цял свят. Важна от гледна точка на систематичното представяне на изданията от XVI до края на XVIII век е частта *Класификация и периодизация на българските палеотипи*, като за основа са използвани проучванията на Ив. Богданов (с бележки от автора за актуализацията на някои факти), Б. Райков, Е. Гергова и др.

Третата глава – *Южнославянската кирилска палеотипия от XVI век: основни традиции и контекстови източници (Południowosłowiańska paleotypia cyrylicka w XVI w.: podstawowe tradycje i konteksty źródłowe)*, най-съществената част на книгата, е посветена на южнославянската палеотипия от възникването ѝ до началото на XVI век.

Началната част на тази глава започва с прегледа на глаголическите инкунабули, отразени в различни каталози, от което се вижда, че те са отпечатвани предимно във Венеция или Далмация (1483 – 1496), като най-ранните са *Мисал по закона на римския двор* и *Бревиар по закона на римския двор*. Представени са и запазените кирилски инкунабули, отпечатани в Краков от Швайполт Фиол в годините 1491 – 1493, съответно *Октоих* и *Часослов, Постен триод* и *Цветен триод*. Ив. Петров се спира на един значим факт, свързан с все още силното влияние на южнославянската книжнина в края на XV в., което откриват в изследванията си върху краковските кирилски инкунабули полските българисти В. Ст.-Минчева и М. Вронковска-Диминова (с. 95).

Прегледът на ранното книгопечатане на Балканите разкрива успешната дейност в Черна гора, където се открива първата южнославянска печатница в Цетине (през 1494 г.), от която излизат следващите поред кирилски инкунабули. Опирайки се на авторитетния каталог на А. А.

Немировски, авторът посочва четири книги: два *Октоиха* (от 1494 г.), *Псалтир с последования* (1495) и *Молитвеник* (1495). Интерес представляват двата анаграфа, които съдържат исторически сведения за мястото на издадената книга – Цетине, името на издателя – Гюрг Църноевич, и името на печатаря – „мних Макарие от Чръние Горы“.

С развитието на кирилското книгопечатане през следващите два века се разширява и географската карта на печатниците и на отпечатваните славянски книги в двете дунавски княжества – Влашкото и Молдовското, което дава повод на автора да раздели книжната продукция (наречена румънско²-българска) на три етапа (1508 – 1512, 1545 – 1554, 1557 – 1588). Първият съвпада с началото на XVI век, когато в Търговище (дн. румънски град Мунтения) се открива печатница, като мястото на нейната продукция е влашкият владетел Нягое Басараб. Последователно там се издават три книги: *Служебник* (1508), *Октоих* (1510) и *Четириевангелие* (1512). Съвсем основателно авторът се спира по-подробно на последната книга – *Търговищкото четириевангелие*, издание, което представя едни от най-добрите образци на българската палеотипия през XVI век, познато и описано в палеославистиката (вж. статията на Т. Славова и изводите ѝ относно текстологията на палеотипа, който се свързва с Атонската редакция; текстологичните и лингвистичните изследвания на паметника, включително и в съпоставителен план с руски и сръбски редакции – Д. Иванова; лексикалните особености – А. А. Немировски, както и предговора към фототипното издание на Х. Миклас от 1999 г.). Наред с уточняването на някои детайли авторът се спира и на спорния въпрос по отношение на личността на печатаря от Черна гора – монаха Макарий, чието име съвпада и с това на търговищкия печатар, като цитира различни мнения по казуса (на П. Атанасов, Т. Славова, Е. Л. Немировски и др.), и както отбелязва авторът, науката все още не се е произнесла еднозначно дали това е черногорският печатар, или друга личност.

С прекъсване от три десетилетия типографската традиция в Търговище се възстановява в средата на XVI век, когато там излизат и други книги на български език – *Требник* (1545) и *Апостол* (1547) в печатницата на Димитри Логотет Любавич. Със същата точност в детайлите Ив. Петров представя и другите печатарски центрове през този период, съответно в Сибиу (Трансилвания), където излизат две четириевангелия, едното – през 1546 г., а второто с паралелен текст на румънски – през 1551 и 1554 г. Известно е на специалистите, че през втората поло-

² Не намирам това определение за подходящо относно посочените три книги, отпечатани на български език в тогавашното Влашко княжество. Същото се отнася и за част от издадените книги в други печатници там, в които текстовете са изцяло на български език.

вина на XVI век има разцвет на книгопечатането, като броят на печатарските центрове в Трансилвания, Влахия и Молдова се разраства и тогава се появяват такива ярки имена, като дякон Кореси, дяк Лоринц, йеромонах Лаврентий, дякон Щербан. С подробен анализ авторът представя делото на дякон Кореси, който работи като типограф на различни места и отпечатва стотици екземпляри: в Брашов – *Октоих, Евангелие, Празничен миней, Служебник* и няколко издания на *Псалтира*; в Търговище – *Триод* и още две четириевангелия в средата на XVI век и др.

С вещина и коректност е представена процъфтяващата едновековна кирилска палеотипия във Венеция (1519 – 1638), като авторът се фокусира върху типографската практика на редица известни майстори в книгопечатането: Божидар Вукович и сина му Виченцо, Стефан Маринович, Яков от с. Камена река, Й. Загурович, Яков Крайков, Марко и Бартоло Гинами, Стефан Пастрович, йеромонах Сава, Джовани Антонио Рампазето. Ив. Петров отдава заслужена почит към делото на баща и син Вукович и определя издадените от тях книги като уникални. Обект на внимание от страна на автора са и двете отпечатани оригинални старобългарски произведения в един от издадените във Венеция сборници – *Молитва към Богородица* от Черноризец Петър и *Житието на св. Параскева – св. Петка* от Патриарх Евтимий. Относно спора по отношение на въпроса дали Яков от с. Камена река и Яков Крайков са двама автори, или зад тези имена се крие една и съща личност (доказано от други автори), Ив. Петров споделя първото становище.

В очерците, представящи типографите в третата глава на книгата, е отделено място и за информативната роля на анаграфите в исторически контекст (метатекстове, групирани според съдържанието, вида и жанра им – предговори, послеслови, колофони), в които се дават ценни сведения за името и личността на печатаря, за мястото, времето и условията на отпечатването на книгата, за епохата и съпровождащите я събития, историческите личности и др. Важно значение имат те и като лингвистичен емпиричен материал, който хвърля светлина върху езиковата ситуация през разглеждания период. Макар и кратки, отрязъците с оригиналната си графика и правопис дават представа за характера на писмото, езика и филологическата култура на издателя/печатаря, което има важно значение като факт от историята на езика и писмената практика по онова време.

С прецизност и пълнота в книгата е отделено място и за представянето на сръбската палеотипия през XVI век. Като най-ранна се посочва фамилната печатница в Горажде (Горажданска шампарија), чийто основател е Божидар Любавич (наследена по-късно от двамата му синове Джура и Теодор). Книгопечатането на сръбска земя се осъществява не

само в градска среда, но и в манастирите и този факт не е пропуснат от автора, който се спира на обители като Руйно, Грачаница, Милешева, Мръкшина църква, където се отпечатват евангелия, псалтири, октоихи, требници и др.

Забележителна е цитираната от Ив. Петров констатация на Д. Барач, че през южнославянския XVI век се осъществяват оживени културни контакти между Венеция – Горажде – Търговище (с. 117). Аналогично на казаното, можем да споменем и за тесните връзки и общи традиции през същия този XVI век, свързани с разпространението на ръкописните книги (къниги общим езиком) на Балканите без граници, чиито текстови образци, графични знаци и украса са повлияли и на печатните им варианти.

Чрез комплексното представяне на южнославянската палеотипия – като издателска и книжовна дейност и като професионална общност от издатели, печатари, меценати и спомоществователи, с очертаната географска карта на типографските центрове авторът успява да покаже панорамната картина на едно духовно пространство, свързващо региони от Средна Европа и целите Балкани.

Като изхождам от наблюденията си и данните от свои изследвания върху печатната книжнина от разглеждания период, и особено продукцията от XVI век, напълно подкрепям констатацията на автора, че издадените през втората половина на XVI в. книги във Влахия, Молдова и Трансилвания са най-представителната група южнославянски палеотипи (към тях би следвало да добавим и по-рано отпечатаното Търговищко четириевангелие, което става образец и за следващи издания), и то не само в количествени измерения, но и благодарение на талантливите печатари, които оставят и свои последователи (Макарий, Кореси, Лаврентий и др.).

Малко встрани от заглавието на книгата остава последната част от изследването – *Източнославянска кирилска палеография – основна характеристика (Wschodniosłowiańska paleotypia cyrylicka – charakterystyka ramowa)*, но от друга страна, тя допълва и разширява представата за славянската кирилска палеотипия в цялост. Книгата завършва с кратко и стегнато заключение, в което са обобщени резултатите от наблюденията и анализа на автора и са направени съществени изводи на основата на изложените факти. Единият се отнася до южнославянската палеография, чиито издания имат много общи черти (наред с изконните черти на отделните славянски редакции), а другият – че църковнославянският от XVII век (новоцърковнославянски според терминологията на автора) влияе в по-малка или в по-голяма степен върху градивните процеси на всички южнославянски книжовни езици.

В обобщение на фактологията и анализа можем да отбележим, че изследването се съпровожда с кратко и ясно уточняване на понятия от въведения терминологичен апарат. Прегледът на изследванията по темата в съвременната славистична литература е направен прецизно и задълбочено, а историческият обзор на становищата по различни въпроси, свързани с конкретната тема, е даден в широк дискурс. В много случаи авторът се съобразява с изказани тези, но при дискуссионните въпроси изразява и свои собствени позиции, защитава тезите си аргументирано на основата на задълбочената си теоретична подготовка и на данните от становищата, от изворовия и ексцерпирания материал.

Следва библиография, която в две отделни части съдържа описание на каталозите и описите на инкунабулите и палеотипите (с. 151 – 155) и списък на литературните източници (с. 155 – 188). Използваната научна литература е изключително богата, цитирани са авторитетни изследователи и публикации в проучваната тематична област. Монографията завършва с приложение, което съдържа анаграфите (в превод на полски) от доста голям брой старопечатни книги, някои от тях – публикувани за първи път. Представените в приложението преводни текстове са ценен хрестоматичен източник в историко-културен, а и в дидактичен аспект. За съжаление, липсата на оригиналните образци лишава изследователите от автентичен материал и преки данни за езиковите особености и характера на графиката и правописа на отпечатаните метатекстове. Все пак известна представа за техния език читателят може да получи от кратките илюстративни текстове в третата глава.

Иновативният характер на книгата се дължи на успешно прилаганите в диахронните проучвания методи, съчетани с по-нови, каквито са социолингвистичните. С убедителните си аргументи – резултат от прецизна работа и задълбочен анализ, авторът представя труд с безспорен принос не само в българската, но и в славянската медиевистика, като обогатява изследователското поле с данни, които имат отношение към българската културна и книжовноезикова история, както и към контактите на южнославянските народи на Балканите, благодарение на което кирилската старопечатна традиция дава тласък на нови идеи и става предвестник на предвъзрожденските книжовни прояви.

Книгата на Иван Петров *От инкунабулите до първите граматики. Контексти на развитие на българския литературен език (края на XV – началото на XVII в.)* е научно постижение на автора, което добре представя и полската българистика в Лодз.

Диана Иванова

František Čajka – Marcel Černý (edd.): *Slovník jazyka staroslověnského. Historie, osobnosti a perspektivy*. Práce Slovanského ústavu AV ČR. Nová řada, sv. 45. Studiorum slavica memoria, sv. 2. Praha, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. 2016. 591 s. ISBN 978-80-86420-56-1.

Колективната монография *Речник на старославянския език*¹ – история, личности и перспективи (*Slovník jazyka staroslověnského – historie, osobnosti a perspektivy*) излиза точно 60 години след появата на „пилотния“ том *Речник на старославянския език* (*Slovník jazyka staroslověnského*, 1956) и 19 години след завършването на този уникален лексикографски проект в 52 тома (последният е от 1997 г.). След сборника с избрани студии на компаративиста Карел Крейчи (Karel Krejčí, 1904 – 1979), озаглавен *Литература и жанрове с европейски измерения. Не само чешката литература в зрителното поле на компаративистиката* (*Literatury a žánry v evropské dimenzi. Nejen česká literatura v zorném poli komparatistiky*) (2014)², настоящото издание представлява второто заглавие от издателската поредица на Славянския институт към Чешката академия на науките *Studiorum slavica memoria*. Тази издателска поредица има за цел да припомни забележителните личности в чешката славистика, които са били тясно свързани със Славянския институт, създаден през годините на Първата република³, и с наследилите го институции, между които днес е и едноименният славистичен център към академията.

Тази монография представлява библиография с коментари, чиито автори са същите, които финализират *Речника на старославянския език*, а това са онези членове на работния екип, които са участвали в третия и четвъртия том. В този смисъл настоящото издание очертава историята на речника, както и на пряко свързаните с него изследователски проучвания. Не са забравени и авторите, участвали в създаването на първите два тома на речника, които са били тогава водещи имена в науката и на чийто живот и творчество вече са посветени значителен

¹ Чешкият термин „старославянски език“ се препокрива с българския термин „старобългарски език“. – Б. ред.

² Вж. рецензията на Лубош Мерхаут (Luboš Merhaut) в интернет списанието *Echa. Fórum pro literární vědu* (17. 9. 2014), <<http://www.ipsl.cz/index.php?id=574&menu=echa&sub=echa&str=echo.php>>.

³ Институтът по славистика е създаден през 1922 г. с решение на Народното събрание на Чехословакия. – Б. ред.

брой изследвания, създадени са и подробни библиографски описи на техните трудове. Комплексният образ на историята и на реализацията на целия проект е представен в пространната уводна студия *Хроника на речника на старославянския език* (*Kronika Slovníku jazyka staroslověnského*, стр. 13 – 86), в която са представени всички автори и сътрудници, свързани с възникването на този монументален труд. Авторка на студията е дългогодишната сътрудничка към академията и пряка свидетелка на събитията Емилия Блахова (1931 – 2016), чийто земен път завършва по време на подготовката на монографията за печат. Със своята съдържателност, дълбочина и уникалност, както и с ексцерпирания изворов материал тази студия има изключителен принос към историята на чешката славистика и палеославистика, която българската наука по традиция приема за неразделна част от българистичните изследвания (в българския език палеославистиката е терминологично означавана като старобългаристика, а старославянският език – като старобългарски).

Монографията се състои от три основни дяла. Първият от тях съдържа изследвания, които разглеждат възникването на проекта, персоналните участници в него и по-нататъшно му концептуално развитие, което осъществяват последвалите проекти, методологически базирани или произтичащи от *Речника на старославянския език* или от неговия изворов материал, наличен в картотеката единствено в Славянския институт към Академията на науките на Република Чехия на улица „Валентинска“ в „Старе место“ – Прага.

Пролог към централната тема на книгата е вече споменатата студия на Е. Блахова, в която от позицията на активен член в работната група са изложени в хронологичен ред всички важни събития, свързани със създаването на този труд, и същевременно са представени всички участници в това дългогодишно научно начинание. На онези проекти, които произтичат от него, са посветени отделни обзорни студии: *Допълнения към речника на старославянски език* (*Dodatky ke Slovníku jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae V. – Addenda et corrigenda*; Франтишек Чайка, стр. 87 – 108), *Гръцко-старославянски индекс* (*Řecko-staroslověnský index. Index verborum graeco-palaeoslovenicus*; Вацлав Чермак, стр. 109 – 116), *Проектът ГОРАЗД: Дигитален портал на старославянския език* (*Projekt GORAZD: Digitální portál staroslověňštiny*; Шефан Пилат, стр. 117 – 126), еднотомен (не помалък по обем от московския) речник на най-старите старославянски паметници (*Slovník nejstarších staroslověnských památek/Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*; Мартина Хрома, стр. 127 –

138), *Етимологичен речник на старославянския език (Etymologický slovník jazyka staroslověnského*; Илона Янишкова, стр. 139 – 156), *Речник на църковнославянския език в македонска редакция/Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*; Зденка Рибарова, стр. 157 – 174), *Речник на църковнославянския език в хърватска редакция (Slovník církevněslovanského jazyka chorvatské redakce/Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*; Аница Назор, стр. 175 – 186) и *Сравнителен индекс към речниците, разработени от Комисията за църковнославянски речници (Srovnávací index k slovníkům zpracovávaným v rámci Komise pro církevněslovanské slovníky*; З. Рибарова, стр. 187 – 199). Сродните проучвания, извършвани в България (особено в Кирило-Методиевския научен център към Българската академия на науките, както и в други филологически и исторически академични центрове), тук не са отразени, тъй като българските изследвания на старославянския (старобългарския) език се основават на собствена методология и източници и не са релевантни с пражкия проект на *Речника на старославянския език*.

Вторият раздел се състои от творчески портрети на общо тринадесет личности, подбрани въз основа на посочения по-горе критерий. В азбучен ред са представени и по-кратки, и по-пространни биографии, допълнени с професионални характеристики на сътрудниците на *Речника на старославянския език* (стр. 201 – 470): Марта Бауерова (род. 1932), вече споменатата Е. Блахова, Карел Хадерка (1922 – 1969), Зое Хауптова (1929 – 2012), Станислав Херодес (1921 – 2007), Вацлав Конзал (род. 1931), Владимир Киас (1917 – 1990), Илона Пацлова (1933 – 1988), Лудмила Пацнерова (1925 – 2008), Жофие Шарапаткова (род. 1934), Маркета Щербова (1913 – 2003), Йозеф Влашек (1934 – 2014) и Павел Вискочил (1926 – 1988). В тяхната изработка се включиха Ж. Шарапаткова, В. Чермак, Ф. Чайка, Е. Блахова, Марцел Черни, Яна Кубенова, Катержина Спурна и Бохумил Википел.

Третият раздел (стр. 472 – 538) съдържа два типа интересни и полезни приложения. Първата група се състои от описи и спомагателни таблици, които прегледно отразяват индивидуалната работа на участниците в този колективен труд: в таблица са посочени имената на авторите на отделните речникови статии, представен е съставът на редакционния съвет и на сътрудниците, отговарящи за коректността на чуждоезиковите единици на гръцки, латински, руски и немски. Втората група приложения представя различни архивни документи, отразяващи процеса и етапите на работа по речника.

Монографията е снабдена с именован показалец (стр. 553 – 591). Поради впечатляващата по обем информация от труднодостъпни източници и благодарение на обширната систематизирана библиография книгата може да служи като практическо ръководство за палеослависти (както и българисти, занимаващи се с изследване на ранните етапи от развитието на българския език и литература), за специалисти в областта на класическата филология, етимологията, сравнителното езикознание и въобще за всички, които се интересуват от въпросите, свързани с историята на славистиката, с религиозния живот на старите славяни, както и със старославянската, респективно църковнославянската култура в най-широкия смисъл на думата.

Никол Восмикова

Превод от чешки: **Петя Клинова**

Иван Чолаков. *Зараждане и развитие на методиката на обучението по български език (от Освобождението до началото на XX век)*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016, 242 с. ISBN 978-619-202-125-2.

В полето на методическата мисъл се появи монографията на Иван Чолаков, която представлява ценен историографски принос към методиката на обучението по български език. Трудът е рецензиран от проф. А. Петров и проф. Д. Иванова. Мотото на изследването подтекстово ориентира читателя в спецификата на труда: „Който не знае историята на методиката, той повтаря и потретва методическите грешки на миналото“ (Карл Кер).

Интересът към това малко изследвано поле в областта на методиката се формира от професионалния опит на И. Чолаков като университетски преподавател. В тематично отношение проблемният фокус на това изследване е несъмнено актуален. Убежденията на автора са основополагащи за ориентирането му към спецификата на избрания научен проблем с историографска насоченост. Това проличава още в уводната част, върху чиято пространна основа се разграничават историческите пластове със съответните представители на методическата мисъл, изследвани аналитично и прецизно. Съдържанието на труда, мислено в хоризонта на тематично-проблемния център, е релевантно и компактно формулирано. Авторът показва респектиращо като обхват познаване на проблема в неговите езиковоисторически, методически и педагогически измерения. Тъкмо тази задълбоченост като познание му позволява да намери собствена гледна точка. Тя се откроява в анализирания исторически преглед на образователното дело, в проследените методически насоки на обучението по български език под влияние на социокултурни фактори; в умението да се извеждат доминиращи акценти сред корпуса на учебникарската и преводната методическа литература. Изведен е приносът на видни (Ив. Хаджов, Др. Манчов) и на не толкова познати имена, чиито методически постижения могат да ни върнат към традициите на методическата мисъл и да ни помогнат в решаването на актуални проблеми с приложна насоченост.

Ценността на тази монография се изразява в следните постижения: набелязани са основополагащи доминанти относно образователната политика през анализирания период, в чиято хронология се проследя-

ват особеностите на институционализираната методическа мисъл, от една страна. От друга страна, се проблематизират някои методически постановки, застъпени в разглежданите учебникарски източници. Този факт показва, че И. Чолаков се позовава не само на своя преподавателски опит, но и на отличното детайлно познаване на проблематиката в научната мисъл. Това е очевидно и от анализаторския усет, който е проявен в главата *Начало на методическата литература за обучение по български език*, обхващаща преводната методическа литература (с. 82 – 139). На учителя се отрежда водеща роля, както се подчертава в анализа на преведените методически ръководства (на Олшамовски, Белобради, Карагюлев и др.). Изведените обобщения насочват към спецификата на авторското изследване: да се открият особеностите на методическата мисъл в теоретико-приложните ѝ аспекти, като се проследят рефлексите, очертаващи различни еволюционни етапи със съответните особености. Научната информираност на автора е впечатляваща – познанията върху руската, немската, хърватската, швейцарската методика му дават основание да открие постиженията на българската методическа мисъл в границите на историческата обособеност, чиито приложни устойчиви модели и до днес ползваме, като напр. обяснителното четене, нагледното обучение, упражнението в говорене (Ст. Басаричек) и др. Идеите за предметното обучение на Я. А. Коменски, разгърнати от П. Дънов, могат да бъдат особено полезни за съвременно приложение. Авторът имплицитно ни показва работещи модели от европейската педагогика и методика и в този дискретен подход в рамките на научното изследване виждам продуктивната приложимост на научната проблематика, разгърната в монографията.

Приложен принос можем да почерпим и от авторските методики на П. Цачев, Ст. Чакъров, П. Вълв от школата на виенските възпитаници, представени от Чолаков. В тях учителят е поставен отново на водеща позиция в съгласие с тезата на Унамуно, че „само личност може да създава личности“. Учителят творец в своята обучителна стратегия може да постигне завиден успех заради учениците си, стига да не се придържа към нормативната структура на учебния час. Последното често е предмет на разочарование, споделено от видни езиковеди, но най-пряко е заявено от П. Вълв.

Проследените същностни за този период тенденции, които водят до обособяването на методическите проблеми, свързани с обучението по български език, очертават важни приоритетни акценти. Типологизираните методически възгледи, разгърнати в последната глава, осмислят стойностната страна на представените авторски и преводни издания.

Изведени са по-подробно само онези от тях, които илюстрират процеса на приемственост от гледна точка на съвременните тенденции в езиковото обучение. Например практическата насоченост на обучението по роден език, усвояването на социокултурни компетентности с лингвокултурологична насоченост, възрастовото етапно надграждане на умения и др. и в днешните условия на динамични социални промени са плод на съзидателни тенденции.

Трудът на И. Чолаков е издържан и на концептуално, и на практикоприложно равнище. Изводите, представени в заключителната част, очертават тясната връзка между създаването и историческия развой на методиката на обучението по български език не без активното участие на известни български езиковеди, които придават не само висока стойност на разискваните проблеми, но и разширяват границите на приложната проблематика. Съдържанието и композиционното структуриране в очертаните граници на първата досега концептуална парадигма на МОБЕ с направените наблюдения, анализи и изводи от д-р И. Чолаков предлагат особено ценни възгледи за методическата литература, преосмислени с оглед на съвременните насоки в обучението по български език. Особено ценен е този труд и за литературното образование, което в синтез с езиковото се превръща в словесно изкуство с личностноформиращ характер.

Соня Райчева

АВТОРИ, ПРЕВОДАЧИ, РЕДАКТОРИ

Гл. ас. д-р Борислав БОРИСОВ (borisslav@seznam.cz) е преподавател по чешки език в Катедрата по славистика към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Автор е на монографията *Българският и чешкият книжовен език през Възраждането. Особенности на кодификацията* (2012), както и на учебници и учебни помагала по български език за средния курс. Научните му интереси са в областта на историята на книжовните езици, съпоставителното езикознание, социолингвистиката, методиката на обучението по български език, методиката на чуждоезиковото обучение.

Д-р Севдалина ВЕЛЕВА (Veljan@email.cz) е завършила специалността „Славянска филология“ (бохемистика) в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. През 2017 г. защитава докторска степен в Университета в Пардубице, Чехия, с дисертация на тема „Пародията в чешката средновековна литература“ („Parodie v české středověké literatuře“) под научното ръководство на доц. д-р Петър Последни. Изследователските ѝ интереси са в областта на литературната медиевистика и сравнителното литературознание.

Никол ВОСМИКОВА (Nikol Vosmíková, vosmikova@trojskegymnazium.cz) е завършила българистика в Карловия университет, Прага. Интересите ѝ са в областта на българския език и литература, на сравнителното езикознание, културната история на славянските народи, на българо-чешките културни взаимоотношения.

Ас. Гергана ИВАНОВА (gerganapd@abv.bg) е преподавател по сръбски език в Катедрата по славистика към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Завършила е славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Освен упражнения по сръбска граматика води и практикум по правопис и пунктуация на съвременния български език в различни специалности на Филологическия, Философско-историческия и Педагогическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Работи и като редактор и коректор в Университетското издателство „Паисий Хилендарски“.

Проф. д.ф.н. Диана ИВАНОВА (driyanova@abv.bg) е езиковед към Катедрата по български език във Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. В периода 2005 – 2018 г. е директор на Департамента за езикова и специализирана подготовка на чуждестранни студенти към същия университет. Научните ѝ интереси са в областта на историята и теорията на книжовните езици, стандарто-

логията, социолингвистиката, текстологията и лингвистиката на библейския текст, славянските културни и езикови връзки и др. Автор е на над 250 публикации, в т.ч. на 20 монографии и учебници: *Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането (върху материал от сп. „Читалище“, 1870 – 1875)* (1994), *Григор Пърличев и книжовноезиковата ситуация през 60-те – 80-те години на XIX век* (1995), *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането* (1998), *По следите на анонимното авторство в печата през Възраждането* (2000), *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието (Текстология и език)* (2002), *Езикът на Библията. Български синодален превод 1925 г. (Върху материал от Евангелието)* (2003), *Недописани страници от историята на българския книжовен език. I част. Славистични ракурси* (2008), *И от зазоряването започва денят... Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език* (2010) (в съавторство с Б. Велчева), *История на новобългарския книжовен език (второ преработено и допълнено изд., 2017)*, *Недописани страници от историята на българския книжовен език. II част. Щрихи от палитрата на българското слово (XVII – XX век)* (2017) и др. Носител е на наградата на фондация „Пигмалион“ за научноизследователска и преподавателска дейност (2009), както и на други национални и международни награди (на СУБ, Познанския университет „Адам Мицкевич“). Член е на СУБ, зам.-председател на Комисията за славянски книжовни езици към Международния комитет на славистите и член на Изпълнителния съвет на Фонд „Научни изследвания“ – МОН

Д-р Петя КЛИНКОВА (petia_klinkova@abv.bg) е завършила специалността „Славянска филология“ (бохемистика) в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. През 2014 г. в същия университет защитава дисертация на тема „Употреби на традицията и формиране на локалната идентичност“ с научен ръководител доц. д-р Владимир Пенчев. Изследователските ѝ интереси са в областта на славянската културна антропология, славянския фолклор и българо-чешките културни взаимоотношения.

Ас. Веселина КОЙНАКОВА (vescoy@gmail.com) е преподавател в Катедрата по английска филология във Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Завършила е специалността „Английска филология“ в СУ „Св. Климент Охридски“. Води семинарния курс по морфология на съвременния английски език във всички бакалавърски програми с английски език към катедрата, а науч-

ните ѝ интереси са в областта на съпоставителното езикознание (английски и български език), по-конкретно върху средствата за изразяване на епистемна (конклузивна) модалност в двата езика. Ръководител е и на три магистърски програми към Катедрата по английска филология: „Лингвистика и превод“, „Превод и бизнес комуникации“ и „Language and Linguistics“.

Д.ф.н. Наталия Дмитриевна КОЧЕТКОВА (kndmail@mail.ru) е главен научен сътрудник в Института за руска литература (Пушкинският дом) на Руската академия на науките, ръководител на Сектора за изучаване на руската литература на XVIII в. Докторската ѝ дисертация е на тема „Литературата на руския сантиментализъм: Естетически и художествени търсения“ („Литература русского сентиментализма: Эстетические и художественные искания“). Преподавала е в Ленинградския държавен университет (1975 – 1985) и в Санктпетербургския държавен културен институт (90-те години на XX в). От 1996 г. е председател на Руското дружество за изучаване на XVIII в. Научните ѝ интереси са в областта на руската литература на XVIII и началото на XIX век – нейните международни контакти, отношенията ѝ с масонството и връзките между художествените и документалните жанрове. Участвала е в колективните издания *XVIII век (XVIII век, 1962 – 2004, отг. редактор на кн. 18 – 23)*, *История на руската поезия. Т. I (История русской поэзии. Т. I, 1968)*, *Руска литература и фолклор (XI – XVIII в) (Русская литература и фольклор (XI-XVIII вв.), 1970)*, *Руската повест през XIX век (Русская повесть XIX века, 1973)*, *Руският романтизъм (Русский романтизм, 1978)*, *История на руската литература в 4 тома. Т. I (История русской литературы в 4 т. Т. 1, 1980)*, *Речник на руските писатели от XVIII век, кн. 1, 2 (Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 1, 2. 1988, 1999)*, *История на руската преводна художествена литература. Древна Рус. XVIII в. Т. I – II (История русской переводной художественной литературы. Древняя Русь. XVIII в.. Т. I – II, 1995 – 1996)*, *Очерци по история на руската литературна критика. Т. I (Очерки истории русской литературной критики. Т. 1, 1999)* и др. Наградена е с медал „За трудово отличие“.

Проф. д-р Владимир Кршиванек (Vladimír Kršivánek, vlad.krivanek@seznam.cz) е чешки литературен историк, критик и поет. Преподава чешка литература в Университета в Храдец Кралове. Преди това е бил дълги години научен сътрудник в Института за чешка и световна литература към Чешката академия на науките и преподавател в Педагогическия факултет на Карловия университет и в Литературната академия „Йозеф Шкворецки“ в Прага. Докторска дисертация на тема

„Ранната лирика на „маевци“ и наследството на Маха“ („Počátky lyriky májovců a Máchovo dědictví“) защитава през 1995 г. В изследователското поле на неговите творчески интереси е преди всичко поезията на XIX и XX век. Автор е на монографии върху К. Х. Маха (1986), Я. Неруда (1983), Вл. Холан (2010), върху чешката поезия на XIX и XX век: *Да бъдеш поет в Чехия. Студии и есета за чешката поезия от Маха до днес (Býti básníkem v Čechách. Studie a eseje o české poezii od Máchy po dnešek*, 1999) и *Какви възможности има стихотворението. Студии върху чешката следвоенна поезия през периода 1945 – 2000 (Kolik příležitostí má báseň. Kapitoly z české poválečné poezie 1945–2000*, 2007). Член е на чешкия ПЕН клуб и на други литературни сдружения.

Доц. д-р Николай НЕЙЧЕВ (neychev@abv.bg) е преподавател към Катедрата по руска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, чете лекции по руска класическа литература. През 1997 г. защитава докторска дисертация на тема „Влияние на догматомистичната ортодоксия върху късното творчество на Ф. М. Достоевски“. Хабилитационният му труд е посветен на християнската идеологемност на руския литературен логос (*Руският литературен месианизъм на XIX век*). Автор е на редица публикации в България и чужбина, посветени на идейната поетология на руската класическа литература. Основните му научни интереси са насочени към проблемите на руския литературен месианизъм и в частност към творчеството на Ф. М. Достоевски и Н. В. Гогол. Автор е на монографиите: *Ф. М. Достоевски – Тайнствената поетика* (Пловдив, 2001), преведена и издадена в Русия (*Таинственная поэтика Ф. М. Достоевского*, Екатеринбург, 2010); *Литература и Месианизъм. Руското литературно месианство през XIX век* (Пловдив, 2009). Два пъти е носител на Наградата за литературна критика на Дружеството на пловдивските писатели (2002, 2009), както и на Наградата за високи творчески постижения и принос в развитието на българо-руските културни връзки „Золотая муза“ (2003).

Таня НЕЙЧЕВА (tanja_sp@yahoo.com) е завършила руска и славянска филология в ПУ „Паисий Хилендарски“. Работи като сътрудник Департамента за езикова и специализирана подготовка на чуждестранни студенти при ПУ „Паисий Хилендарски“. Научните ѝ интереси са в областта на историята на руския книжовен език и връзката му с църковнославянския език. Превежда научна и художествена литература от руски и сръбски език.

Гл. ас. д-р Дияна НИКОЛОВА (dianikwork@gmail.com) е преподавател по антична и западноевропейска литература в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, катедра „История на литературата и сравнително литературознание“. Автор е на книгите: *От разказа към мита* (ИК „Хермес“, 1997, в съавторство със С. Черпокова), *Идеята за човека в старогръцката лирика (архаика и класика)* (УИ „Паисий Хилендарски“, 2010), както и на редица публикации в сборници и в специализирани периодични издания. Съставител е на *Старогръцка лирика. Антология* (ИК „Летера“, поредица *Текст/Контекст*, 2001). Съавтор на учебници и учебни помагала по литература (ИК „Анубис“). Професионални занимания и интереси: митология, фолклор, антична литература и култура, западноевропейска литература, сравнително литературознание, културология, изкуствознание. Член на: АКСЛИТ (Академичен кръг по сравнително литературознание – България); ACCL/CALIC – The Academic Circle of Comparative Literature / Cercle academique de litterature comparee; Българско общество за проучване на XVIII век.

Доц. д-р Соня РАЙЧЕВА (shony_rai@abv.bg) преподава методика на обучението по литература в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Участва в експертно-консултативен съвет по български език и литература и в център за контрол към МОН. Автор е на *Помагало по методика на литературното образование. Теоретико-приложни аспекти* (I част – 2007, II част – 2008).

Доц. д-р Красимира ЧАКЪРОВА (krchakarova@gmail.com) е езиковед към Катедрата по български език във Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Автор е на *Феноменът стилистична грешка (как да откриваме и редактираме коварните сателити на нашата реч)* (в съавторство с П. Костова, 1999), *Помагало по българска морфология* (2000), *Аспектуалност и количество* (2003), *Императивът в съвременния български език* (2009). Научните ѝ интереси са в областта на морфологията и стилистиката на съвременния български език, сравнителната граматика на славянските езици, съпоставителната аспектология, методиката на преподаването на български език като чужд.

Доц. д-р Юлиана ЧАКЪРОВА (jchakarova@yahoo.com) е русист езиковед в Катедрата по руска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Докторската ѝ дисертация на тема „Местоимения как средство за изразяване анафорическа връзка в български и руски текстове“ е защитена през 1997 г. в Минск, Беларус. Хабилицаци-

онният ѝ труд (2013) е посветен на критически анализ на различните школи и подходи в когнитивната лингвистика и прилагането на тази оптика при лингвистичния анализ. Преподава морфология на съвременния руски език, когнитивна лингвистика, теория и методология на превода. Сферата на научните ѝ интереси включва когнитивния подход в езикознанието, концептуалната метафора, лингвоконцептологията, съпоставителното езикознание, лингвистиката на текста, теоретични и приложни проблеми на превода. Автор е на монографиите *Местоимения и анафора в българском и руском текст* (2010) и *Ракурси на когнитивната лингвистика* (2016). Превежда от и на руски и английски език.

Доц. д-р Жоржета ЧОЛАКОВА (gtcholakova@abv.bg) е преподавател по чешка литература и по славянски литератури към Катедрата по славистика в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Била е лектор по български език и цивилизация в Провансалския университет в Екс-ан-Прованс (1998 – 2002) и в Париж – 4, Сорбона (2009 – 2010). Научните ѝ интереси са в областта на поетиката, тематологията, еволюцията на идеите, литературоведската компаративистика. Основните ѝ изследвания са върху чешката поезия на XIX и XX век. Докторската ѝ дисертация на тема „Чешкият сюрреализъм от 30-те години. Структура на поетическия образ“ („Český surrealismus 30. let. Struktura básnického obrazu“) е защитена във Философския факултет на Карловия университет в Прага през 1993 г. и е издадена със същото заглавие (Praha, 1999). Съставител и преводач е на книгата *Карел Хинек Маха или Гласът на падналата арфа* (1993), автор е на монографията *Лицата на човека в поезията на чешкия авангардизъм* (1998). Превежда научна литература и поезия от чешки, френски и руски.

СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА НАУЧНИТЕ СТАТИИ

Статиите са в обем между 10 000 и 27 000 знака.

Страниците да не се номерират.

Шрифт на основния текст: *Times New Roman*; подравняване: Justify, междуредие: Single, 12 pt. First line: 1,25.

Всички научни текстове се публикуват на български език.

Ако са използвани **други шрифтове**, те трябва да се изпратят заедно с текста (в doc. и pdf) на посочения електронен адрес.

Заглавието се изписва с големи букви (All caps), центрирано (*Times New Roman*; Bold, Single, 14 pt.), а под него (след един празен ред) с малки букви без съкращения – името, фамилията и работното място на автора (*Times New Roman*; Bold, Single, 12 pt.). Същата информация (без работното място) се дава на руски и на английски език.

В началото на статиите се представя кратка **анотация** (Abstract) **на руски и на английски** език (500 – 700 знака всяка). След нея на отделен ред се дават 5 – 6 ключови думи (**Ключевые слова/Key words**, в **Bold** и *Italic*). Големина на шрифта за анотацията и ключовите думи – 10 pt., Normal, Single.

Заглавията в текста се изписват по два начина:

1. в *Italic* – ако е заглавие на самостоятелно издание;
2. в кавички и Normal – ако става дума за статия или разказ, включени в сборник или периодично издание.

Бележките към текста се дават под линия на всяка страница.

При цитиране на по-голям пасаж (над три реда) чуждият текст се оформя като самостоятелен абзац и след един празен ред изцяло (не само първият ред) се подравнява спрямо отстъпа на новия ред. След цитата в скоби вдясно на отделен ред се прилага принципната формула на цитиране (вж. по-долу) и се оставя празен ред. При отделяне на цитата в самостоятелен абзац отварящи и затварящи кавички не се поставят. Големина на шрифта – 10 pt., Normal, Single.

Цитирането на източниците в текста (фамилия на автора, година на изданието, двоеточие, страница) се дава в кръгли скоби, например (Караулов 1999: 43). Ако е сборник, се дават фамилията на редактора или съставителя, годината на изданието и страницата, напр. (Димитрова, ред. 1998: 56).

Библиографията е в края на статията. Най-напред вляво на страницата след пропускане на празен ред се изписва **ЛИТЕРАТУРА** (Small caps, Bold, 12 pt.), оставя се празен ред, след което започва подреждането на авторите (в азбучна последователност, без номериране, *Times New Roman*; Single, 12 pt.). В начална позиция се изписва името на българска кирилица и се отбелязва годината на ползваното издание. В *Italic* се дава само изходното заглавие. Задължително след града на издаване и двоеточие се посочва издателството (името му не се поставя в кавички).

Ако е цитирана статия, заглавието се дава в Normal, поставя се точка, след нея се пишат две наклонени черти с шпация от двете страни и след тях се цитира заглавието на книгата или списанието (*Italic*), посочват се мястото и годината на издаване (при списанията – и броят, въведен с № и шпация между този символ и числото), както и номерата на страниците на статията (с дълго тире и шпации от двете му страни, напр. 15 – 25). Ако статията е от вестник, след броя (пише се № и шпация, вж. по-горе) се добавя датата, а на последна позиция – страниците. В края се поставя точка.

При електронните източници първо се дава датата на публикуване (ако е посочена), след това датата на влизане в сайта, като сайтът се посочва в ъглести скоби, напр.:

<http://www.belb.net/personal/zidarova/Chastici_i_morfemi.htm>.

При повече публикации от един и същи автор през една и съща година след годината се слага кирилска малка буква (а, б, в).

Стандартният графичен вариант на българските кавички е „...“.

Заглавията на кирилица се транслитерират на латиница по посочения по-долу модел. Препоръчва се да се ползват онлайн конвертори за транслитерация от кирилица на латиница по съответните държавни стандарти:

за български език – <https://slovoed.com/transliteration/>;

за руски – <https://transliteration-online.ru/>;

за сръбски – <https://www.konvertor.co.rs/>.

Примери

ЛИТЕРАТУРА

Иванчев 1971: Иванчев, Св. *Проблеми на аспектиалността в славянските езици*. [Ivanchev, Sv. Problemi na aspektualnostta v slavyanskite ezitsi.] София: БАН, 1971.

Бородич 1953: Бородич, В. В. К вопросу о формировании совершенного и несовершенного вида в славянских языках. [Borodich, V. V. K voprosu o formirovanii sovershennogo i nesovershennogo vida v slavyanskikh yazykah.]. // *Вопросы языкознания*, 1953, № 6, 68 – 86.

Павич 1991: Павић, М. *Историја српске књижевности. Барок*. [Pavić, M. Istorija srpske književnosti.] Београд: Досије – Научна књига, 1991.

Ако статията е от вестник, оформлението е следното:

...// *Литературен глас*, V, № 161, 24.IX.1932, с. 4.

СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ХУДОЖЕСТВЕНИТЕ ПРЕВОДИ

Приемат се за публикация преводи на художествени текстове в различни жанрове – прозаически, поетически и драматургични. Стихотворенията се публикуват освен в превод и в оригинал.

Всеки преводач изпраща превода, оригинала, творчески портрет със снимка на превеждания автор и кратка автобиографична справка.

Оформянето на текстовете следва стандарта на научните статии.

Всички постъпили материали се редактират, научните статии се рецензират от двама независими рецензенти.

Адрес на списанието:

ул. „Цар Асен“ 24

Филологически факултет

ПУ „Паисий Хилендарски“

4000 Пловдив

Материалите се изпращат единствено по електронен път на адрес:

slavdialogi@gmail.com.

СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Списание за славянски езици, литератури и култури

Година XIV, 2017, книжка 19

Българска, първо издание

Коректор: Гергана Иванова

Предпечатна подготовка: Георги Ташков

Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2017

ISSN 1312-5346

